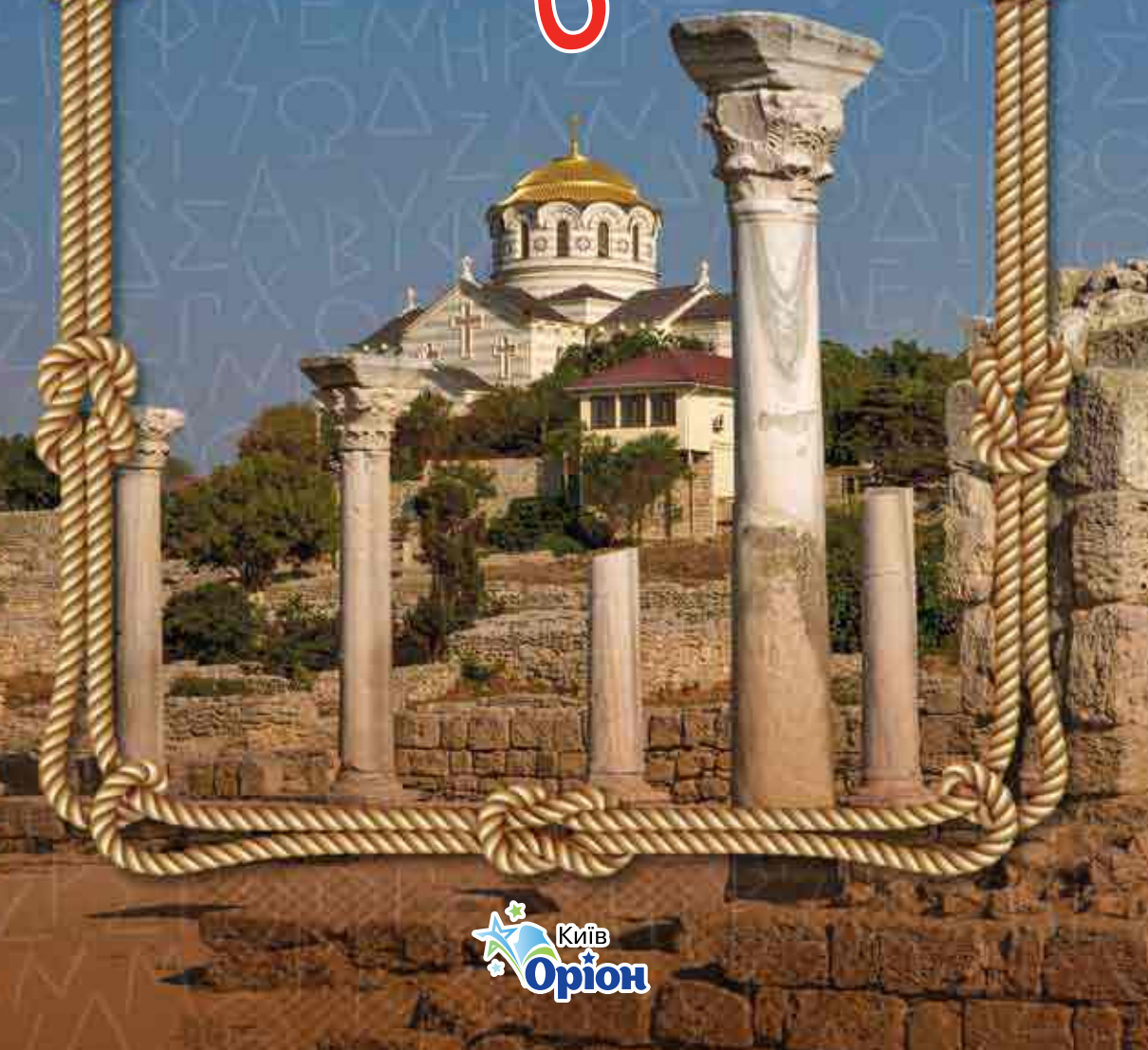
Нова українська школа

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

6

Київ
Оріон

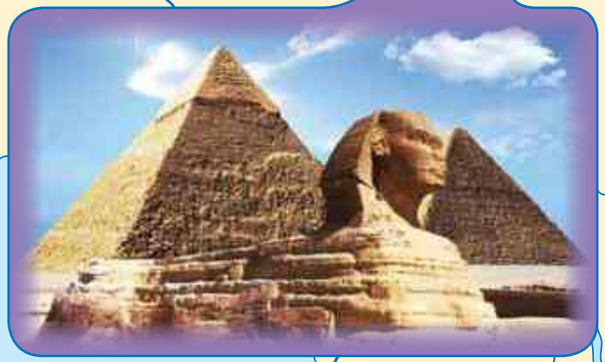

Кордон сучасної України
Рим Найвідоміші міста
Територія поширення трипільської культури (VI–V тис. до н. е.)
Об'єднане Єгипетське царство в III тис. до н. е.
Кордон Єгипту за правління Тутмоса III (XV ст. до н. е.)
Давньовавилонське царство за правління Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.)
Територія Ізраїльсько-Юдейського царства за Давида та Соломона (XI–X ст. до н. е.)
Територія Фінікії (XIII–IX ст. до н. е.)
Перська держава в середині VI ст. до н. е.
Перське царство наприкінці VI ст. до н. е.
Держава Маур'їв за царя Ашоки (273–236 рр. до н. е.)
Давній Китай (III ст. до н. е.– I ст. н. е.)
Великий китайський мур
Великий шовковий шлях
Ахейська Греція на початку II тис. до н. е.
Македонське царство в 336 р. до н. е.
Римська республіка у 218 р. до н. е.
Римська імперія на початку III ст.
Боспорське царство V–III ст. до н. е.

Трипілля
Ольвія
Тіра
Херсонес
Пантікапей
Дніпро
Рим
Троя
Спарта
Афіни
Мілет
Карфаген
Кносс
Біблос
Єрусалим
Мемфіс
Фіви
Вавилон
Персеполь
Гараппа
Лоян
Чан'ань
Хуанхе
Інд
Ганг
Янцзи
Євфрат
Тигр
Ніл
Нігер
оз. Чад
СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ

900 км

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Ігор Щупак
Олена Бурлака
Наталія Власова
Ірина Піскарьова

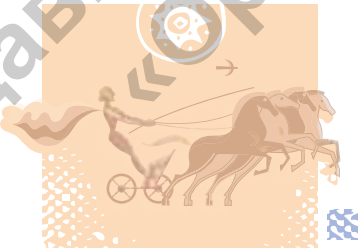

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Київ
Оріон
2023

УДК 94(477)+94(100)]*6кл(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 р. № 254)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник реалізує модельну навчальну програму «Історія України. Всесвітня історія». 6 клас
(автори програми: *І. Піскарьова*, *О. Бурлака*, *В. Майорський*, *Т. Мелещенко*, *І. Щупак*)

Авторський колектив підручника:

Ігор Щупак, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні», Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро)

Олена Бурлака, учитель історії, заступник директора з НВР Городищенського економічного ліцею Городищенської міської ради Черкаської області, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2016» у номінації «Історія», Заслужений учитель України (Черкаська область)

Наталія Власова, учитель-методист, призер Всеукраїнського етапу конкурсу «Учитель року — 2016», переможниця національної премії Global Teacher Prize Ukraine – 2021 у номінації «Учитель-новатор», директор відокремленого структурного підрозділу «Науковий ліцей міжнародних відносин II–III ступенів» Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Ірина Піскарьова, учитель-методист, керівник освітніх програм Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро)

Інтернет-підтримка підручника
https://cutt.ly/Eww5VbBv

Щупак І. Я.

Щ96 Історія України. Всесвітня історія : підруч. для 6 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, І. О. Піскарьова. — Київ : УОВЦ «Оріон», 2023. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-991-219-0.

УДК 94(477)+94(100)]*6кл(075.3)

© І. Я. Щупак, О. В. Бурлака,
Н. С. Власова, І. О. Піскарьова, 2023
© УОВЦ «Оріон», 2023

ISBN 978-966-991-219-0

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Дорогі діти!

Вітаємо вас — ви продовжуєте вивчати історію! Вашим помічником в осягненні історії України та світу буде цей підручник. Навчальний матеріал підручника поділений на розділи й параграфи, у яких для зручності виділені окремі пункти. Зазвичай на кожному уроці ви будете вивчати один параграф. Він містить навчальний текст, ілюстрації, пояснення основних понять. Зорієнтуватись у підручнику допоможуть рубрики.

Пізнавально й цікаво

Поміркуймо!

Варто запам'ятати!

Читаємо й розуміємо

Мудрість віків

Історичне порівняння

Історичні загадки

Факт чи фейк?

Віртуальна екскурсія

Український Всесвіт

Діємо: практичні завдання

Мовою документів

Цікаві завдання й запитання дозволять вам навчитися розмірковувати, зіставляти та пояснювати певну історичну інформацію.

Розповідь про минуле доповнюють карти, які ви побачите на сторінках цієї навчальної книжки. Перевірити, як добре ви зрозуміли навчальний матеріал, допоможуть запитання й завдання наприкінці параграфів. Вони поділяються на такі підрубрики: ***«Знаю й систематизую нову інформацію»***, ***«Обговоріть у групі»***, ***«Мислю творчо»***. Зверніть увагу на поради, які допоможуть вам працювати з підручником.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пам’ятка для роботи з підручником

1. Вивчати матеріал параграфа потрібно осмислено, уникаючи механічного запам’ятовування.

2. Опрацьовувати параграф як домашнє завдання намагайтеся того самого дня, коли відбувся урок і ще свіжа пам’ять про розглянутий на уроці матеріал.

3. Уважно читайте назву параграфа, а також запитання на початку тексту — це допоможе вам зрозуміти, про що йтиметься.

4. Під час читання звертайте увагу на виділені поняття, дати, імена, а також ілюстративний матеріал. ВАЖЛИВО: не намагайтеся дослівно завчити поняття — спробуйте їх зрозуміти, усвідомити.

5. Якщо під час читання вам трапилися незрозумілі поняття, назви, зверніться до додаткових джерел інформації або до дорослих.

6. Для того, щоб краще засвоїти матеріал, виконуйте дослідницькі й творчі завдання, подані в тексті й наприкінці параграфів (*працюйте усно або письмово в зошитах*).

7. Самостійно оцініть свої досягнення у вивченні кожної теми — дайте відповіді на запитання освітнього дартсу й оберіть смайлик успіху. Проаналізуйте, що запам’яталося/вразило найбільше, над чим ще варто попрацювати, про що хотілося б дізнатися детальніше.

Разом ми вирушаємо в захопливий світ історії.

Бажаємо вам успіхів!

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗМІСТ

ВСТУП ДО КУРСУ

§ 1. Повторення. Що вивчає наука історія 7
§ 2–3. Як виникли системи літочислення. Історична періодизація: світ і Україна 10
§ 4. Лічба часу в історії первісної доби та стародавнього світу 18
§ 5. Джерела з історії первісності та стародавнього світу 21

РОЗДІЛ 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ

§ 6. Поява й розселення людей на планеті Земля 24
§ 7–8. Кам'яний вік в історії людства 30
§ 9. Поява й розселення людей на теренах України 38
§ 10. Неолітична революція та початок обробки металів 44
§ 11–12. Спільноти землеробів і скотарів на українських землях 51
§ 13. Форми організації первісних спільнот 58
§ 14. Релігійні вірування та культура первісної доби 64
§ 15. Узагальнення з розділу 1 «Життя людей у первісні часи» 70

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛІЗАЦІЇ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

§ 16. Цивілізаційні центри Стародавнього Сходу в часі та просторі . . 72
§ 17. Цивілізації річкових долин. 78
§ 18–19. Держави Стародавнього Сходу на лінії часу 83
§ 20. Влада і суспільство в державах Стародавнього Сходу. 92
§ 21. Родина і виховання дітей. Становище жінки в суспільствах Стародавнього Сходу 99
§ 22. Міфологія та релігійні вірування народів Стародавнього Сходу . . 104
§ 23. Поява монотеїстичних релігій. Юдаїзм. Буддизм. Конфуціанство 110
§ 24–25. Культурні надбання Стародавнього Сходу 116
§ 26. Узагальнення з розділу 2. «Цивілізації Стародавнього Сходу». . . 122

РОЗДІЛ 3. ДАВНЯ ГРЕЦІЯ ТА ЇЇ СУСІДИ

§ 27. Природа і населення Давньої Греції 124
§ 28. Мінойська цивілізація та ахейська Греція. 127

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 29–30. Поліси. Велика грецька колонізація. Еллінізм 133
§ 31. Афіни — батьківщина демократії 140
§ 32. «Золотий вік» Афін за Перікла 145
§ 33. Стародавня Спарта — приклад олігархічної держави 150
§ 34. Персько-грецькі війни. Військова справа в Давній Греції 153
§ 35. Утворення імперії Александра Македонського 159
§ 36. Традиції повсякденного життя в Давній Греції. Родина та виховання дітей 163
§ 37. Релігія та міфологія в Давній Греції. Олімпійські ігри 169
§ 38. Культура Давньої Греції та еллінізму 175
§ 39. Античні міста-держави — осередки давньогрецької цивілізації на теренах України 181
§ 40. Кіммерійці на території України 186
§ 41. Скіфи на території України 190
§ 42. Сармати на території України 194
§ 43. Узагальнення з розділу 3. «Давня Греція та її сусіди» 197

РОЗДІЛ 4. ДАВНІЙ РИМ І ЙОГО СУСІДИ

§ 44. Природа і населення давньої Італії. Виникнення міста Рим 199
§ 45. Давній Рим: від царства до республіки. Римське право 203
§ 46. Воєнна експансія Риму. Військова справа в Давньому Римі . . . 208
§ 47. Рим: від республіки до імперії. Юлій Цезар та Октавіан Август . . 212
§ 48. Римська імперія: від розквіту до поділу 217
§ 49. Родина і виховання в Давньому Римі. Повсякденне життя 222
§ 50–51. Релігія та культура в Давньому Римі 227
§ 52. Велике переселення народів та падіння Західної Римської імперії 234
§ 53. Поява слов'ян на історичній арені 240
§ 54. Як жили давні слов'яни 245
§ 55. Узагальнення з розділу 4 «Давній Рим і його сусіди» 249
§ 56. Узагальнення з курсу. Внесок цивілізацій стародавнього світу в історію людства. Значення давньої історії України як складової світової історії 251
Додатки 253

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ВСТУП ДО КУРСУ

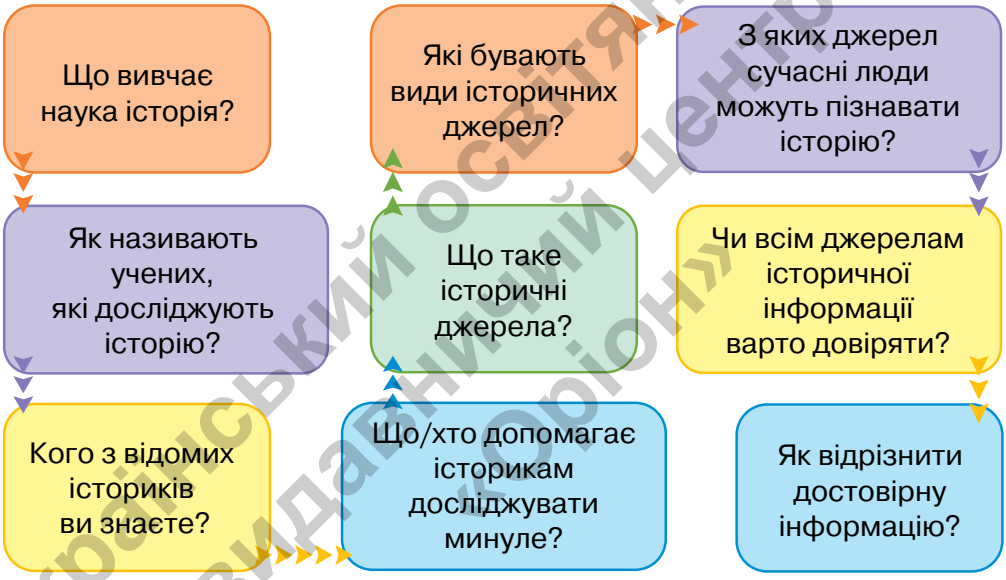
§ 1 Повторення. Що вивчає наука історія

Поясніть відмінність між наукою історією та історіями з життя.

Для успішної подорожі країною науки історії нам потрібно пригадати важливу інформацію з вивченого у 5 класі.

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.

2. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Пригадайте важливу інформацію про історію як науку, що вивчає минуле людства. Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання. Результати роботи представте й обговоріть у класі.

Група 1. Що вивчає наука історія

Пригадайте, що вирізняє історію з-поміж інших наук. Виконайте завдання, які допоможуть доповнити графічну схему (*с. 8*):

а) наведіть приклади дієслів, які позначають завдання науки історії (*за зразком*);

б) утворіть пари з питань і предметів дослідження історії;

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

в) доповніть перелік питань, які ставлять історики, досліджуючи минуле.

ІСТОРІЯ *досліджує*

Що?	Історичний час
Де?	Історичний простір
Коли?	Історичні події та явища

Група 2. Аналіз історичних подій

Для розуміння історії важливо вміти пояснювати зв'язок між історичними подіями та явищами. Утворіть логічні пари з назв етапів дослідження історичних подій і питань, на які потрібно знайти відповідь.

1 Причини → 2 Привід → 3 Подія → 4 Наслідки

А	Що відбулося?
Б	До чого призвела подія?
В	Що прискорило початок події?
Г	Чому відбулася подія?

Група 3. Науки — помічниці історії

Ви знаєте, що досліджувати минуле історії допомагають різноманітні науки. Пригадайте, які саме і в який спосіб:

а) упорядкуйте бібліотеку історика/історикині: уявно розподіліть на полиці книжки про науки на такі групи: «Самостійні науки» та «Спеціальні історичні дисципліни (СІД)»;

б) розкажіть, як кожна з наук допомагає в історичних дослідженнях;

в) поясніть, чому одна з груп наук — помічниць історії — називається «спеціальні історичні дисципліни».

Самостійні науки

Спеціальні історичні дисципліни (СІД)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в повторенні теми **«Що вивчає наука історія»**. Дайте відповіді на запитання.

Що вивчає наука історія?

Як аналізують історичні події?

Що таке історичні джерела?

Що досліджують спеціальні історичні дисципліни?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/0ww5MzTO

II. Обговоріть у групі

Історичне лото

1. Зіграйте в історичне лото: на основі знань з теми утворіть пари з карток.

2. Створіть власне лото за матеріалом уроку й запропонуйте зіграти в нього у класі.

А Проголошення незалежності України

Б СІД

1 Історія

2 Історична подія

В Історичний простір

3

4 Історичний час

5 Історичні джерела

Г

6 Е Т „ Ф „

Д Наука про життя людей у минулому, про їхні заняття, думки, дії

III. Мислю творчо

Пригадайте з курсу історії 5 класу значення понять: «*хронологія*», «*історичний час*». Створіть сенкани «Історія», «Хронологія», «Історичний час».

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§2–3 Як виникли системи літочислення. Історична періодизація: світ і Україна

1. Пригадайте з курсу 5 класу, що таке історичний час. Коли розпочався історичний час? Чим історичний час відрізняється від календарного? **2.** Пригадайте/дізнайтеся значення понять зі словникової хмаринки.

Діємо: практичні завдання

Вимірювання часу

Упорядкуйте лото **«Одиниці вимірювання часу»** — уявно розташуйте картки-назви в порядку зростання величини одиниць вимірювання часу та з'єднайте їх з відповідними картками-тлумаченнями. Визначте, які картки лото є зайвими.

1/60 частина хвилини	60 хвилин		100 років

Рік | **Ера** | **Місяць** | **Століття** | **Тисячоліття** | **Доба**

	365	$10 \cdot 100$	Найдовший з відомих проміжків часу

1. Історичний час у давнину: вимірювання і упорядкування

Сучасне суспільство не уявляє свого життя без годинників і планування часу. Існує навіть вислів «*пунктуальна людина*» — людина, яка вміє планувати свій час, усе робить вчасно і поважає час інших людей.

Український освітній видавничий центр «Оріон»

Як уявляли час наші предки? Як вони навчилися впорядковувати час? Про це дізнаємося в ході дослідницької роботи з навчальними текстами.

Читаємо й розуміємо

Об'єднайтеся в дослідницькі групи й опрацюйте навчальні тексти:

а) працюючи з текстами, знайдіть або поміркуйте над відповідями на запитання для вашої групи;

б) у вигляді відповідей на поставлені запитання повідомте своїм однокласникам/однокласницям найважливішу інформацію про лічбу часу в давнину.

Група 1

Запитання до тексту

1. Чому в давніх людей виникла потреба встановити одиниці вимірювання часу?

2. Які знання і вміння знадобилися нашим предкам для визначення одиниць вимірювання часу?

Як виникли одиниці вимірювання часу

Життя наших предків значно залежало від природи, тому вони ретельно спостерігали за її явищами. Землероби помічали, що насіння, посіяне в добре зволожений ґрунт, у теплу погоду краще проростає й дає гарний урожай. Натомість взимку рослинність перебуває в спокої, тому сіяти не варто. Саме потреба планувати господарювання спонукала давні народи: єгиптян, шумерів, китайців та інших — спостерігати за природою. Щоправда, в давнину люди не знали будову Всесвіту і того, що Земля обертається навколо Сонця й довкола своєї осі. Тому впорядкування часу вони здійснювали відповідно до своїх знань про рух небесних тіл небосхилом. Розуміння послідовності змін часу доби та розташування небесних тіл на небі поступово сприяло впорядкуванню одиниць вимірювання часу.

Група 2

Запитання до тексту

1. На основі яких спостережень давні люди розробляли календарі?

2. Які календарі давнини діють до наших днів?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Які види календарів діяли в давні часи

На основі знань про періодичність руху небесних світил — Місяця й Сонця — давні народи створювали **календарі**. Винахідниками одного з найдавніших календарів вважаються давні єгиптяни. Приблизно в 4236 р. до н. е. у Єгипті впровадили перший ***місячний календар***, заснований на даних про зміну фаз Місяця. Ним користувалися аж 4 тисячі років! Із другої половини II тис. до н. е. єгиптяни перейшли на ***сонячний календар***, в основі якого лежали спостереження за рухом Сонця на небосхилі. Учені постійно працювали над уточненням розрахунків, тому деякі народи користувалися ***місячно-сонячними календарями***. У них враховано як зміни фаз Місяця, так і річний рух Сонця.

У сучасному світі загальноприйнятим є сонячний григоріанський календар. Його було впроваджено в 1582 р. з ініціативи Папи Римського Григорія XIII. Саме його вчені беруть за основу при лічбі історичного часу.

Під впливом релігійних уявлень і традицій деякі народи та держави досі користуються своїми давніми календарями. Наприклад, мусульмани і нині використовують місячний мусульманський (ісламський) календар. Держава Ізраїль та юдеї всього світу живуть за сонячно-місячним юдейським календарем. Традиційні календарі відіграють важливу роль у релігійному житті вірян, чітко визначаючи час і послідовність релігійних обрядів.

Група 3

Запитання до тексту

1. Чому в давні часи було багато ер?

2. Коли і ким було запропоновано еру від «Різдва Христового»?

Як давні народи визначали початок літочислення

Майже кожен із давніх народів створював свою систему відліку часу історії від якогось початкового моменту — **ери**.

Зазвичай за початок літочислення обирали найважливіші події в житті суспільства. Наприклад, у Давній Греції літочислення велося від перших Олімпійських ігор, які, ймовірно, відбулися 1 липня 776 р. до н. е. Римляни впровадили еру

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

«від заснування Рима» на честь створення свого головного міста у 753 р. до н. е. Юдеї точкою відліку часу взяли «створення світу», що відбулося, згідно з Біблією, 3761 р. до н. е.

Варто сказати, що правителі й мудреці в багатьох країнах міркували над тим, щоб створити єдину систему відліку років та обрати єдину подію як точку початку літочислення — еру.

Врешті-решт у 525 р. н. е. римський монах Діонісій Малий запропонував вважати початком відліку часу дату народження Ісуса Христа. За розрахунками монаха, це відбулося у 753 р. від «заснування Рима». ***Поступово ера від «Різдва Христового» стала головною в літочисленні більшості народів і країн.*** У сучасному літочисленні за григоріанським календарем вона є найдовшим відомим проміжком часу.

Діємо: практичні завдання

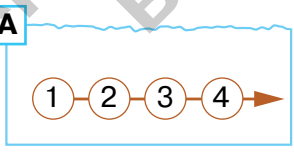
Упорядкування історичного часу

Історія людства — це калейдоскоп історичних подій, які відігравали певну роль у розвитку людства або окремої країни чи певної групи людей.

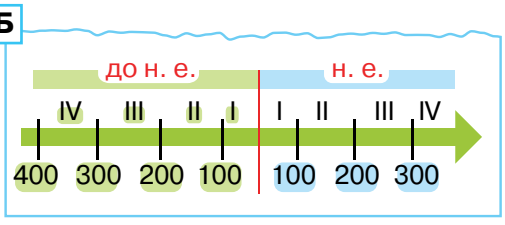
Пригадайте/дізнайтеся, які є способи упорядкування історичного часу: об'єднайте в пари назви способів упорядкування часу та їхнє графічне зображення.

1 Лінія часу | **2** Хронологічна таблиця | **3** Хронологічна послідовність | **4** Синхронізована таблиця

А

Б

В

Дата	Події	
	На теренах України	Поза межами України
988 р.	Хрещення Русі-України Володимиром Великим	Народження короля Англії Едмунда Залізнобокого

Г

Дата	Подія
24 серпня 1991 р.	Проголошення незалежності України
28 червня 1996 р.	Прийняття Конституції України

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ЯК УПОРЯДКОВУЮТЬ ІСТОРІЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і обговоріть у класі питання:

а) чому вчені розробили періодизацію історії?

б) які є види періодизації історії та які особливості розвитку людства покладено в основу кожної з них?

Певним проміжкам часу історії притаманні схожі особливості розвитку людини, спільнот людей та їхнього життя. Тому вчені здійснили умовний поділ історії на періоди — **періодизацію історії**.

Варто запам'ятати!

Періодиза́ція істо́рії лю́дства — умовний поділ історії людства на певні хронологічні періоди.

Описуючи історію людства, вчені послуговуються антропологічною, археологічною та історичною періодизацією.

В основу ***антропологічної періодизації*** покладено дані науки антропології про еволюційний розвиток людини від найдавніших людиноподібних предків до людини сучасного виду — людини розумної (homo sapiens).

На дослідженнях змін у матеріалах і технологіях виготовлення знарядь праці, предметів побуту, жител заснована ***археологічна періодизація*** первісної історії.

Історичну періодизацію вчені створили на основі виявлення подібних рис, явищ, процесів у політичному, господарському і культурному розвитку людства.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи. На основі знань про види періодизації історії людства, поданих хронологічних даних і з допомогою вчителя/вчительки доповніть інфографіки (*с. 15*):

а) укажіть назви періодизацій історії;

б) упорядкуйте хронологічну послідовність у кожній з періодизацій (*скористайтеся набором історичних дат*);

Український освітянський видавничий центр «Оберіг»

Група 1

Набір історичних дат: **200 тис. років тому, 230 тис. років тому, 2,5 млн років тому, 4,5 млн років тому, 1,8 млн років тому.**

Австралопітек (південна мавпа)

Homo habilis (людина вміла)

Homo erectus (архантроп, людина з прямою ходою)

Неандертальці (палеоантроп, давня людина)

Homo sapiens (неоантроп, людина розумна)

Група 2

Набір історичних дат: **III–II тис. до н. е., VIII–VII тис. до н. е., 2,5 млн — 10 тис. років тому, VI–IV тис. до н. е., VII — 2-га пол. V тис. до н. е., I тис. до н.е. — V ст. н.е.**

Група 3

Набір історичних дат: **1492–1789 рр., 476–1492 рр., 1789–1914 рр., 1914 р. — сьогодення, 3000 р. до н. е. — 476 р. н. е., до 3000 р. до н. е.**

Первісність	Стародавній світ	Середні віки	Ранній Новий час	Новий час	Новітній час
					
Історія України					
Трипільська культура	Кіммерійці, скіфи, сармати, античні міста	Русь-Україна, Королівство Руське	Козацька доба, становлення української козацької держави	Національне відродження, становлення української нації	Творення незалежної держави

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

3. ЩО ВИВЧАЄ КУРС ІСТОРІЇ В 6 КЛАСІ

У 6 класі ми будемо мандрувати життям людей протягом найдавніших епох (періодів) історії людства: первісності та стародавнього світу. Під час уроків історії ми ознайомимося з життям і розвитком первісних людей, дивовижною історією стародавніх держав, описаними в Біблії царем Давидом і мудрим Соломоном, загадковими культурами давніх Єгипту, Індії та Китаю, героями й богами Греції та могутнього Риму.

Історія України віддавна є частиною всесвітньої історії. Тому, вивчаючи історію стародавнього світу, ми обов'язково дізнаємося, коли людина з'явилася на теренах України, які давні археологічні культури та народи розвивалися на наших землях.

Діємо: практичні завдання

1. Розгадайте ребуси і складіть із закодованими словами речення, які розкриватимуть значення понять, об'єктів у системах літочислення.

1.

2.

3.

4.

2. Виконайте онлайн-вправи.

https://cutt.ly/nweBEylB

https://cutt.ly/bweBEzNN

https://cutt.ly/ZweBQLbf

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Як виникли системи літочислення. Історична періодизація: світ і Україна»**. Дайте відповіді на запитання.

- Якими одиницями вимірюють час? — Прекрасно
- Які види календарів винайшли в давнину? — Добре
- Чому історики використовують єдину систему лічби часу? — Треба попрацювати
- Які існують способи упорядкування історичного часу? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у класі значення часу та систем літочислення в житті суспільства. Пройдіть лабіринт запитань.

III. Мислю творчо

Підготуйте разом з однокласниками/однокласницями тематичний проєкт (*лепбук*, *презентація тощо*) **«Давні календарі»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 4 Лічба часу в історії первісної доби та стародавнього світу

1. Назвіть одиниці вимірювання історичного часу. **2.** Пригадайте, як визначається тривалість історичних подій, віддаленість їх одна від одної в часі. **3.** Яка система літочислення є загальноприйнятою у світі?

Визначення точних дат історичних подій має важливе значення для відтворення достовірної картини минулого. Оскільки більшість подій, що ми вивчатимемо, відбулися як до Різдва Христового, так і після нього, то під час лічби часу в історії стародавнього світу будемо дотримуватися ряду правил.

Правило 1

У літочисленні роки позначають арабськими цифрами (наприклад, 76 р.), а століття і тисячоліття — римськими (наприклад, V ст.).

Правило 2

Відлік часу до Різдва Христового іде у зворотному порядку. Час початку подій матиме більше числове значення, ніж час їх завершення (наприклад, персько-грецькі війни розпочалися в 500 р. до н. е., а завершилися в 449 р. до н. е.).

Правило 3

Нульового року в літочисленні немає. Щоб дізнатися тривалість подій, що відбулися на межі ер, потрібно від загальної суми років відняти 1 рік (наприклад, тривалість правління Октавіана Августа: (27 р. до н. е. + 14 р. н. е. – 1 рік = 40 років).

Правило 4

Століття розпочинається з 1-го року і завершується 100-м роком (наприклад, 1–100 рр., 101–200 рр. … 2001–2100 рр.).
Так само й у тисячоліттях.

Правило 5

Щоб правильно визначити століття, потрібно до числа, що позначає сотні, додати 1 (наприклад, 325 р.: 3 + 1 = IV ст.). Виняток: в останньому році століття 1 додавати не потрібно.

Правило 6

У часі до Різдва Христового події першої половини століть/тисячоліть відбувалися раніше, але мають більше числове значення, ніж ті, що відбулися в 2-й половині століть/тисячоліть (наприклад, 1787 р. до н. е. — це 1-ша половина XVIII ст. до н. е.).

Український освітянський видавничий Центр «Оріон»

ІСТОРИЧНА МАТЕМАТИКА

Хронологічні задачі

Розв'яжіть хронологічні задачі, порядок дій під час лічби часу записуйте.

1. Апіїв шлях — перший брукований шлях, що вів з Рима в Капую. Будівництво дороги розпочато у 312 р. до н. е. Скільки років тому відбулася ця подія?

2. Гай Юлій Цезар провів реформу календаря в 46 р. до н. е. Юліанський календар у 1582 р. н. е. було замінено григоріанським. Скільки років минуло між подіями?

3. Оперуючи знайденою інформацією про час створення історичних пам'яток (піраміди Хеопса й монети скіфського царя Атея), доповніть і розв'яжіть задачу на лічбу часу.

? = ?

Мінітурнір «Найкращі знавці хронології»

Об'єднайтеся в групи, складіть власні задачі на лічбу часу на основі інформації про зображені історичні пам'ятки й монету. Для виконання завдання також використовуйте будь-які інші відомі вам історичні події. Запропонуйте розв'язати придуману вами задачу однокласникам/однокласницям.

Колізей — пам'ятка архітектури Давнього Риму (80 р. н. е.)

Стоунгендж — кам'яна споруда на півдні Англії (3000 р. до н. е.)

Ювілейна монета номіналом 5 гривень «Білгород-Дністровський», присвячена 2500-річчю міста (*введена в обіг у 2000 р.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Лічба часу в історії первісної доби та стародавнього світу»**. Дайте відповіді на запитання.

- Як перетворювати століття в роки і навпаки? — Прекрасно
- Як визначити тривалість історичних подій на межі ер? — Добре
- Як відбувається лічба часу до Різдва Христового? — Треба попрацювати
- Як на лінії часу позначати події до Різдва Христового? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Хронологічні перетворення

Виконайте завдання з історичними датами, згаданими в історичних задачах і мінітурнірі (*с. 19*): перетворіть запис дат із років у століття або зі століть у роки.

III. Мислю творчо

Розгадайте малюнок-загадку. Який вибір зробить давньогрецький історик Геродот? Обґрунтуйте вашу думку. Яку роль у вивченні історії відіграє обраний Геродотом предмет?

Український освітянський стародавничий центр «Оріон»

§ 5 Джерела з історії первісності та стародавнього світу

Пригадайте, що таке історичні джерела. Чим історичні джерела відрізняються від джерел історичної інформації? Назвіть по два приклади історичних джерел і джерел історичної інформації.

1. Історичні джерела доби первісності та стародавнього світу

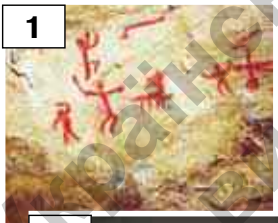
Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте ілюстрації історичних джерел, які допомагають ученим досліджувати історію первісності та стародавнього світу. Чи всі представлені у вправі види історичних джерел використовують для дослідження найдавнішої історії людства? Визначте, до якого виду джерел належать ці пам'ятки.

2. Пригадайте, які спеціальні історичні дисципліни (СІД) допомагають досліджувати минуле людства. Вкажіть до кожної ілюстрації назву СІД, що допоможе вченим дослідити зображене на ній історичне джерело.

Усні | Речові | Писемні | Візуальні

1

2

3

4

5

6

Лінгвістичні (дослідження розвитку мови) | Етнографічні | Кіно-, фото-, аудіодокументи

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся історію відкриття мозаїк Зевгми в Туреччині. Виконайте мінідослідження мозаїки **«Дев'ять муз»** (*див. пам'ятку для дослідження історичного джерела в інтернет-підтримці підручника*).

Античні мозаїки Зевгми

У другій половині 1990-х років уряд Туреччини вирішив збудувати гідроелектростанцію неподалік містечка Газіантеп. На територіях, що підлягали затопленню, розташовувалось поселення Зевгма. Щоб зберегти історичні пам'ятки, що могли міститися під шаром землі, були проведені археологічні розкопки. Праця археологів виявилася немарною, адже дослідникам відкрився чарівний світ пам'яток античної доби. Це були переважно мозаїки, які зображали сцени з життя, міфологічні сюжети, а також фрагменти пам'яток архітектури, фонтанів, фресок, предметів із бронзи. Для зберігання та експонування знахідок у 2008 р. в м. Газіантеп створили навіть новий великий Музей мозаїк Зевгми.

Однією з найбільш сенсаційних знахідок стала мозаїка «Дев'ять муз», що зображає давньогрецьких богинь — покровительок поезії, наук і мистецтва.

Археолог досліджує мозаїку «Дев'ять муз» (II ст. до н. е.) в м. Зевгма (*Туреччина*)

Український освітянський правничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Джерела з історії первісності та стародавнього світу»**. Дайте відповіді на запитання.

За допомогою яких історичних джерел досліджують історію первісності та стародавнього світу?

Як спеціальні історичні дисципліни допомагають досліджувати історію первісності та стародавнього світу?

Чому важливо вивчати історичні джерела?

Як цікавість до давнини сприяє розвитку туризму?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

На основі здобутих знань дайте відповіді на запитання:

а) у чому полягає особливість історичних джерел з історії стародавнього світу?

б) чому для отримання знань про минуле необхідно поєднувати інформацію з різних історичних джерел?

в) під час археологічних розкопок стародавнього міста було знайдено скарб монет. Як ви думаєте, чому під час дослідження зі скарбу не можна вилучити жодної монети?

III. Мислю творчо

З розвитком сучасних технологій музейні колекції світу стали нам ближчими. Тепер відвідати експозиції давніх пам'яток можна не виходячи з дому. Запрошуємо на віртуальну екскурсію до Музею мозаїк Зевгми.

Віртуальна екскурсія до Музею мозаїк Зевгми **https://cutt.ly/sXaXcmf**

Питання для обговорення у класі

1. Коротко опишіть побачене під час екскурсії.

2. Поміркуйте, чому важливо зберігати й досліджувати історичні пам'ятки.

3. З якою метою, на вашу думку, музейники створюють віртуальні екскурсії?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ

§ 6 Поява й розселення людей на планеті Земля

Пригадайте з курсу 5 класу, чим вирізнялася історія людства за первісної доби.

1. ГІПОТЕЗИ ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

Гіпотеза — твердження, яке сформульоване на основі аргументів, аналізі фактів. Гіпотеза є припущенням, тому може бути правдивою або виявитися хибною.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

а) знайдіть у тексті назви гіпотез про походження людини;

б) визначте головні ідеї кожної гіпотези й заповніть таблицю **«Гіпотези походження людини»** (*с. 25*);

в) яка з гіпотез походження людини видається вам найбільш достовірною? Свою думку обґрунтуйте.

Чи замислювалися ви над питаннями, звідки походить усе живе на Землі і хто є предками людини? Походження людини належить до однієї з найбільших таємниць історії.

Пошук відповіді на питання про походження людини супроводжується численними *гіпотезами* про те, хто були наші предки. Найпоширенішими є релігійна, космічна та еволюційна гіпотези походження людства.

Прибічники **релігійної гіпотези** з давніх часів розглядали людину, а також Землю й усе живе на ній як творіння надприродної сили — богів або Бога. Наприклад, у Давньому Єгипті вважали, що люди утворилися зі сліз бога Сонця Ра.

Прибічники **космічної гіпотези** вважають, що десь на далеких планетах існують високорозвинені цивілізації. Їхні представники могли прилітати й на Землю, і наша планета

Українським освітянський видавничий центр «Оріон»

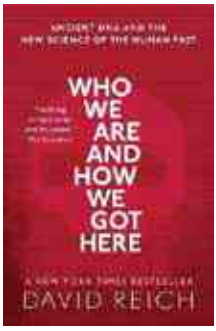
їм так припала до душі, що космічні мандрівники вирішили тут лишитися назавжди. Проте під впливом природних умов нашої планети їхня зовнішність поступово набула рис сучасних людей.

Наукове осмислення проблеми походження людини пов'язане з ім'ям англійського вченого **Чарлза Дарвіна.** У 1859 р. у своїй праці «Походження видів» він обґрунтував учення про **еволюційний (поступовий) розвиток** живих організмів від простіших до складніших. На основі багаторічних спостережень учений припустив, що людина походить від мавпоподібних предків. Поступово вчені антропологи, палеонтологи, біологи й генетики доповнили еволюційну теорію походження людини новими доказами.

Пізнавально й цікаво

Походження людини крізь призму ДНК

Генетики навчилися виділяти ДНК із стародавніх кісток, які знаходять археологи. Американський генетик Девід Райх у своїй книжці «Хто ми такі? Походження людини крізь призму ДНК» наводить результати наукових досліджень. Згідно з ними, 5–7 млн років тому «розійшлися» генетичні лінії шимпанзе й людини від спільного предка.

Гіпотези походження людини

Гіпотеза	Короткий зміст	Докази достовірності теорії
?	Людина розглядається як творіння надприродних сил — богів або Бога	Авторитет міфів і священних текстів
Космічна теорія походження людини	?	?
?	Людина з'явилася в результаті еволюції тваринного світу від мавпоподібних предків	?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст, знайдіть і обговоріть у класі відповіді на запитання:

а) які чинники вплинули на появу людини?

б) які зміни в будові тіла та поведінці найдавніших людей вирізняли їх з-поміж тварин?

Зовнішність австралопітека афарського (*історична реконструкція*)

Більшість учених вважають, що прабатьківщиною людини була Африка. Науковці відкрили одразу кількох претендентів на звання прямого предка людини. Можливо, найдавнішим із наших пращурів був ардіпітек, рештки якого були знайдені в 1994 р.

До найвідоміших ймовірних предків людини належала представниця виду *афарських австралопітеків* Люсі, яка жила на території сучасної Ефіопії близько 3,5 млн років тому. Її рештки були знайдені 24 листопада 1974 р.

Але в походженні людини ще багато таємниць. Дотепер не знайдено «*відсутньої ланки*» — *решток істоти, яка зробила перший крок від світу тварин до світу людей*.

Учені мають кілька припущень щодо **передумов виникнення людини**. По-перше, «стрибок» в еволюції людиноподібних приматів був зумовлений ***мутаціями (змінами)***, *можливо – внаслідок радіоактивного випромінювання уранових руд*, що виходили на поверхню.

По-друге, велику роль могла відіграти ***зміна природного середовища***. Похолодання призвело до зменшення лісової рослинності, тому ймовірні предки людини мали *відвикнути від лазіння по деревах і навчитися рухатися по землі*. Прямоходіння змінювало статуру людиноподібної мавпи та сприяло активному *використанню рук* для праці та виготовлення найпростіших знарядь праці.

Український освітянський видавничий центр

Тривалий час на Землі жили одразу кілька схожих давніх видів людиноподібних приматів, які могли бути предками сучасних людей. Та поступово ці істоти вимерли. ***Сьогодні на планеті панує єдиний різновид людських істот — людина розумна (латиною Homo sapiens), до якого належать усі земляни.***

Історичне порівняння

За малюнками й коментарями визначте:

а) які види ймовірних предків людини існували в найдавніші часи; які види існували одночасно;

б) як змінювалася зовнішність найдавніших людей у ході еволюції;

в) як змінилися уміння людей протягом еволюційного розвитку.

ПРЕДКИ ЛЮДИНИ

Гомініди

Сахельська людина (описана вченими у 2002 р.) вважається найдавнішим відомим предком людини після відокремлення гілки її розвитку від шимпанзе.

Існували 8–5 млн років тому.

Австралопітеки

«Південні люди» мали ознаки прямоходіння, вміли виготовляти найпростіші знаряддя праці.

Існували 4,5–3 млн років тому.

Людина вміла

Виготовляли найпростіші кам'яні знаряддя праці.

Існували 2,5–1,6 млн років тому.

Неандертальці

Володіли мовою. Виготовляли знаряддя праці, використовували вогонь. Ховали своїх померлих.

Існували 230–27 тис. років тому.

Людина прямоходяча

Були прямоходячими. Добували і використовували вогонь, оселилися в печерах, уміли будувати житла. Володіли технікою виготовлення кам'яних рубил.

Існували 1,8 млн — 100 тис. років тому.

Людина розумна

Люди сучасного типу. З'явилися одночасно й деякий час співіснували з неандертальцями. Жили поселеннями. Навчились обробляти землю та ремесла. Розвинули духовну культуру.

З'явилися 200 тис. років тому.

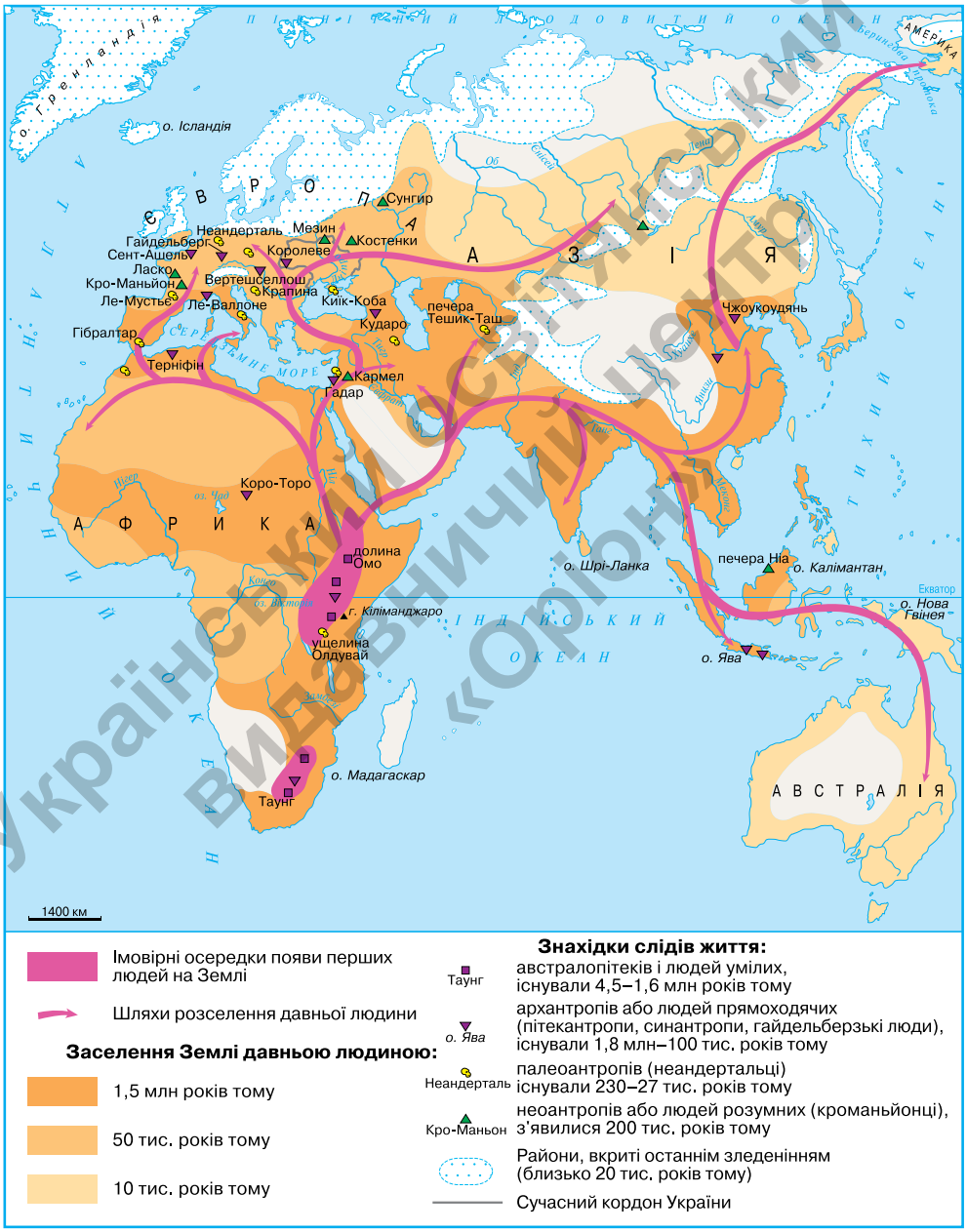
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою легенди карти визначте, яку історичну інформацію «повідомляє» історична карта.

2. Поміркуйте, які знання і навички були потрібні первісним людям, щоб досягти далеких країв.

ПЕРШІ ЛЮДИ НА ЗЕМЛІ

Імовірні осередки появи перших людей на Землі

Шляхи розселення давньої людини

Заселення Землі давньою людиною:

- 1,5 млн років тому
- 50 тис. років тому
- 10 тис. років тому

Знахідки слідів життя:

- Таунг — австралопітеків і людей умілих, існували 4,5–1,6 млн років тому
- о. Ява — архантропів або людей прямоходячих (пітекантропи, синантропи, гайдельберзькі люди), існували 1,8 млн–100 тис. років тому
- Неандерталь — палеоантропів (неандертальці) існували 230–27 тис. років тому
- Кро-Маньон — неоантропів або людей розумних (кроманьйонці), з'явилися 200 тис. років тому
- Райони, вкриті останнім зледенінням (близько 20 тис. років тому)
- Сучасний кордон України

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Поява й розселення людей на планеті Земля»**. Дайте відповіді на запитання.

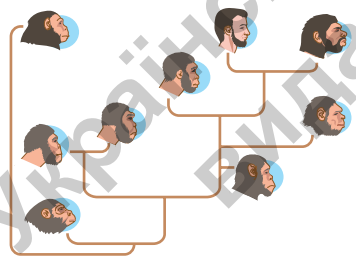
- Як гіпотези походження людини виникали протягом історії? — Прекрасно
- Що впливало на розвиток первісної людини? — Добре
- Чому питання про походження людини досі залишається предметом дискусій? — Треба попрацювати
- Які відкриття здійснили предки людини протягом еволюції? — Нічого не зрозуміло

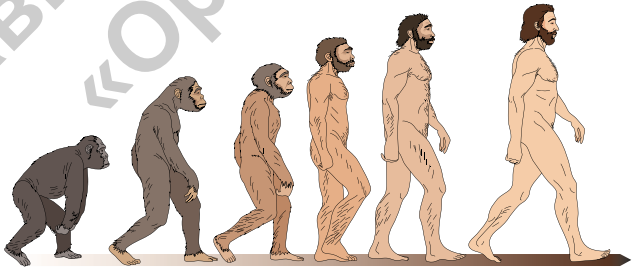
2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/Kww53GXE

II. Обговоріть у групі

Зіставте малюнки. Який із них, на вашу думку, точніше відображає суть еволюційної теорії розвитку людства?

III. Мислю творчо

1. Майстерня гугл-дудл

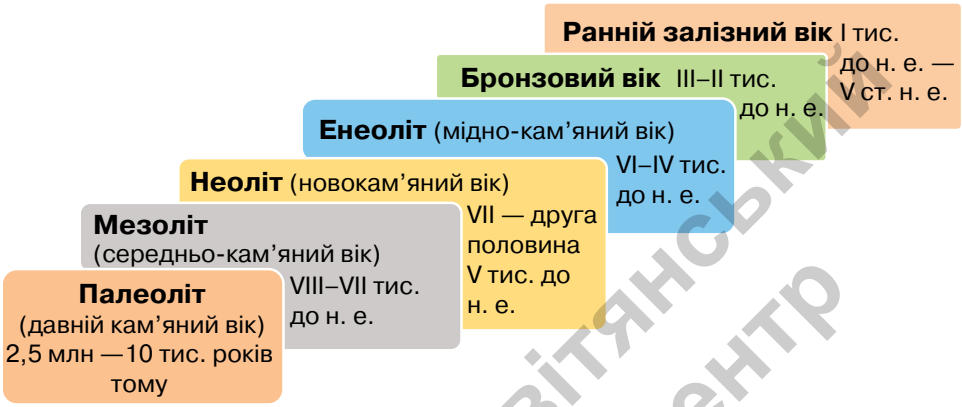
24 листопада 2015 р. пошукач «Гугл» (*Google*) відзначив річницю знайдення австралопітека Люсі тематичним дудлом. Уявіть себе дизайнером дудлів — намалюйте (або створіть за допомогою відомого вам графічного редактора/онлайн-застосунка) дудл, присвячений одному з предків людини. Представте свою роботу в класі.

2. Складіть запитання для дискусії **«Гіпотези походження людства»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 7–8 ▶ Кам'яний вік в історії людства

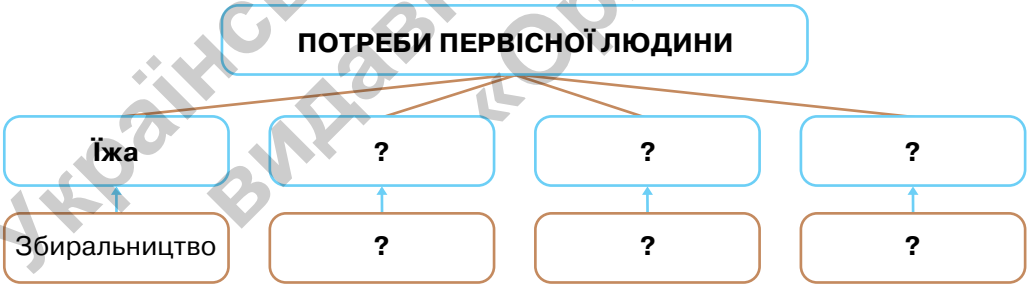
Поясніть за допомогою схеми, що лягло в основу археологічної періодизації історії.

Археологічна періодизація

Читаємо й розуміємо

Визначте за навчальним текстом, як первісні люди задовольняли свої потреби.

Способи задоволення потреб

1. ПОТРЕБИ ЛЮДЕЙ ПАЛЕОЛІТУ ТА МЕЗОЛІТУ

Ви вже знаєте, що найдавніший період історії людства за археологічною періодизацією називають **давнім кам'яним віком — палеолітом** (від грецьких «палеос» — *давній*, «літос» — *камінь*). Таку назву вчені пояснюють тим, що важливу роль у господарській діяльності людини відігравав камінь.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Відомо, що найдавніші люди використовували для виготовлення знарядь також дерево й кістки. ***Однак саме кам'яні вироби є головним історичним джерелом для вивчення діяльності людини, бо найкраще збереглися до наших часів.***

На життя наших предків значною мірою впливали природно-кліматичні умови. У пошуках їжі та нових місць для існування предки людини мігрували. За палеоліту розселення людей по світу збіглося з тривалим льодовиковим періодом: температура повітря знизилася на 15 °С, великі простори вкривалися товщею льоду. У південніших районах зменшувалася кількість опадів, відповідно біднішою ставала й рослинність. Люди почали полювати на великих тварин — мамонтів, шерстистих носорогів, північних оленей, бізонів, що було більш складно й небезпечно.

Приблизно 10 тис. років тому останній льодовиковий період завершився. А з ним за археологічною періодизацією завершився й палеоліт. На зміну йому прийшов **середній кам'яний вік — мезоліт**.

Природні умови стали м'якшими: потеплішало, рослини й тварини поширилися далеко на північ, збільшилася кількість водойм і риби в них. На зміну тваринам-велетням прийшли дрібніші й швидші тварини, полювання на яких потребувало неабиякої спритності. Тобто це була чергова купа проблем виживання, які потрібно було нашим предкам подолати. І вони це змогли!

Пізнавально й цікаво

Млинці з кам'яного віку

Наукові відкриття (вже у 2022 р.!) показали, що й первісні люди мали складний раціон харчування. До нього входив широкий вибір рослин і м'ясо тварин. Неандертальці використовували також «різні хитрощі», щоб зробити свою їжу смачнішою, наприклад замочування та подрібнення. Щоб зрозуміти дієту неандертальця, науковці спробували відтворити та з'їсти щось подібне до страви тогочасних людей. Для приготування вони використали насіння, знайдене поблизу печер. З нього вийшло щось на кшталт млинців, які були справді дуже смачними, з горіховим присмаком. Тому можливо, що наша любов до млинців походить іще з кам'яного віку.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ЧОГО НАВЧИЛИСЯ ПЕРВІСНІ ЛЮДИ ЗА КАМ'ЯНОГО ВІКУ

Діємо: практичні завдання

Запрошуємо відвідати ілюстровану виставку, яка розповідає про життя первісних людей і важливі кроки у їхньому розвитку. Однак наша екскурсія незвичайна — ви будете виступати в ролі дослідниць/дослідників представлених експонатів.

1. Об'єднайтеся в групи, досліджуйте запропоновані історичні реконструкції та шукайте відповіді на запитання до них.

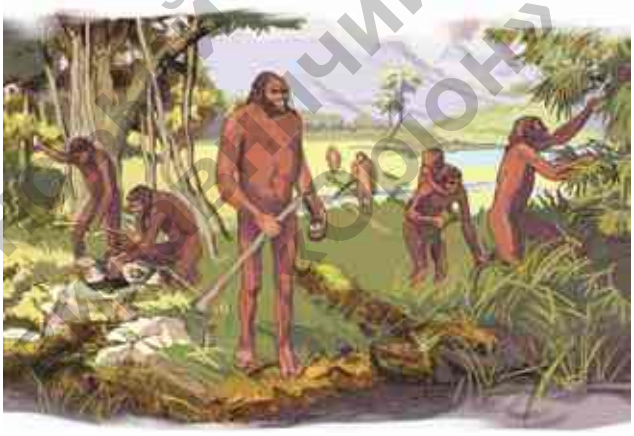
2. Обговоріть результати вашого мінідослідження в класі та доповніть схему **«Потреби первісної людини»** (*с. 30*).

3. По завершенні обговорення підсумуйте результат своєї роботи, доповнивши висновки в рубриці «Поміркуймо!» на *с. 36*.

Експозиція 1. Заняття і знаряддя праці первісних людей

Група 1

Збиральництво — одне з найдавніших занять первісної людини: збирання дикорослих коренів, плодів та ін.

Збирання дарів природи

1. Висловіть припущення, що могли збирати наші предки, щоб прохарчуватися.

2. Які предмети використовували вони під час добування їжі?

Група 2

Для розрубування твердих предметів, розрізання туш і кісток тварин для добування кісткового мозку первісні люди використовували знаряддя праці з каменю.

Український освітянський культурний центр «Оберіг»

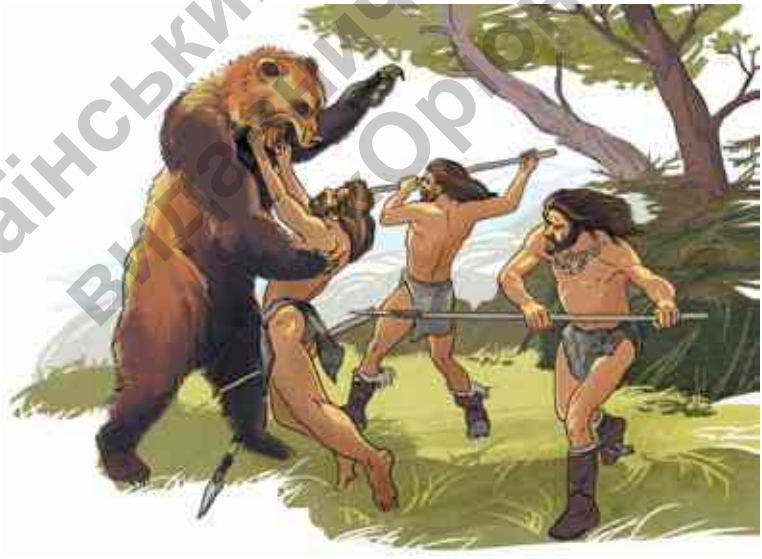
Ручне рубило — знаряддя праці первісних людей

1. Поміркуйте, які навички були потрібні первісним людям, щоб виготовити ручне рубило.

2. Визначте, яка особливість будови людської руки (на відміну від тварин) дозволяла виконувати зображені операції.

Група 3

Збільшення об'єму мозку людини в ході еволюції вимагало поліпшення харчування, тому **полювання** на тварин як джерело м'ясної їжі стало основним заняттям людини. **Спис** був головним знаряддям давніх мисливців за доби палеоліту. Вік найдавнішого знайденого археологами списа — 280 тис. років.

Полювання на ведмедя

1. Визначте, чи безпечним було давнє полювання.

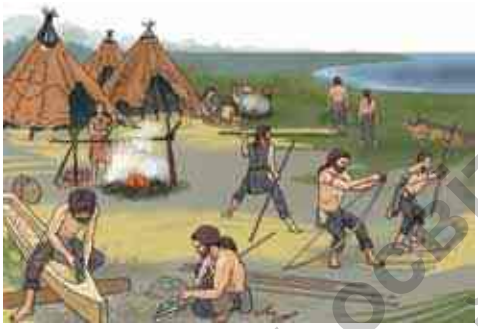
2. Поміркуйте, чи могла людина наодинці вполювати велику тварину.

3. Яких якостей вимагало від людини полювання? Хто, як правило, був мисливцем?

Український освітянський видавничий центр Оріон

Група 4

За доби мезоліту використовували **лук** і **стріли**. Їх винайшли ще в палеоліті (бл. 12 тис. р. до н. е.), але саме за доби мезоліту ці знаряддя набули поширення. Так само й знаряддя праці первісних рибалок — **гарпуни і рибальські гачки** — винайдені були раніше, але поширились із потеплінням за доби мезоліту. Гачок кріпився до вудки, а гарпун — до дерев'яного держака. Для рибальства використовували **човни-довбанки**, виготовлені зі стовбурів дерев, та **плоти**.

Поселення людей доби мезоліту та їхні знаряддя праці

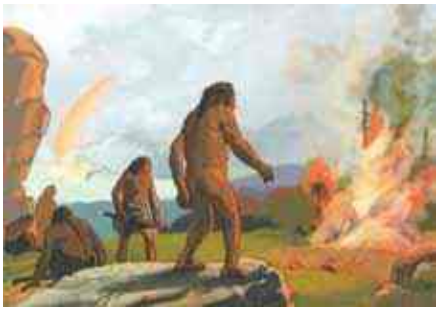
1. Поміркуйте, у чому переваги лука й стріл, рибальських знарядь.

2. Які знання і вміння знадобилися людям для виготовлення цих знарядь, одягу, побудови жител?

Експозиція 2. Вогонь у житті первісних людей

Група 5

Археологічні дослідження свідчать, що 1,5 млн років тому первісні люди вже вміли користуватися **вогнем**. Спочатку вони брали вогонь природного походження (блискавка, пожежа), а згодом навчилися його добувати.

Використання вогню первісними людьми

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

1. Які почуття у давніх людей міг викликати вогонь?
2. Висловіть припущення, як давні люди могли розпалити вогнище.
3. Розкажіть, для чого могли використовувати вогонь первісні люди.

Експозиція 3. Уміння співпрацювати і розвиток людини

Група 6

Важливу роль у розвитку людини відіграли властивості мозку, пов'язані з набуттям уміння запам'ятовувати інших людей, організовувати їх. **Уміння гуртуватися і діяти спільно** для досягнення мети дозволяло обжити навіть території з несприятливими природними умовами. Важливою навичкою первісних людей, що допомогла їм пристосовуватися до умов існування і спільно вирішувати різноманітні завдання виживання, стала **мова.**

Полювання на мамонта

1. Які деталі на малюнку свідчать про те, що діють організовані спільноти людей?
2. Про що могли домовлятися зображені на ілюстрації люди?
3. У яких життєвих ситуаціях, окрім зображеної, первісні люди могли використовувати мову?

Український освітянський ресурсний центр

Пізнавально й цікаво

Як вижити в складних умовах? Лайфхак від Homo sapiens

Учені вважають, що неандертальці майже не полювали на кроликів та іншу дрібну дичину. Натомість Homo sapiens (людина розумна) використовувала сітки, пастки й інші винаходи для вилову маленької здобичі. Коли настали важкі часи, предки сучасних людей виявилися краще пристосованими до них і зуміли вижити.

Лайфхак (від анг. life hacking — *злом життя*) — хитрість або корисна порада, яка спрощує процес, економить час для досягнення мети. ***Український відповідник:*** *вигадка, порада, підказка, дотеп, пристосунок, кмітлинка тощо*.

Поміркуймо!

Підсумуйте, як ви зрозуміли особливості життя людей за доби палеоліту та мезоліту: усно заповніть пропуски в тексті-висновку.

Проблем із виживанням у наших предків за часів палеоліту та мезоліту було чимало. Найголовнішими потребами людей у ті часи були _____. Але саме вміння пристосовуватися до складних умов та об'єднуватися для спільного вирішення завдань дозволили первісним людям вижити: вони навчилися _____. У ті далекі часи людство сформувало _____ тип господарювання, оскільки_____, _____.

Історичне порівняння

Порівняйте періоди найдавнішої історії людства за критеріями: природні умови, види людей, вміння людей, заняття людей.

Палеоліт		Мезоліт
ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ

Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/M8Cqbn6

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Кам'яний вік в історії людства»**. Дайте відповіді на запитання.

Якими були потреби первісних людей? — Прекрасно

Чого навчилися первісні люди за доби палеоліту й мезоліту? — Добре

Як первісні люди були пов'язані з природою? — Треба попрацювати

Який вид господарства — привласнювальне чи відтворювальне — розвинувся за кам'яного віку? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Розташуйте знаряддя праці первісних людей у хронологічній послідовності їх використання/винайдення.

Лук і стріли → **Кам'яне рубило** → **Спис** → **Палиця**

2. Поміркуйте, у яких життєвих обставинах уміння первісних людей можуть знадобитися сучасній людині.

III. Мислю творчо

Історичний сторітелінг

Уявіть себе автором/авторкою дитячої книжки про життя первісних людей. Напишіть пригодницьку оповідку **«Один день із життя первісної людини»** в жанрі сторітелінгу.

Варіанти тем (на вибір)

- Один день із життя первісного чоловіка Арді за доби палеоліту/мезоліту
- Один день із життя первісної жінки Люсі за доби палеоліту/мезоліту

Під час написання оповідки використовуйте поняття, які дозволять зрозуміти, що йдеться саме про людину відповідного археологічного періоду.

Сторітелінг (від анг. storytelling — *оповідання*) — мистецтво цікаво розповідати історії за допомогою необхідної інформації.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 9 Поява й розселення людей на теренах України

1. Назвіть особливості розвитку та життя первісних людей за палеоліту й мезоліту. **2.** Дайте відповіді на запитання історичного лабіринту.

Чисельність первісних людей поступово збільшувалася. Вони освоювали нові території, набували нових умінь. Давні люди оселялися й на землях України.

1. ПАМ'ЯТКА НАЙДАВНІШИХ ЛЮДЕЙ У КОРОЛЕВОМУ

Первісна людина на території України з'явилася майже **1 млн років тому.** Залишки знарядь праці найдавніших на території України первісних людей були знайдені на одній із гір над річкою Тисою біля ***селища Королево*** на Закарпатті. Вісім культурних шарів свідчать про життя та діяльність людей у цьому місці в період від 1 млн до 35 тис. років до н. е.

Стоянка в Королевому унікальна тим, що це найдавніша з відомих стоянок первісних людей у Центральній та Східній Європі. Водночас відома вона лише незначному колу науковців і любителів давнини.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Віртуальна екскурсія

Перегляньте відео **«Стоянка первісних людей у Королевому»** й знайдіть відповіді на подані запитання.

1. Які археологічні знахідки підтверджують життя первісних людей на стоянці в Королевому?

2. Давні люди якого виду «заснували» стоянку в Королевому?

3. Чому стоянку в Королевому названо «стоянка-майстерня»?

4. Які природні умови привабили давніх людей заснувати тут поселення?

5. Де в Королевому можна більше дізнатися про історію стоянки первісних людей, оглянути артефакти?

Відео «Стоянка первісних людей у Королевому» (тривалість 03 хв 36 с)
https://cutt.ly/Cwq2pK9J

2. ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ ПРО ЖИТТЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ

Досліджуючи різні речові пам'ятки, геологічні структури, вчені поволі відтворюють картину життя первісних людей на теренах України.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання з дослідження джерел історичної інформації.

1. Визначте, які з джерел інформації є історичними джерелами, а які — сучасними історичними описами або реконструкціями.

2. Що про життя і заняття первісних людей «розповідають» подані джерела інформації?

3. Назвіть пам'ятки, які засвідчують такі відмінні від тварин риси людини, як піклування про поховання померлих, прагнення творити прекрасне, розумова діяльність.

Київ-Коба («Дика печера») — пам'ятка неандертальців у Криму

Археологічні дослідження ***печери Київ-Коба*** започатковано в 1924 р. У печері було знайдено сліди вогнищ із попелом і вуглинками, безліч кісток тварин (печерного ведмедя, сайгака, мамонтів та інших тварин) — мисливської здобичі

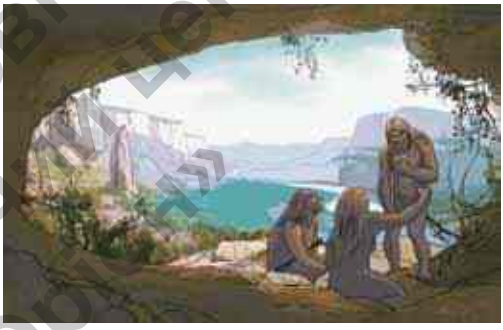
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

неандертальців, а також близько 600 зразків примітивних знарядь праці.

Унікальною знахідкою виявилося поховання жінки, якому близько 100 тис. років. Померлій було 30 років. У часи льодовикового періоду вона вважалася людиною похилого віку (за сучасними мірками їй було 60 років). Про те, що жінка була похована за певним ритуалом, свідчить розташування її решток у ямі, а також акуратно складені руки померлої. Звичай здійснювати поховання померлих є відмітною рисою людей.

Кремнієвий відщеп зі штучними нарізками зі стоянки неандертальців (*Київ-Коба, Крим, близько 32 тис. років тому*)

Неандертальці в печері Київ-Коба

Мешканці Мізинської стоянки — перші митці на українських землях

Мешканці стоянки давніх мисливців на мамонтів, які жили близько 20 тис. років тому на території нинішнього села ***Мізин*** на Чернігівщині, були завбачливими господарями/господинями, адже вміли запасатися їжею на тривалий час. Доказом цього слугують археологічні знахідки м'ясних ям, призначених для зберігання запасів м'яса взимку.

Унікальною Мізинську стоянку роблять художні витвори давніх митців: жіночі статуетки та фігурки тварин з бивнів мамонта, браслети з мамонтових кісток. Ці знахідки свідчать про ще одну особливість людини: уміння бачити красиве та прагнення облаштувати свій побут предметами, що дають естетичну насолоду.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Мамонтові кістки, оздоблені орнаментом. Можливо, первісні музичні інструменти

Браслет із бивня мамонта (*Мізинська стоянка, 18 тис. років до н. е.*)

Межиріцька стоянка — місце знахідки найдавнішої карти на землях України

Мешканці ***Межиріцької стоянки*** (сучасна Черкащина) полювали переважно на бізонів та оленів, зрідка — на мамонтів. Реконструкція їхніх жител дозволяє уявити будівельні технології доби палеоліту.

У пошуках здобичі давні мисливці змушені були здійснювати довгі переходи. Це сприяло розвитку уміння орієнтуватися на місцевості. Свідченням цього є пам'ятка, яку вчені визначають як найдавнішу карту, створену на теренах України.

Реконструкція малюнка на Межиріч-карті (*близько 14 тис. років тому*)

Реконструкція житла з кісток мамонта (*с. Межиріч, Черкаська область*)

Український освітній видавничий центр «Оріон»

Поміркуймо!

1. З якою метою, на вашу думку, Національний банк України присвячує пам'ятні монети далекому минулому нашої країни?

2. Визначте за матеріалами параграфа, як в Україні зберігають і популяризують знання про первісну добу на теренах нашої держави.

Монета Національного банку України «Палеоліт» (*художник — Р. Чайковський, 2000 р.*)

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте історичну карту **«Перші люди на теренах України»** та назвіть місця, де знайдено стоянки різних видів давніх людей: «людини прямоходячої», неандертальців, «людини розумної».

2. Покажіть на карті стоянки первісних людей, про які йшлося в параграфі.

3. Визначте, чи позначені на карті стоянки первісних людей у межах вашої області.

ПЕРШІ ЛЮДИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

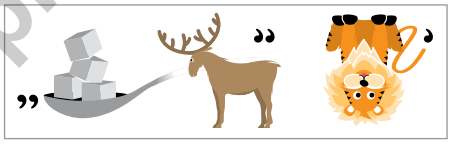
Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Поява і розселення людей на теренах України»**. Дайте відповіді на запитання.

- Коли первісні люди з'явилися на теренах України? — Прекрасно
- Де в Україні знайдено стоянки первісних людей? — Добре
- Яку інформацію про життя первісних людей на теренах України розповідають археологічні пам'ятки? — Треба попрацювати
- Як в Україні зберігають пам'ять про первісну добу людства? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Як ви думаєте, чи відрізнялися стоянки первісних людей на території України та в інших місцях, наприклад в Азії чи в Африці? Що могло впливати на відмінність чи схожість стоянок?
2. Чому важливо виявляти, досліджувати і зберігати пам'ятки первісної доби?
3. Яку назву, пов'язану із первісною добою, закодовано в ребусі? Придумайте схожу головоломку для однокласників/однокласниць за змістом уроку.

III. Мислю творчо

1. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся більше про одну зі стоянок первісних людей на теренах України. Створіть лепбук «Стоянка первісних людей у …». Представте свій проєкт у класі.
2. Дізнайтеся, де в сучасному світі використовують такі відкриття первісних людей: *спис, лук і стріли, човен, рибальське приладдя, вогонь*. Підготуйте фотогалерею, що висвітлює «життя» цих винаходів у сучасному світі.

> **Лепбук** — папка або книжка з «кишенями» та кріпленням для карток, вкладок, дрібних предметів, що відображають інформацію з певної теми.

Український освітянський видавничий центр «Сузір'я»

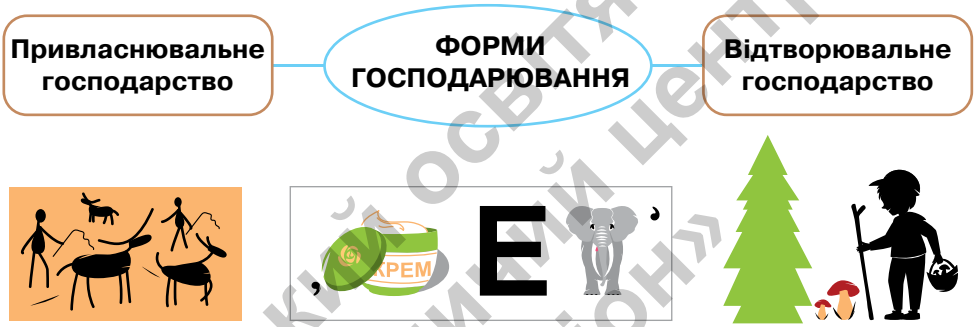
§10 Неолітична революція та початок обробки металів

1. Пригадайте, якими є характерні риси привласнювального та відтворювального господарства. **2.** У ребусах і малюнках закодовано заняття первісної людини; розгадайте їх і визначте, до яких форм господарювання вони належать. Прокоментуйте хід вирішення вами завдання.

1. Неолітична революція в розвитку людства

Читаємо й розуміємо

1. Опрацюйте навчальні тексти і доповніть інформацією карту пам'яті: гілочки запису додавайте до запропонованої основи карти.

2. Після завершення роботи з текстом обговоріть результати вашої пошукової роботи.

Сьогодні ми не уявляємо нашого життя без хліба, смачних тістечок і різних смаколиків. А в первісні часи люди добували продукти харчування в основному шляхом полювання на тварин, рибальства та збирання готових рослинних продуктів (грибів, ягід, поживних коренеплодів). Та за **доби неоліту (нового кам'яного віку)** життя людей істотно змінилося.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Наші предки були надзвичайно спостережливими. За багато століть до неоліту люди помітили, що насіння, яке впало в ґрунт, проростає, рослини розвиваються і дають урожай.

Спочатку давні люди просто збирали рослинну їжу, але поступово освоювали вміння вирощувати корисні рослини самостійно. У пригоді стали й зміни клімату: близько 8 тис. років до н. е. відбулося потепління. Відтоді вирощування рослин перетворилося на один із головних способів добування їжі. Так виникло **землеробство**.

Найдавнішим осередком розвитку землеробства була Південно-Західна Азія. Тут в умовах вологого клімату поширилися злаки з крупним насінням — предки сучасних пшениці та ячменю.

Ще в епоху мезоліту домашньою твариною став собака — вірний друг і помічник людини на полюванні, надійний охоронець поселень від диких звірів. А в неоліті одночасно із зародженням землеробства були одомашнені й інші корисні в господарстві види тварин. Так зародилося **скотарство**.

Домашні тварини стали надійним джерелом отримання м'яса, молока, шкір і вовни для виготовлення тканин, одягу. З удосконаленням знарядь праці великих тварин, зокрема биків, використовували як тяглову силу для обробітку землі чи перевезення вантажів.

Виникнення землеробства й скотарства стало переходом від привласнювального до відтворювального господарства.

Регіон	Рослини	Тварини
Південно-Західна, Центральна Азія	жито, пшениця, морква, редис, яблуко, виноград, часник, цибуля	коза, свиня, вівця, велика рогата худоба, осел, верблюд
Китай і Південно-Східна Азія	рис, квасоля, соя, персик, баклажан, чай	як, курка, свиня, водяний буйвол
Північна і Тропічна Африка	рис, просо, кавун, ямс, сорго, кава, кунжут, олійна пальма	собака, кішка
Америка	кукурудза, авокадо, ананас, квасоля, перець чилі, арахіс, гарбузові	індик, морська свинка, альпака, лама

Поява сільськогосподарських культур (IV тис. до н.е .)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пізнавально й цікаво

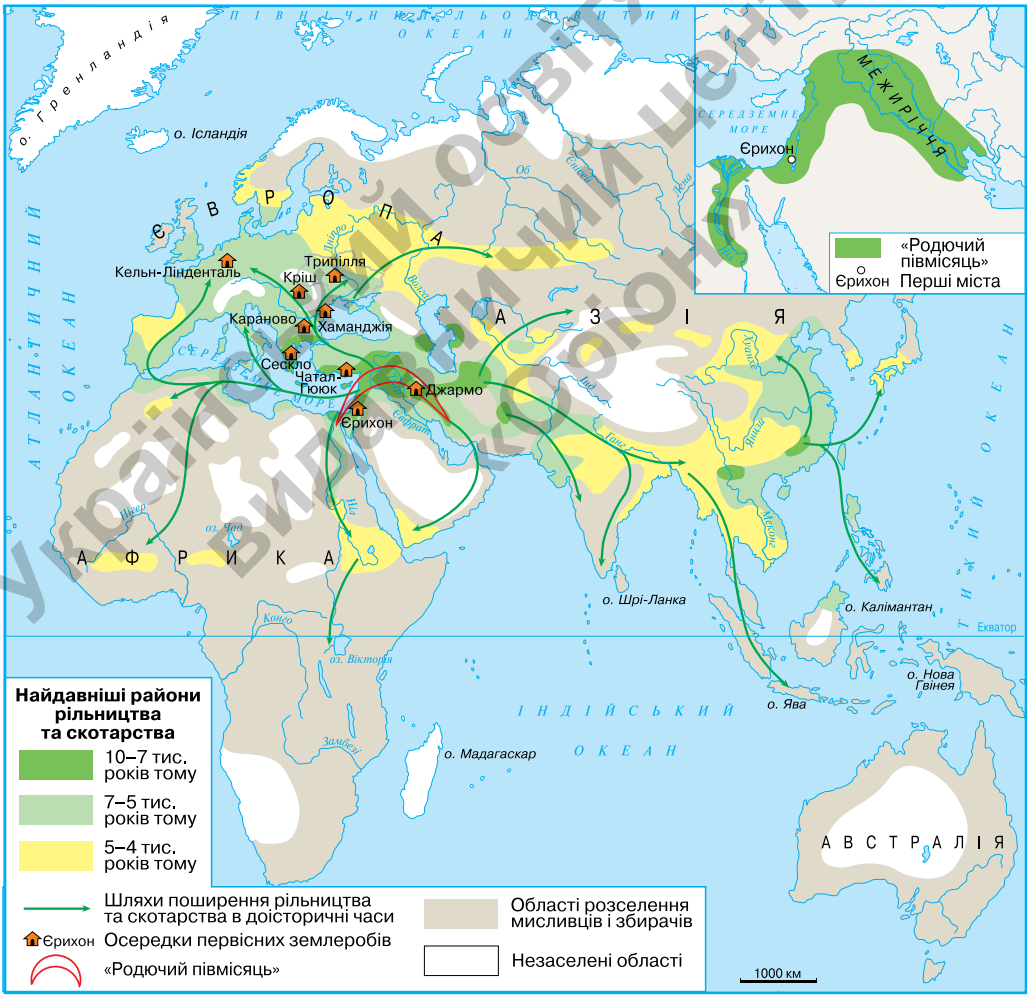
З розвитком землеробства та зростанням у меню людей частки рослинної їжі пов'язують початок вживання солі як окремого продукту. До цього потребу людини в солі задовольняли, очевидно, за рахунок природного вмісту солі в м'ясі чи крові впольованих тварин.

Діємо: практичні завдання

1. Визначте, якою інформацією про виникнення землеробства і скотарства карта доповнює матеріал навчального тексту.

2. Складіть три запитання до історичної карти та запропонуйте однокласникам/однокласницям дати на них відповіді.

ПОЧАТОК ЗЕМЛЕРОБСТВА І СКОТАРСТВА НА ЗЕМЛІ

Український освітянський видавничий центр

2. ПОЧАТКИ РЕМЕСЛА ТА ОБРОБКИ МЕТАЛІВ

Перехід до землеробства і скотарства став поштовхом до розвитку нових занять людини, змін у технологіях виробництва, способі життя людських спільнот.

До найбільших досягнень пізнього неоліту належить винайдення важливих **ремесел**: *прядіння* (виготовлення ниток) і *ткацтва* (виготовлення тканин). У VI–V тис. до н. е. були винайдені перші *ткацькі верстати* — механізми для виготовлення тканин.

Однією з найважливіших подій неоліту було винайдення ***кераміки***. Спочатку вироби з глини виготовляли тільки вручну. Для надання їм міцності в суміш додавали траву або подрібнені мушлі. У IV тис. до н. е. було винайдено *гончарний круг* — пристрій, що дозволяє надати керамічним виробам правильної форми. Кераміка сприяла появі вміння варити їжу.

Поступово в поселеннях виокремилися люди, які займалися лише виготовленням ремісничих виробів, — *ремісники*. Вони обмінювали свої вироби на продукти харчування в інших членів громади. Обмінювалися люди також надлишками виробленої продукції.

Нововведення в господарстві сприяли удосконаленню *технологій обробки матеріалів*. Люди навчилися шліфувати, полірувати, пиляти та свердлити камінь.

Наприкінці епохи неоліту людина зробила нове велике відкриття: вона почала використовувати метали для виготовлення знарядь праці. Першим таким металом була *мідь*, температура плавлення якої невисока. Період поширення мідних знарядь називають **енеолітом — мідно-кам'яним віком**. Проте мідні знаряддя праці не витіснили кам'яні: мідь — занадто м'який метал, щоб виготовити ефективне знаряддя праці. Але величезне значення мав сам факт використання металу, що визначило подальший розвиток техніки. Поряд з міддю використовували також інші м'які метали — золото і срібло.

Технічні винаходи часів неолітичної революції сприяли зростанню **продуктивності праці** людини і можливості створювати запаси необхідних продуктів.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

3. ВПЛИВ НЕОЛІТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА СПОСІБ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ

Винайдення землеробства і скотарства змінило й спосіб життя людей. Збільшення кількості продуктів харчування, можливість створити їхні запаси сприяли стрімкому зростанню чисельності населення протягом 8–4 тис. років до н. е.

Люди почали переходити до ***осілого способу життя***, а чисельність мисливців і збирачів почала зменшуватися. Тимчасові стоянки первісних людей змінилися на постійні поселення — ***села***.

Згодом для захисту від нападів сусідніх племен деякі села почали обгороджувати мурами. Так народилися перші ***міста***. *Одним із найдавніших укріплених міст був Єрихон, заснований на Близькому Сході близько 8350 р. до н. е.*

Виникнення землеробства і скотарства привело до важливих змін в усіх сферах життя первісного суспільства. Саме тому вчені й назвали ці зміни **«неолітичною революцією»**.

Варто запам'ятати!

Привла́снювальне господа́рство — форма господарства, за якої люди залучають продукти з навколишнього середовища в готовому вигляді (збиральництво, мисливство, рибальство).

Відтво́рювальне господа́рство — форма господарства, за якої люди самостійно виробляють продукти споживання (землеробство, скотарство).

Неолі́тична револю́ція — перехід від привласнювальних форм господарювання до відтворювальних, від збиральництва до землеробства, від полювання до скотарства. У ході неолітичної революції з'явилося ремесло, сформувався осілий спосіб життя.

Ремесло́ — виробництво готових побутових виробів, засноване на ручній праці з використанням найпростіших знарядь.

Продукти́вність пра́ці — величина, що характеризує кількість виробленої людиною продукції за одиницю часу.

Поміркуймо!

Поміркуйте, чому поселення землеробів більш щедрі на археологічні знахідки порівняно з пам'ятками мисливців і збиральників.

Українська освітянська
Видавничий Центр
«Оріон»

Діємо: практичні завдання

Розгляньте вироби, знаряддя праці та пристрої доби неолітичної революції та енеоліту. Опишіть за власною уявою технології їх виготовлення. Назвіть, які технології обробки матеріалів (шліфування, полірування, свердління) були використані для виготовлення цих предметів.

Кам'яні сокири епохи палеоліту та неоліту

Кам'яна мотика для обробітку землі

Серпи для збирання врожаю

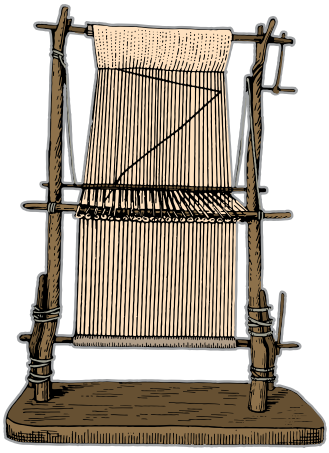
Зернотерка для подрібнення зерна

Кераміка доби неоліту

Мідна сокира й форма для її відливання

Стародавній ткацький верстат

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Неолітична революція та початок обробки металів»**. Дайте відповіді на запитання.

Які зміни в способі господарювання людей називають неолітичною революцією? — Прекрасно

Які нові знаряддя праці та матеріали почали використовувати люди за часів неоліту та енеоліту? — Добре

Як перехід до відтворювального господарювання вплинув на спосіб життя людей? — Треба попрацювати

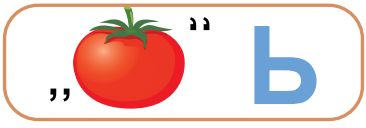
Як розвиток господарства людини був пов'язаний з природними умовами? — Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/28CthMd

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи. Розгадайте ребуси та поясніть причини і значення для людини винайдення закодованих занять, знарядь, матеріалів.

1.
2.
3.
4.

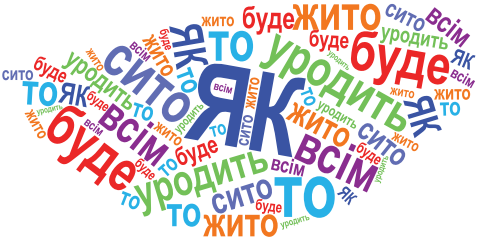
III. Мислю творчо

Оберіть один із винаходів доби неолітичної революції та придумайте історичний комікс, який показуватиме значення цього винаходу в житті первісних людей порівняно з попередніми часами.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§11–12 Спільноти землеробів і скотарів на українських землях

Українці належать до тих народів, у житті яких сільське господарство (землеробство і скотарство) відігравало важливу роль протягом всієї історії. Розуміння значення вирощування хліба та розведення домашньої худоби відображене в усній народній творчості нашого народу.

1. Складіть зі слів у хмаринках українські прислів'я.

2. Поясніть, як у прислів'ях розкрито значення землеробства і скотарства в житті українського народу.

3. Назвіть, які відомі вам особливості природних умов України є сприятливими для ведення сільського господарства.

1. Коли і звідки землеробство прийшло на українські землі

На території України перші осередки землеробства сформувалися за доби неоліту. *Досліджені такі хліборобські археологічні культури: буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки, дніпро-донецька.* Хліборобсько-скотарські племена мешкали в північному Прикарпатті та західній Волині.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте карту **«Початок землеробства і скотарства на Землі»** (*с. 46*) і визначте:

а) коли на українських землях поширилися землеробство (рільництво) і скотарство;

б) яким шляхом поширювалося землеробство на землях нинішньої України;

в) де в Україні були осередки перших землеробів.

2. За підсумками роботи з картою складіть коротку розповідь про поширення землеробства і скотарства на українських землях.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ТРИПІЛЬСЬКА І СЕРЕДНЬОСТОГІВСЬКА АРХЕОЛОГІЧНІ КУЛЬТУРИ

Поступово під впливом природних умов на українських теренах сформувалися осередки відтворювального господарства. *У лісостеповій зоні люди переважно займалися землеробством*, а скотарство відігравало допоміжну роль. А от *жителі степових регіонів, навпаки, розвивали скотарство* при допоміжній ролі землеробства. Про особливості світу землеробів і скотарів можна дізнатися, порівнюючи **трипільську** та **середньостогівську** археологічні культури.

Історичне порівняння

Об'єднайтеся в дослідницькі групи та виконайте завдання.

1. Прочитайте історичні довідки про трипільську і середньостогівську археологічні культури.

2. Зіставте особливості життя носіїв трипільської і середньостогівської культур і визначте, що між ними спільного, а що — відмінного.

План дослідження

1. Час існування та територія розселення.
2. Головне заняття носіїв культури.
3. Матеріали для виготовлення предметів побуту і знарядь праці.
4. Особливості кераміки.
5. Спосіб життя.
6. Релігійні уявлення.

Група 1

Трипільська культура

У період енеоліту, наприкінці **VI–III тис. до н. е.**, на території України, Молдови та Румунії жили племена **трипільської археологічної культури**. Її назва походить від назви с. Трипілля на Київщині, де в 1896 р. археолог Вікентій Хвойка під час розкопок знайшов давнє поселення.

Головним заняттям трипільців було землеробство. Для рихлення ґрунту застосовували рогові та дерев'яні рала, сучкуваті колоди дерев, а для розбивання грудок — рогові й кам'яні мотики. Вирощували пшеницю, ячмінь, просо та бобові. Урожай збирали за допомогою кремінних серпів.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней, коней. Важливу роль відігравали також мисливство, рибальство та збиральництво. Як транспортний засіб трипільці використовували запряжені одним чи двома волами сани.

Головними матеріалами для виготовлення знарядь праці залишався камінь, а також кістка й ріг. Проте трипільці виготовляли й речі з міді. Важливим матеріалом у побуті була глина. Її широко застосовували для будівництва жител, виготовлення посуду, речей хатнього вжитку та культових атрибутів. Трипільська кераміка вражає розмаїттям форм та загадковим орнаментом.

Оселялися трипільці біля річок, у місцях, що містили природні захисні елементи. Деякі з поселень були додатково укріплені ровами. Будинки розташовувалися по колу в кілька рядів від центру поселення. У межах замкнутого контуру житла з'єднувалися глинобитними стінами, утворюючи суцільну стіну захисту. Поселення забудовувалися переважно наземними одно- чи двоповерховими будинками та заглибленими землянками чи напівземлянками.

Ранні поселення трипільців складалися з 10–15 жител. У період розквіту трипільської культури будували великі поселення, які називають *протомістами — попередниками міст*. У поселеннях налічувалося від 1600 до 2700 будівель. Про це свідчать археологічні дослідження стоянок трипільців біля сіл Майданецьке й Тальянки на Черкащині.

Реконструкція хати трипільців в музеї трипільської культури в селі Легедзиному (*Черкащина*). Дерев'яні стіни обмазували з обох боків глиною. У таких помешканнях влітку прохолодно, а взимку тепло. Стіни фарбували та оздоблювали стародавнім барвником — вохрою.

Багату інформацію про культуру й духовний світ трипільців містить їхня кераміка. ***Антропоморфні (схожі на людей)*** глиняні вироби здебільшого передають образ жінки, з якою пов'язують існування культу родючості землі.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Жіночі образи в кераміці свідчать про вагому роль жінок у трипільському суспільстві. ***Зооморфні (схожі на тварин)*** статуетки найчастіше зображували бика. Виготовляли ліпні моделі жител і транспортних засобів. Серед археологічних знахідок також є вироби, призначення яких вченими не встановлено. Наприклад, біноклевидні посудини (*знайдіть цей малюнок на с. 56*). Ймовірно, трипільці використовували їх під час релігійного обряду напування землі, щоб викликати дощ. Очевидно, землероби розуміли, що від опадів залежить урожай.

Група 2

Середньостогівська культура

Про життя племен скотарів на теренах України розповідають пам'ятки **середньостогівської археологічної культури**, що існувала із **середини V до середини IV тис. до н. е.** Назва цієї спільноти походить від трьох скель (стогів) у м. Запоріжжя. Тут вчений Аркадій Добровольський відкрив пам'ятки поселення, якому дали назву Середній Стіг.

Середньостогівська культура була поширена в степу та на півдні лісостепу України, у Північному Приазов'ї.

Основу господарства середньостогівців становило скотарство. Розводили велику та дрібну рогату худобу, коней і свиней. Найбільшу частку домашньої худоби становили коні.

Землеробство в господарстві середньостогівців відігравало допоміжну роль. Навесні вони засівали поля, а потім вирушали випасати худобу. Восени поверталися зібрати врожай і підготуватися до зимівлі.

Для виробництва предметів побуту і знарядь праці використовували кремінь, кістки тварин, глину. Серед речей — високогорлі гостродонні посудини, оздоблені у верхній частині гребінцевим, шнуровим та іншим орнаментом, бойові молоти з рогу оленя, тесла, мотики, дрібні крем'яні вироби, глиняні статуетки людини, фігурки кабана, риби тощо. Середньостогівці послуговувалися й більш досконалим трипільським посудом. Це свідчить, що племена землеробів і скотарів контактували між собою.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Скотарі також будували житла, хоча й вели напівкочовий спосіб життя.

Знахідки решток воза в похованнях наштовхнули вчених на висновок, що люди, які населяли українські терени в добу енеоліту, використовували колесо.

Худоба була найбільшою цінністю та центром релігійних уявлень скотарських племен. Середньогостівці започаткували практику поховання померлих у курганах і встановлення на могилах кам'яних скульптур.

Діємо: практичні завдання

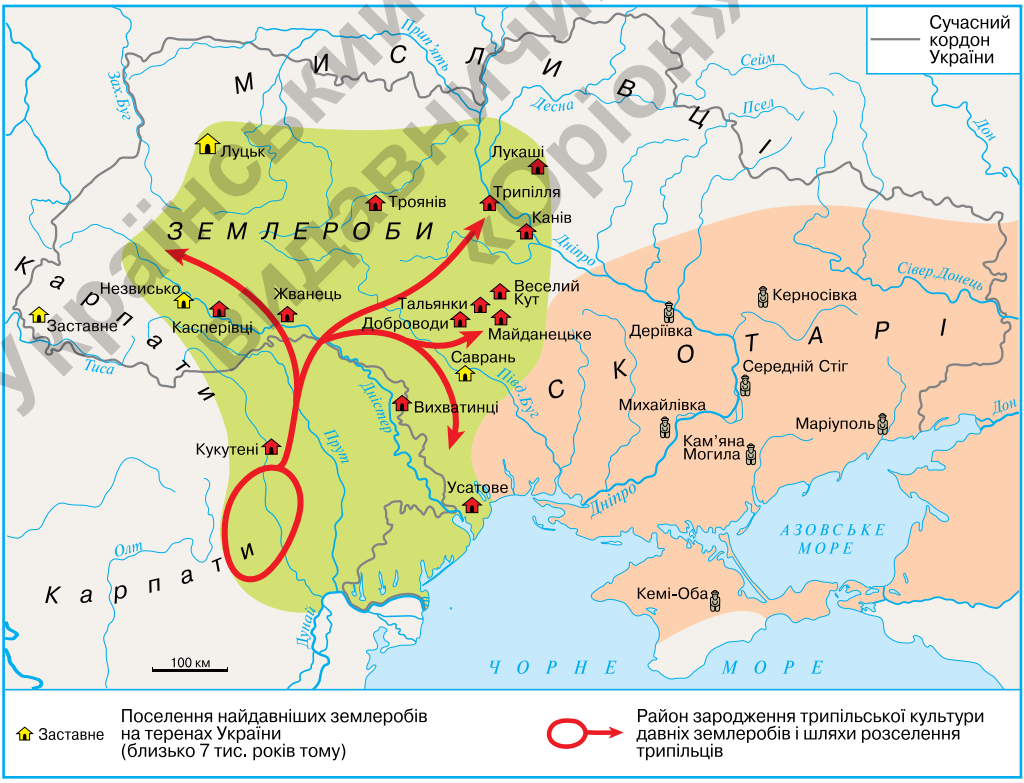
1. Покажіть на карті **«Землероби та скотарі на українських землях»**:

а) територію розселення землеробів і скотарів;

б) місця виявлення поселень, які дали назви трипільській і середньостогівській археологічним культурам.

2. Запропонуйте доповнення до легенди карти: доберіть до умовних позначень тлумачення.

ЗЕМЛЕРОБИ ТА СКОТАРІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Український освітянський медіа-центр «Простір»

Діємо: практичні завдання

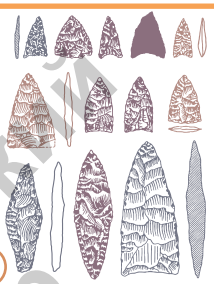
На основі відомої інформації про особливості трипільської та середньостогівської культур упорядкуйте історичне лото: поєднайте історичні ілюстрації з відповідними текстовими картками.

1 Антропоморфні жіночі фігури

2 Статуетка вепра

3 Наконечники стріл, списів, дротики

Середньостогівська культура

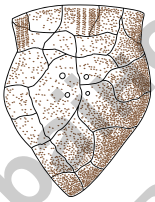

4 Біноклевидна посудина

Трипільська культура

5 Статуетка коня

6 Посудина з глини з домішками товченої мушлі

7 Знаряддя праці доби енеоліту

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Факт чи фейк?

Любителі історії висувають багато гіпотез щодо унікальної ролі трипільців. Мовляв, вони створили першу землеробську культуру на планеті, винайшли плуг і писемність, були предками сучасних українців.

Пропонуємо перевірити достовірність гіпотез: оберіть одне з вищеперелічених досягнень трипільців та за допомогою додаткових історичних джерел інформації спростуйте або доведіть правильність гіпотези.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Спільноти землеробів і скотарів на українських землях»**.

Коли і яким шляхом землеробство і скотарство поширилися на теренах України?

Прекрасно

Що вплинуло на формування особливого способу життя спільнот землеробів і скотарів на теренах України?

Добре

Які характерні риси притаманні трипільській і середньостогівській археологічним культурам?

Треба попрацювати

Яким видом історичних джерел послуговуються вчені, досліджуючи життя давніх спільнот землеробів і скотарів?

Нічого не зрозуміло

2. Історія на лінії часу

Позначте на лінії часу хронологічні межі існування трипільської та середньостогівської археологічних культур. Визначте: **а)** скільки тисячоліть розвивалася трипільська культура; **б)** скільки тисячоліть/століть минуло до наших днів від часу появи середньостогівської культури.

3. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/D8CoNFJ

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і складіть по три запитання до тем «Трипільська культура», «Середньостогівська культура». Запропонуйте однокласникам/однокласницям дати на них відповіді.

III. Мислю творчо

1. Підготуйте творчий інформаційний проєкт (*презентацію*, *лепбук тощо*) про одну із згаданих у параграфі археологічних культур.

2. Трипільська культура надихає не лише істориків, а й митців. Підготуйте творчий проєкт (*презентацію*, *лепбук*, *виставку*) **«Трипільські мотиви в художній культурі»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§13 Форми організації первісних спільнот

1. Відгадайте закодоване поняття і доберіть найточніше пояснення його змісту з-поміж запропонованих. Розгадати слово допоможе знання української абетки: кожне число коду відповідає номеру літери в абетці.

2. Поясніть, чому саме обране вами тлумачення є правильним. Так ви дізнаєтесь, про що йтиметься в цьому параграфі.

22	24	22	20	12	16	31	22	23	3	19

Форма взаємодії людей, об'єднаних спільними інтересами

Форма взаємодії людей, які народились в одній країні

Форма взаємодії людей, які живуть в одному відрізку часу

Читаємо й розуміємо

Ознайомтеся з поняттями рубрики «Варто запам'ятати!», прочитайте навчальний текст і виконайте завдання.

1. Заповніть пропуски в тексті, використовуючи поняття з хмаринки-підказки.

2. Визначте і назвіть, яка інформація тексту була вам відома, а яка є новою.

3. Під час читання дайте відповіді на запитання, що супроводжують текст.

Варто запам'ятати!

Во́ждь — ватажок, лідер громади або племені в первісних людей.

Матріарха́т — етап розвитку первісного суспільства, за якого громади об'єднувалися на підставі спорідненості *по материнській лінії*; характеризувався значним впливом жінки на життя громади.

Патріарха́т — етап розвитку первісного суспільства, за якого спільнота об'єднувалася на підставі спорідненості *по батьківській лінії*; характеризується провідною роллю чоловіків у житті суспільства.

Пле́м'я — об'єднання кількох родів, що мають спільні походження, мову, віру і звичаї.

Ра́да — зібрання представників громади, на якому вирішуються важливі питання організації життя спільноти.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Варто запам'ятати!

Рі́д — об'єднання кількох родових громад, якому притаманні схожі правила поведінки, звичаї, мова, відчуття спорідненості.

Родова́ грома́да — історично перше об'єднання людей, засноване на кровній спорідненості, колективній праці для спільного задоволення потреб.

Сім'я́ — у первісному суспільстві пов'язані шлюбними зв'язками люди, які вели спільне господарство, побут, виховували дітей тощо.

Старі́йшини — найбільш досвідчені члени первісних суспільств, яким доручали керувати життям роду чи племені.

Сусі́дська грома́да — територіальна спільнота сімей, не пов'язаних родинними зв'язками.

1. ЛЮДСЬКІ СПІЛЬНОТИ ПЕРВІСНОЇ ДОБИ

Текст для читання	Запитання до тексту
З найдавніших часів, щойно люди почали виокремлюватися з природного середовища, взаємодія їх між собою допомагала спільно вирішувати завдання добування їжі, облаштування побуту, захисту від загроз, продовження роду тощо.	
Отже, суспільство формувалося разом із розвитком людства. Так само як змінювалася людина, її заняття та уявлення про світ, змінювалися й відносини між членами суспільства. На підставі досліджень сучасні вчені сформували своє бачення етапів розвитку людських спільнот відповідно до форм організації суспільства.	✓ *Поміркуйте, дані яких СІД можуть слугувати джерелом інформації про устрій первісних спільнот давнини.*
Найдавніші колективи людей вчені назвали первісними родовими _____. Члени такої громади разом жили і працювали, усе здобуте в ході спільної праці ділили порівну. Члени громади були родичами, гуртувалися довкола найстаршої жінки-матері. Тому такий лад часто називають _____.	✓ *Пригадайте, яка давня археологічна культура на українських землях характеризувалася високим суспільним становищем жінки.*

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Текст для читання	Запитання до тексту
Із часом заняття людей ставали складнішими, а часто й небезпечними. Наприклад, полювання, використання важких знарядь праці потребували значних фізичних зусиль саме від чоловіків. Тому їхня роль у житті громади зростала, і вони вийшли на місце лідерів людських спільнот. Жінкам обмежили доступ до вирішення громадських справ. Настали часи _____. Відтепер більшість громад по батьківській лінії вели й родовід. Хоча до наших днів в окремих народів збереглися традиції _____.	✓ *Дізнайтеся з додаткових джерел, у яких народів у пізніші історичні епохи зберігалися традиції матріархату.*
Кілька родових громад об'єднувалися в _____. _____, що жили поруч, активно взаємодіяли. У них формувалися схожі правила поведінки, звичаї, мова, відчуття спорідненості.	✓ *Що могло стати причиною конфліктів між племенами первісних людей?*
Кілька таких споріднених родів утворювали _____. Вони намагалися захищати свою територію від чужаків.	
Очолювали громади, роди й племена _____ — найавторитетніші члени спільноти. _____ старійшин — зібрання найавторитетніших членів громад — керувала господарськими справами громад, вирішувала суперечки та інші важливі проблеми життя спільноти. Здійснюючи управління громадою, старійшини спиралися на авторитет звичаїв і традицій, що склалися протягом тривалого часу розвитку спільноти і передавалися в усній формі.	✓ *Де в наш час можна побачити подібний спосіб управління суспільством? На що спирається сучасна влада в управлінні суспільством?*
Поступово серед авторитетних членів первісної спільноти виокремлювався лідер — _____. Він міг керувати радою старійшин, очолювати громаду чи плем'я під час полювання або в сутичках з іншими спільнотами. Іноді йому довіряли здійснювати й релігійні обряди.	✓ *Якими якостями мав володіти чоловік, щоб стати на чолі племені? Чи могла очолити плем'я жінка?*

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Текст для читання	Запитання до тексту
Варто додати, що чисельність людей невпинно зростала. У межах поселень родової громади почали оселятися не тільки родичі. Люди, не пов'язані родинними зв'язками, облаштовували окремі житла. Так на зміну родовій громаді прийшла _____ громада, яка складалася з окремих _____.	*Назвіть види первісних громад. Поміркуйте, у якій із них налагодити взаємодію членів спільноти було легше.*
Із розвитком господарства й побуту сформувалося бажання мати щось своє, особисте — ***приватну власність***. У сусідській громаді приватна власність поєднувалася з громадською. Поступово одні члени громади накопичували більше власності, ніж інші, ставали більш заможними. Таке явище вчені назвали ***майновою нерівністю***. Як правило, заможнішими ставали вожді та їхнє найближче оточення, які здійснювали розподіл здобичі тощо.	*Поміркуйте, як розвиток майнової нерівності вплинув на відносини в первісному суспільстві.*
На певному етапі розвитку суспільства, коли постала потреба більш ефективного управління господарським життям і великими людськими спільнотами, на межі IV–III тис. до н. е. виникли перші держави. *З появою **держав** доба первісного суспільства завершилася.*	*Чи є держава формою організації первісного суспільства?*

Українознавчий освітянський видавничий центр «Оріон»

Варто запам'ятати!

Держа́ва — форма організації суспільства на певній території за допомогою законів та органів влади (посадові особи), які утримуються за рахунок зібраних з населення податків.

2. УПОРЯДКУВАННЯ ВІДНОСИН У ПЕРВІСНИХ СПІЛЬНОТАХ

Протягом всієї історії люди були змушені домовлятися про правила взаємодії, щоб досягти спільної мети. Так історично склалися форми регулювання суспільних відносин. В їхню основу покладено уявлення про добро і зло.

Усі форми регулювання відносин тісно переплітаються між собою. Наприклад, знайомі багатьом релігійні настанови — «не вбий», «не вкради» — є одночасно і моральними, і правовими нормами, які захищають право людини на життя і власність.

Усталений у суспільстві спосіб повсякденної і святкової поведінки	**Звичаї**	**Табу** — Обов'язкова і незаперечна заборона певних дій, за порушення якої має настати суворе покарання
Норми поведінки членів суспільства, прийняті державою і записані в законі	**Право**	**Мораль** — Система правил поведінки, заснованих на традиційних уявленнях людей про добро і зло

Діємо: практичні завдання

1. Розгадайте ребуси, у яких закодовано явища, що сформувалися за первісної доби. Поясніть причини їх виникнення.

2. Висловіть припущення, яку роль у розвитку суспільства відіграли ці явища.

3. Визначте, яка форма регулювання суспільних відносин не увійшла до числа ребусів-загадок. Чому?

Причини виникнення → → **Значення в житті первісних спільнот**

Причини виникнення → Т У → **Значення в житті первісних спільнот**

Причини виникнення → → **Значення в житті первісних спільнот**

4. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/Tww6tzll

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Форми організації первісних спільнот»**. Дайте відповіді на запитання.

Які форми людських спільнот розвивалися за первісної доби? — Прекрасно

Що сприяло формуванню людських спільнот і як об'єднання впливало на життя наших предків? — Добре

Які особливості вирізняють родову і сусідську громади, матріархат і патріархат? — Треба попрацювати

Як упорядковувалися відносини членів суспільства за первісної доби? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Виконайте завдання:

а) уявно розташуйте назви людських спільнот у хронологічному порядку їх формування протягом історії;

б) коротко схарактеризуйте особливості кожної із них;

в) назвіть, які види спільнот залишилися в минулому і не зустрічаються в сучасному суспільстві.

Держава → **Первісна родова громада** → **Плем'я** → **Рід**

2. Поміркуйте та спільно обговоріть, як впливала на життя людини належність до громади. Придумайте ситуації, коли належність до громади була на користь людині, а коли — ні.

III. Мислю творчо

За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте мініпроєкт **«Первісні спільноти в наші дні»** — розповідь про спільноти нашої планети, які в наші дні зберігають ознаки первісних. (*Візьміть участь у створенні спільної з однокласниками/однокласницями презентації або підготуйте тематичний постер індивідуально.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§14 Релігійні вірування та культура первісної доби

Поясніть, що таке художня культура людства. Які ви знаєте галузі художньої культури?

1. Якими знаннями володіли первісні люди

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і визначте, що означає твердження: «*Знання первісних людей мали практичний характер*».

Давні люди перебували в тісному зв'язку з природою. Первісні люди добре знали звички тварин, розумілися на багатьох видах їстівних і неїстівних рослин. Уже в давні часи люди цілющими травами, корінням могли лікувати деякі хвороби, загоювати рани.

Виготовлення знарядь праці з каменю, кістки, а згодом і з металу сприяло вивченню властивостей різних матеріалів і речовин.

У результаті спостережень за природними явищами люди поступово навчилися орієнтуватися за Сонцем й іншими зірками.

Господарювання, розвиток обміну товарів і торгівлі потребували навичок лічби: скотарі вели підрахунок поголів'я худоби, землероби — кількість зібраного врожаю. Уміння рахувати започаткувало розвиток математики.

2. Мистецтво первісної доби

Факт чи фейк?

Прочитайте історію одного відкриття та дайте відповіді на запитання.

1. Чому сучасники сприйняли відкриття Марселіно де Саутуоли як фейкову інформацію?

2. Як було підтверджено правдивість відкриття археолога?

3. Висловіть припущення, які дослідження мали провести вчені, щоб підтвердити достовірність даних Саутуоли.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Чи могли первісні люди малювати?

Майже сто років тому дочка сеньйора дона Марселіно де Саутуоли, якій надокучило спостерігати за тим, як її батько-археолог розкопував один із завалів печери Альтаміра, вирушила гуляти підземеллям.

— Тату! — вигукнула вона раптом. — Тату, дивися, бики!

Саутуола спустився в печеру і як заворожений дивився на небачену картинну галерею. Прямо на стелі печери «гралися», «паслися», «мчали» щодуху бізони, а поряд з ними дикий кінь і вепр.

Малюнки первісних людей? Схоже на те. Адже вхід у печеру, очевидно, був завалений дуже давно. Тварини — давні, більшість із них вимерли давним-давно. Затверділа фарба не така, як нині. А ось скойка, що слугувала художнику палітрою!

У 1880 р. Саутуола видав книгу про своє відкриття.

Але здійнявся скандал. Критики відкриття стверджували, що знайдені малюнки — підробка сучасного художника. Адже первісні люди нічим не відрізнялися від горил, тому малювати не могли.

У 1888 р. Саутуола помер. А вже через кілька років стало зрозуміло, що він був правий — були знайдені печери з подібними розписами в інших місцях Іспанії і Франції. Зараз таких пам'яток мистецтва первісних людей у Західній Європі знайдено більш як півтори сотні.

Віртуальна екскурсія

Уважно розгляньте ілюстрований колаж **«Пам'ятки первісного мистецтва у світі»** (*с. 66*) і з допомогою набору слів продовжте розповідь: *статуетка*, *розпис*, *орнамент*, *мегалітичні* (*з великих кам'яних блоків*) *споруди*, *печери*, *різьблення*.

Моя розповідь про пам'ятки первісного мистецтва

Важливою відмінністю людини є прагнення створювати прекрасне, передавати свої думки і враження через символи та художні образи. По всьому світу археологи знаходять пам'ятки первісного мистецтва. Вони свідчать про те, що мистецтво має давнє коріння і розвивалося разом із людиною. Якщо ми здійснимо уявну мандрівку, то... (*ваше продовження розповіді за допомогою ілюстрованого колажу*).

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пам’ятки первісного мистецтва у світі

Зображення бізонів у печері Альтаміра, 10–15 тис. років тому

Стоунгендж — пам’ятка мегалітичної архітектури первісної доби, 3 тис. років тому

Музичні кістки з Мізинської стоянки, 20 тис. років тому

Храм Гебеклі-Тепе — найдавніший з відомих храмів 9 тис. до н. е.

Печера Куева-де-лас-Манос («Печера тисячі рук»), 13–9 тис. до н. е.

Віллендорфська Венера — ймовірний символ родючості, 24–22 тис. до н. е.

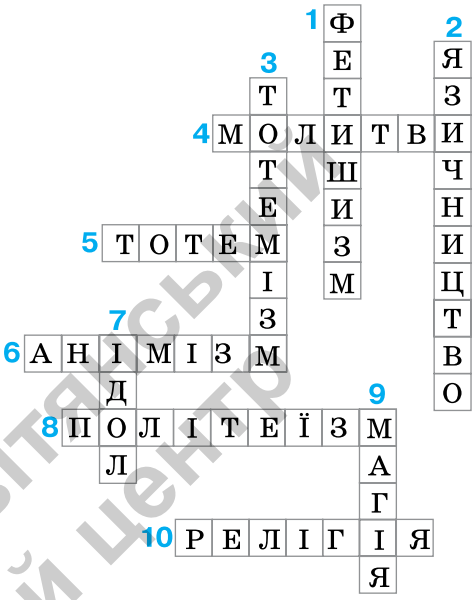
Наскельний живопис парку Какаду, доба палеоліту

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

3. ВІРУВАННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і складіть запитання до кросворда **«Первісні релігійні вірування»**.

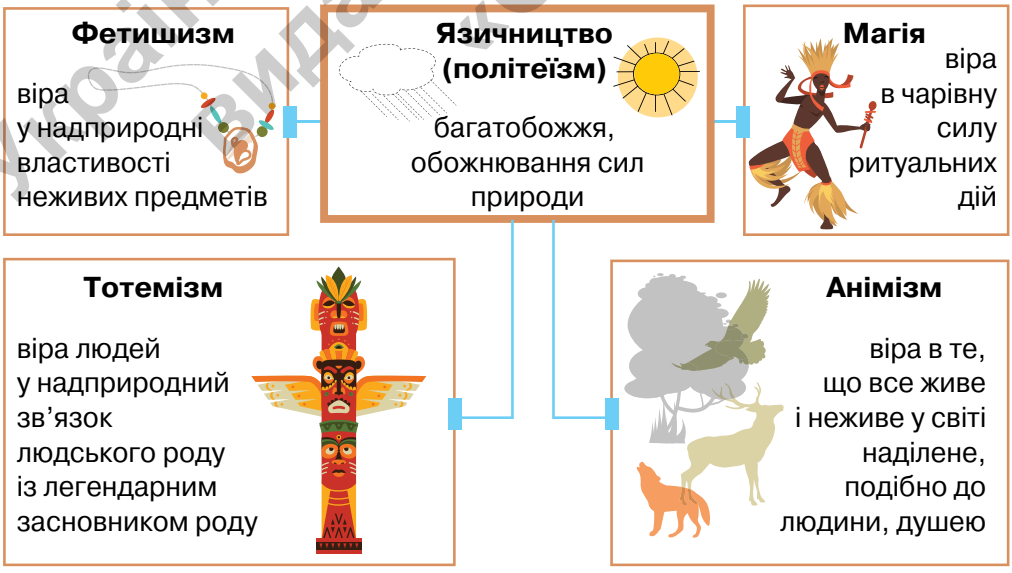

Наших предків оточували такі явища, які вони не могли пояснити. Наприклад, грім і блискавка під час грози могли викликати страх. Прадавнім людям здавалося, що невідомі істоти чомусь розсердилися й голосно сваряться, погрожуючи людям вогняною блискавицею.

Неспроможність пояснити невідоме сприяла появі ***релігійних вірувань***.

Релігійні уявлення первісних людей ґрунтувалися на вірі в багатьох богів та обожнюванні сил природи. Таку віру історики називають **язичництвом**. Учені вирізняють ряд найдавніших форм релігійних вірувань.

Первісні релігійні вірування

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Особливе місце у віруваннях посідав ***культ предків***. Те, що до могили клали різноманітні предмети: знаряддя праці, їжу, прикраси, — свідчило, на думку вчених, про вірування в потойбічне життя. Первісні люди вірили, що духи померлих предків «допомагають» своїм живим родичам у земному житті, якщо їх «задобрити» жертовною їжею.

Віра в те, що богів і духів можна задобрити дарами, призвела до формування практики ***жертвоприношення***. А словесні звертання до богів поступово оформилися в ***молитви***. Віру в можливість за допомогою ритуальних дій змінити дійсність вчені назвали ***магією***. Релігійні ритуали наші предки здійснювали у спеціальних місцях — святилищах.

Український Всесвіт

Кам'яна могила — святилище первісних людей

Унікальна природно-історична пам'ятка Кам'яна могила (система гротів і печер) розташована неподалік м. Мелітополь (Запорізька область). Досліджуючи кам'яні стіни, вчені знайшли більш як 3000 наскельних малюнків. Окремі написи-петрогліфи досі не вдалося розшифрувати. Вік окремих зображень сягає більше 20 тис. років до н. е. Учені виявили, що протягом тисячоліть навколо не було людських поселень. Це означає, що до Кам'яної могили приходили як до святилища.

У 2022 р., під час розгортання повномасштабної війни Росії проти України, ці терени були тимчасово окуповані і заміновані загарбниками. Проте Кам'яна могила існувала за тисячі років до появи Московії, і вона буде свідком скорого вигнання російських загарбників з української землі.

Відео «Кам'яна могила — український стоунгендж на Запоріжжі» (тривалість 01 хв 56 с)
https://cutt.ly/y9yf0TE

Український освітянський медіа-центр

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Релігійні вірування та культура первісної доби»**. Дайте відповіді на запитання.

Що впливало на розширення знань людини про навколишній світ?

Чому знання первісних людей мали практичний характер?

Якими були та як формувалися найдавніші релігійні вірування людей?

Що про розвиток мистецтва за первісної доби розповідають археологічні пам'ятки?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Поспілкуйтеся з дорослими членами родини, знайомими про відомі їм релігійні обряди та традиції, що побутують у наш час. Визначте, чи збереглися елементи первісних релігійних вірувань до нашого часу. Наведіть приклади із життя своєї родини або громади.

III. Мислю творчо

1. «Відвідайте» картинну галерею первісного мистецтва і визначте, яку інформацію про минуле «розповідають» наскельні малюнки.
2. Створіть дизайн візитівки однієї із зображених пам'яток як туристичного об'єкта.

Картинна галерея первісної людини (тривалість 01 хв 45 с) **https://cutt.ly/Awq2aXJt**

Печера Куела-де-лос-Кабаллос (*Іспанія*)

Печера Ласко (*Франція*)

Печера Альтаміра (*Іспанія*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§14 Узагальнення з розділу 1 «Життя людей у первісні часи»

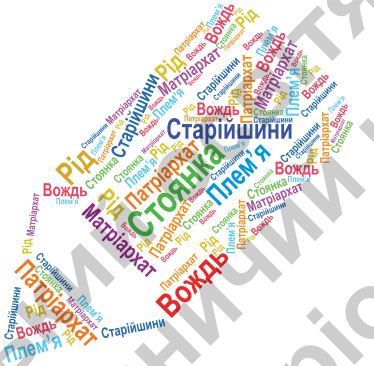
1. Тематичні хмаринки

Перевірте, як ви розумієтеся на ключових поняттях історії первісної доби. Виконайте завдання до тематичних хмаринок слів.

Онлайн-гра

1. Про яку сторінку історії первісної доби «розповідає» кожна з хмаринок? Дайте їм відповідні назви.
2. Визначте в кожній хмаринці зайве слово та обґрунтуйте свій вибір.

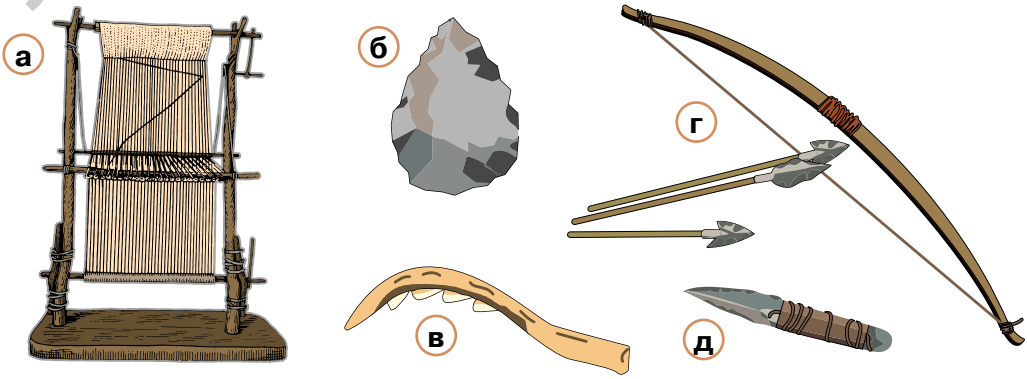

2. Хронологічна послідовність

Назвіть знаряддя первісної доби та розташуйте їх у хронологічній послідовності винайдення. Назвіть археологічні періоди, під час яких вони увійшли у вжиток людини. Поясніть значення кожного зі знарядь у житті первісної людини.

Українська видавничий центр «Оріон»

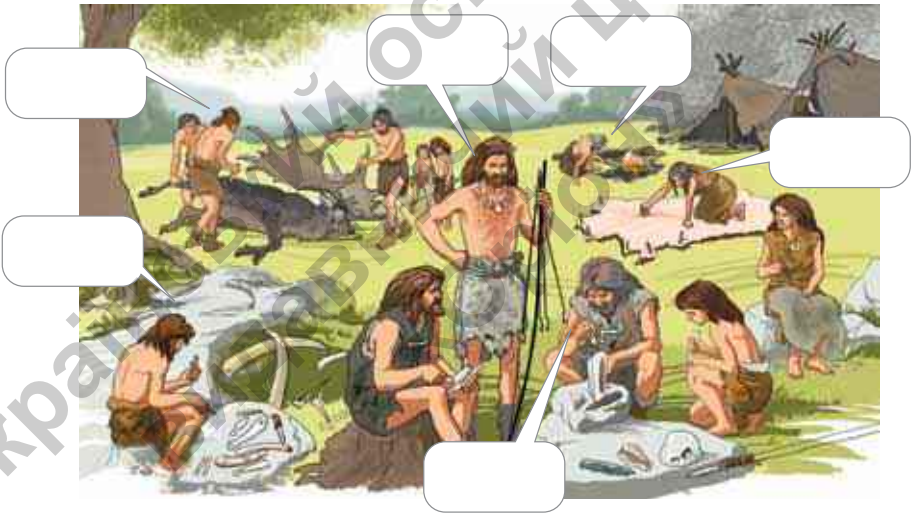
3. ГОСТИНИ У КВІНТИЛІАНА

Античний вчений Марк Фабій Квінтиліан радив своїм учням для кращого розуміння намагатися відповідати на запитання: **Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?**

Продумайте запитання відповідного змісту до таких тем: **а)** заняття первісних людей; **б)** розвиток форм організації первісного суспільства; **в)** культура первісних людей; **г)** трипільська або середньостогівська археологічна культура.

4. ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Уважно розгляньте, чим зайняті зображені на малюнку люди. Уявіть, що ви створюєте книжку коміксів про життя первісних спільнот. Дайте назву зображеному на ілюстрації епізоду. Для кожного з позначених персонажів придумайте репліки, якими вони розповідатимуть про заняття мешканців/мешканок первісного поселення.

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/eVLy5MQcMhVkTcgUA

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високого балу!

Український освітянський медіа-центр

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛІЗАЦІЇ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

§16 Цивілізаційні центри Стародавнього Сходу в часі та просторі

Поясніть, який зміст вкладають у поняття «*цивілізований світ*», «*цивілізована людина*».

1. ЩО ТАКЕ ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Протягом IV–II тис. до н. е. люди зробили відкриття, які дозволяють вченим визначати цей час як час народження перших **цивілізацій**. Щоб звернути увагу на те, що в ході поступових змін людство піднялось на вищий щабель розвитку, деякі вчені навіть назвали первісну добу періодом дикунства.

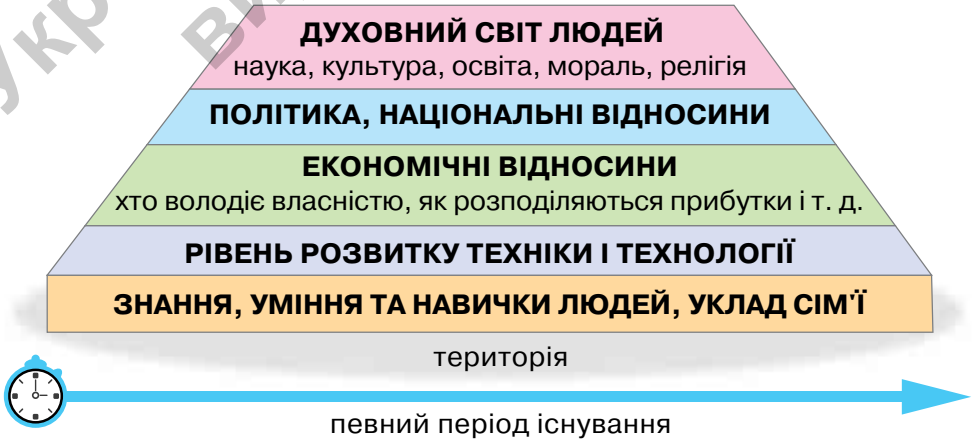
На думку вчених, *свідченням розвитку цивілізацій стали поява міст, держав, нерівності між людьми та винайдення писемності*.

Варто запам'ятати!

Цивіліза́ція — група країн і народів, яких об'єднують спільні риси в суспільній організації, господарстві та культурі, спільні духовні цінності, ідеали, світогляд.

Будова цивілізації

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

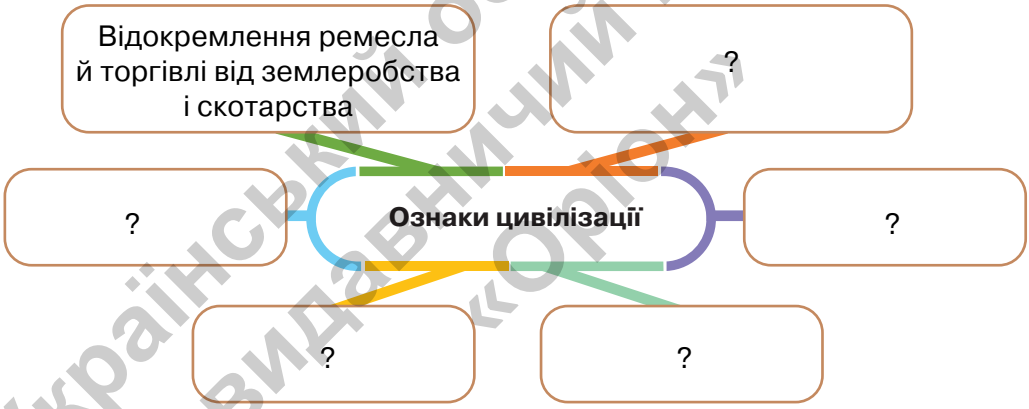
2. ПОЯВА ПЕРШИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Найдавнішу з відомих цивілізацію світу заснував у IV тис. до н. е. народ шумерів у Месопотамії (це територія між річками Тигр і Євфрат, тому її називають також Межиріччя). У III тис. до н. е. виникли **давньоєгипетська, давньоіндійська і давньокитайська цивілізації**. Давню історію має **Мінойська цивілізація** на острові Крит.

Саме в цей час люди навчилися сплавляти мідь з іншим металом (оловом або свинцем) й отримувати міцніший сплав, *перший штучний метал — бронзу*, з якої виготовляли знаряддя праці, зброю, прикраси. Період III–II тис. до н. е. називають **бронзовим віком**. У I тис. до н. е. люди винайшли спосіб виготовлення заліза — настав **ранній залізний вік**.

Читаємо й розуміємо

Визначте за текстом ознаки цивілізації і запишіть їх до схеми (*за зразком*).

Важливою особливістю перших цивілізацій є те, що вони з'явилися в долинах великих річок: Тигру й Євфрату в Месопотамії (Межиріччі), Нілу в Єгипті, Інду в Індії, Хуанхе в Китаї. Творцями найдавніших цивілізацій стали землероби так званого «Родючого півмісяця» — району світу від Межиріччя до Нілу (*див. карту на с. 46*). У родючих долинах річок люди вирощували добрі врожаї. Це давало змогу прогодувати родину, а також розводити домашню худобу. Тому поступово чисельність населення зростала і на місці селищ землеробів постали *міста* з тисячами мешканців.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пізнавально й цікаво

Одним із найдавніших міст світу вважають Єрихон (Єрихо), згадане в Біблії. Книга Книг описує, як ізраїльтяни сурмили в «єрихонські труби» під час штурму міста, внаслідок чого стіни впали. Проте історія Єрихону набагато довша за біблійну історію. Вчені встановили, що стародавнє місто, яке займало площу 4 гектари, оточували захисні стіни віком 10 000 років!

Залишки міста Єрихон (*розташоване в Юдейській пустелі між річкою Йордан і Мертвим морем*)

Можливість створювати запаси продуктів зумовила поділ праці. Землероби і скотарі виготовляли продукти харчування, ремісники — предмети побуту, прикраси тощо, торговці — перевозили й продавали товари. Продукти землеробства і скотарства обмінювали на ремісничі вироби та інші продукти й ресурси, які іноді привозили за сотні, а то й тисячі кілометрів.

Для деяких народів торгівля була головним заняттям. Наприклад, давні фінікійці, які жили на узбережжі Середземного моря, перетворили свої міста Тир, Бібл, Сидон та інші на великі торговельні центри. Продаючи вина, оливкову олію, пурпурні тканини, скляний посуд, фінікійці прославилися як успішні торговці й найкращі мореплавці тогочасного світу. Їм навіть вдалося на своїх кораблях обітнути Африку вздовж західного берега! Щоправда, займаючись торгівлею, фінікійці іноді вдавалися й до морського піратства.

Вожді племен, використовуючи свою керівну роль, накопичували багатства і підпорядковували собі інших членів громад. Так *формувалася соціальна нерівність*, за якої різні групи суспільства мали різні права та можливості.

Часто влада правителя вважалася священною (такою, що була дана богами). Тому в деяких спільнотах правителів вважали напівбогами або богами. Якщо для поклоніння богам будували храми, то для правителів — палаци та гробниці.

Український освітянський видавничий центр «Обрій»

Їх пишно оздоблювали статуями богів, мозаїками, настінними розписами тощо. Дослідження цих пам'яток архітектури відіграє важливу роль у вивченні давніх цивілізацій.

Зростання чисельності громад, потреба регулювати відносини між людьми та керувати господарством зумовили *формування особливої групи людей — чиновників*, які допомагали правителю управляти державою. Управління здійснювалося на основі визнаних правил, які згодом назвали законами. Спочатку вони існували в усній формі, але від часів царя Хаммурапі (правитель Вавилона в 1792–1750 рр. до н. е.) закони почали записувати.

Винайдення писемності близько 5 тис. років тому було надзвичайно важливим відкриттям людства. Спочатку знаки письма використовували для обліку виробленої продукції, податків і платні. Згодом люди почали записувати священні тексти, закони, міфи, діяння правителів (саме ці розповіді започаткували історичні описи). Писарі відігравали важливу роль, оскільки фіксували в писемних пам'ятках сторінки життя давніх держав. Дослідження цих записів полегшує історикам вивчення історії стародавнього світу.

Отже, суспільні зміни, що відбулися в певних районах світу протягом IV–III тис. до н. е., засвідчили перехід людства на значно вищий, порівняно з первісною добою, рівень розвитку. Саме тому цей час і називають часом появи перших цивілізацій.

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою додаткових джерел інформації упорядкуйте малюнкове лото **«Найдавніші цивілізації»** (*с. 76*): поєднайте назви найдавніших цивілізацій, пов'язані з ними географічні об'єкти та малюнки з підписами-підказками.

2. Уявіть, що вас запросили до авторського колективу, який працює над створенням ілюстрованого довідника з історії стародавнього світу.

Об'єднайтеся в дослідницькі групи та за допомогою додаткових джерел інформації виконайте завдання:

а) розподіліть між собою пам'ятки, подані в лото;

б) стисло опишіть кожну пам'ятку: назва, час і місце створення, стан збереження до нашого часу.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Найдавніші цивілізації

1

Брахма

острів Крит

Китайська

5

Лабіринт Міноса

Тигр і Євфрат

4

Фараон

Інд

2

Стіна

Гільгамеш

3

6

Брама Іштар

Мінойська

Шумерська

Хуанхе

Індійська

Ніл

Давній Єгипет

Український державний видавничий центр «Освіта»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Цивілізаційні центри Стародавнього Сходу в часі та просторі»**. Дайте відповіді на запитання.

Що таке цивілізація та які її ознаки?

Коли і де виникли перші цивілізації?

Які зміни в житті суспільства свідчили про появу цивілізацій?

Який вид історичних джерел з'явився в розпорядженні вчених завдяки першим цивілізаціям?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. На основі матеріалів параграфа розташуйте запропоновані події в хронологічній послідовності.

Винайдення писемності → **Поява цивілізації в Єгипті** → **Заснування міста Єрихон** → **Заснування шумерської цивілізації в Межиріччі**

II. Обговоріть у групі

Осередки стародавніх культур розвивалися й на інших теренах. На частині території України, Румунії та Молдови своїми величезними поселеннями вирізнялася *трипільська культура* (існувала приблизно з 5400 до 2750 р. до н. е.). В Африці, на території сучасного Єгипту та Судану, з III тисячоліття до н. е. існувала *нубійська культура*. У Південній Америці приблизно тоді ж на території сучасної Перу виникла *культура Норте-Чико*. У Центральній Америці в II тисячолітті до н. е. зародилася *ольмецька культура*, що була попередницею культури майя.

Часто ці культури також називають цивілізаціями. **Дізнайтеся з додаткових джерел інформацію про особливості цих культур і визначте, чи можна їх вважати цивілізаціями.**

III. Мислю творчо

Мандрівка з гугл-картою

Здійсніть мандрівку гугл-картою: знайдіть на карті розташування річок, у долинах яких формувалися перші цивілізації, прокладіть маршрут подорожі та визначте приблизну відстань між осередками цивілізацій по лінії розташування «Єгипет — Месопотамія — Індія — Китай».

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§17 Цивілізації річкових долин

Розгадайте ребус і назвіть ознаки закодованого в ньому явища.

1. ДЕ ВИНИКЛИ НАЙДАВНІШІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

«*Єгипет — дарунок Нілу*», — писав давньогрецький історик Геродот. Поетичну метафору про значення вод Нілу в зародженні давньоєгипетської цивілізації можна застосувати й до інших перших цивілізацій, що виникли в долинах річок Тигр і Євфрат у Месопотамії, Інд в Індії, Хуанхе в Китаї.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте текст **«Природа річкових долин»** і визначте:

а) слова та фрагменти, у яких ідеться про природні умови, що були сприятливими для життя й господарювання людини в районах виникнення перших цивілізацій;

б) явища, які були небезпечними або ускладнювали життя людей.

Природа річкових долин

Великі річки не одразу були привітними до людини. Для того щоб побудувати успішні держави, давнім хліборобам довелося спочатку зрозуміти і навчитися використовувати природу своїх країн собі на користь.

Ніл (з єгипетської «Хапі», або «річка») немовби затиснутий зі сходу та заходу горами й піщаними пустелями. У Єгипті переважав спекотний і сухий клімат, дощі випадали дуже рідко. Від спеки ґрунт покривався тріщинами, ставав твердим, наче камінь. Протягом 50 днів у країні лютував гарячий вітер хамсин, що нісся з неймовірною силою і здіймав хмари пилу та піску. Лише коли наставала пора розливу річок, Ніл виходив з берегів, зрошував навколишню долину — і єгипетська земля оживала.

Річки **Тигр і Євфрат** у Месопотамії (Межиріччі) щороку розливалися, несучи життєдайну вологу і родючий мул у долину. Водночас розливи річок завдавали людям проблем.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Євфрат у нижній течії, неподалік від впадіння в море, розділявся на численні притоки-рукави. Береги річки були низькі, тому вона частенько змінювала русло на шляху до моря. Старі ж русла перетворювалися на непридатні для життя людини болота. До того ж дошкуляли хмари мошкари, яка полюбляла цю місцину. Глинисті пагорби, спека, болота, мошкара, відсутність корисних для господарювання матеріалів (дерево, камінь) довгий час змушували людей триматися якнайдалі від нижньої течії Євфрату.

Давні хлібороби Китаю селилися на берегах річки **Хуанхе**. Проте ця річка також норовиста. Під час розливів рівень води в ній піднімався на 5–20 м, загрожуючи повенями хліборобам, які прагнули використати родючий мул для землеробства. Близькість річки була настільки небезпечною, що в давньокитайських письменах слово «нещастя» записували знаком, який зображував водну стихію. А річку Хуанхе прозвали «Горем Китаю».

Клімат Індії спекотний і вологий. Найвищий на Землі Гімалайський гірський хребет захищає Південну Індію від потоків холодного повітря з півночі. На північному заході цього регіону розкинулась долина найбільшої річки **Інд** та її притоки. Родючі рівнини чергуються з напівпустелями.

На північному сході Індії розташований басейн річки **Ганг**. Тут, в умовах підвищеної вологості, росли буйні тропічні джунглі — непрохідні зарості дерев і чагарників. Під час сезону дощів у долині Гангу часто бували повені, а дельта річки перетворювалася на болотисту місцевість.

2. ЯК ДАВНІ НАРОДИ СТВОРИЛИ В РІЧКОВИХ ДОЛИНАХ УСПІШНІ КРАЇНИ

Попри те, що найперші цивілізації розташовувалися далеко одна від одної, у їхньому розвитку спостерігалося чимало схожих рис.

Читаємо й розуміємо

1. Прочитайте навчальний текст і дізнайтеся, як давні народи змогли організувати господарства в долинах великих річок: використовувати воду розливів, запобігати повеням, зрошувати посушливі ділянки землі.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. Знайдіть у тексті слова, які позначають винаходи, зроблені людиною для організації іригаційного землеробства.

3. Висловіть припущення, як потреба організації землеробських робіт у річкових долинах впливала на розвиток ремесел і відносини між членами громад.

Налагодження господарювання у річкових долинах Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю потребувало великих зусиль. Під час розливів деякі ділянки землі заливало водою — і рослини гнили. Натомість на деякі ділянки вода майже не доходила — і там рослини засихали. Тому люди здогадалися, що потоки води потрібно регулювати. Вони почали будувати загороджувальні *дамби* — насипи у вигляді валів із глини й очерету. Землі, до яких не доходила вода, зрошували за допомогою каналів. Щоб звільнити землю під посіви, єгиптянам доводилося осушувати болота, вирубувати чагарники. Такий спосіб ведення землеробства вчені називають **іригаційним (зрошувальним) землеробством**.

Завдяки наполегливій праці вдавалося домогтися великих і стабільних врожаїв. Життя людей ставало заможнішим, збільшувалася народжуваність. Поселення землеробів приваблювали мешканців інших місцин. Сусідами землеробів ставали ремісники. Поступово землеробські поселення почали перетворюватися на великі **міста**, які й стали осередками перших цивілізацій Стародавнього Сходу.

Діємо: практичні завдання

На основі малюнка-реконструкції складіть розповідь про життя в землеробському поселенні давнього народу шумерів у Межиріччі.

Селище давніх шумерів

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Води для зрошування полів в умовах спекотного клімату потрібно було багато. Наприклад, єгиптянам, щоби зросити гектар землі, доводилося витрачати три тисячі відер води на день. Воду з криниці або каналу єгипетські землероби діставали за допомогою *шадуфа* — механізму для підняття води із колодязя, річки, каналу тощо.

Поміркуймо!

Шадуф (*давньоєгипетський настінний малюнок*)

Криниця-журавель в Україні (*з фотоархіву XX ст.*)

1. Поміркуйте, чому механізм колодязів-журавлів у різних народів схожий.

2. Які знання застосували люди для створення таких колодязів?

3. Для чого ще давні люди могли використовувати підйомник-журавель?

Варто запам'ятати!

Іригаційне землеробство — землеробство, засноване на регулюванні зволоженості ґрунтів шляхом зрошення або осушення полів за допомогою різних засобів.

Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/yweB2m5J

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Цивілізації річкових долин»**. Дайте відповіді на запитання.

Чому цивілізації давніх Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю називають річковими?

Прекрасно

Які завдання вирішували народи давніх цивілізацій для налагодження успішного землеробства в долинах річок?

Добре

Як господарювання впливало на знання населення давніх країн про навколишній світ?

Треба попрацювати

Чи могли мешканці річкових долин налагодити ефективне господарювання поодинці?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Уважно розгляньте ілюстрації та виконайте завдання:

а) розташуйте ілюстрації про землеробство в Давньому Єгипті в логічній послідовності виконання робіт, необхідних для отримання урожаю;

б) визначте, чи всі з поданих ілюстрацій є історичними джерелами, свій вибір обґрунтуйте;

в) яку інформацію про минуле «повідомляють» ілюстрації, які можна визначити як історичні джерела?

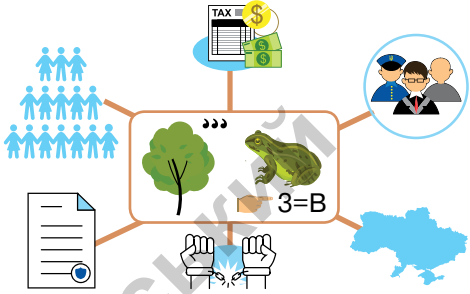
III. Мислю творчо

На основі знань про господарство перших цивілізацій складіть перелік знань про довкілля, якими скористалися люди для розвитку іригаційного землеробства.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§18–19 Держави Стародавнього Сходу на лінії часу

Відгадайте ребус і дізнайтеся, назву якої форми організації суспільства закодовано. За допомогою зображень-підказок пригадайте ознаки цієї форми та розтлумачте значення кожної з цих ознак у житті суспільства.

1. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

Утворення найдавніших держав було зумовлене потребою об'єднання зусиль людей для вирішення складних завдань: потреби будівництва складних зрошувальних систем, захисту від заздрісних сусідів. Перші держави створювалися на основі племен і складалися з укріпленого міста, де перебували правителі, ремісники, торговці, та сільської округи. Таку державу історики називають **місто-держава**. У разі нападу сусідів селяни такої держави втікали до захищеного мурами міста. Згодом міста-держави добровільно або примусово об'єднувалися в більші державні утворення.

Діємо: практичні завдання

Творчий проєкт «Найдавніші держави на лінії часу»

Дізнайтеся з тексту, коли на Стародавньому Сході існували найдавніші держави, та виконайте завдання:

а) визначте за текстом час існування та назви найдавніших держав стародавнього світу;

б) намалюйте лінію часу та позначте на ній час існування згаданих у тексті давніх держав (*оскільки періоди існування деяких із держав збігаються, оберіть для кожної з них свій колір позначення*).

У IV тис. до н. е. в Єгипті виникло близько 40 держав. Після тривалої боротьби близько **3100 р. до н. е.** цар Менес створив у Єгипті єдину державу зі столицею в місті Мемфіс. До речі, Мемфіс вважали обителлю бога Птаха, грецькою мовою — Айгюптос. Від цього слова й походить назва країни — **Єгипет.**

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Палета фараона Нармера — рельєф на кам'яному щиті, присвячений утворенню єдиної держави в Єгипті, IV тис. до н. е.

Давньоєгипетське царство існувало до 30 р. до н. е. За цей час давні єгиптяни залишили нам на згадку вишукані храми, гігантські піраміди і таємничого Великого Сфінкса. Правителів Єгипту називали **фараонами** («великий будинок»).

Єгипетські фараони прагнули збагатити свою державу, не лише розвиваючи господарство, а й здійснюючи завойовницькі походи в інші країни. Відомим фараоном-завойовником був **Тутмос III**. Йому вдалося створити могутню державу, якій підкорилися Лівія, Ассирія, Вавилонія, Хеттське царство й острів Крит. Найвищої могутності Єгипетська держава досягла за фараона **Рамзеса II Великого**, який залишив своїм нащадкам найдавніший з відомих в історії мирний договір із царем хеттів.

Діємо: практичні завдання

Єгипетське військо в поході

1. Дослідіть ілюстрацію з історії Давнього Єгипту як історичне джерело. До якого виду історичних джерел належить зображена пам'ятка?

2. Визначте, яку інформацію можна дізнатися з її допомогою.

3. На основі зображення складіть розповідь про воєнний похід єгипетського війська.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. МЕСОПОТАМІЯ: ШУМЕР ТА АККАД

На відміну від Єгипту, *шумери* — стародавні мешканці Месопотамії — спочатку не створили єдиної централізованої держави. У **IV тис. до н. е.** на півдні Межиріччя (або Дворіччя), в Шумері, існувала велика кількість міст-держав. Кожне з них було невеликим за територією, складалося з одного великого міста із прилеглою сільськогосподарською округою. Між містами-державами йшла запекла боротьба за панування у Дворіччі. Деякий час центром було місто **Урук**.

У середині III тис. до н. е. улюблений герой місцевих міфів **Гільгамеш** об'єднав під своєю владою міста Адаб, Ніппур, Лагаш, Умму. Згодом провідну роль у Південному Дворіччі захопило місто **Ур** — одне з найдавніших і найбагатших у країні. Правителі Ура мали титул «лугаль Всесвіту» (тобто «правитель світу»).

Протягом 2296–2105 рр. до н. е. всі землі Дворіччя були об'єднані в єдиному **Аккадському царстві**, заснованому царем Саргоном. Після розпаду цієї держави суперечки міст Межиріччя за лідерство відновилися.

Гільгамеш із левом (*рельєф з палацу ассирійського царя Саргона II в Дур-Шаррукіні, VII ст. до н. е.*)

3. МЕСОПОТАМІЯ: ВАВИЛОН, АССИРІЯ. ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА

Одним із найвпливовіших міст Месопотамії був Вавилон (від слів «баб-ілі» — *брама Бога*). Розквіт **Вавилона** припав на період правління царя **Хаммурапі Великого** (1792–1750 рр. до н. е.). Війнами і дипломатією він підкорив місто Урук, держави Марі, Ассирію та інші землі. Хаммурапі увійшов в історію як правитель, за якого вперше в історії були записані правові норми — ***закони***. Вони були висічені на камені й тому збереглися до наших днів. Проте невдовзі після смерті Хаммурапі його царство занепало.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Брама Іштар (*вигляд в експозиції Пергамон-музею в м. Берлін, Німеччина*)

З кінця X ст. до н. е. в Північному Межиріччі запанували войовничі ассирійці. **Ассирійська держава** простягалася на величезні території від Перської затоки до Середземного моря. Її столицю Ніневію називали «лігвом левів».

У VII ст. до н. е. Ассирія почала слабнути, натомість свою могутність поступово відновив Вавилон, який став столицею **Нововавилонського (Халдейського) царства**, що існувало протягом 626–539 рр. до н. е. Йому підкорилися Сирія, Фінікія, Палестина, Аравія. За царя **Навуходоносора II** (605–562 рр. до н. е.) Вавилон став найбільшим містом Стародавнього Сходу з населенням 200 тис. осіб. Багатства, які надходили в державну скарбницю з підкорених земель, дали змогу Навуходоносору II прикрасити Вавилон величними спорудами. За легендами, для улюбленої дружини царя Амітіс було збудоване одне із семи чудес світу — висячі сади Семіраміди.

Тим часом на схід від Дворіччя у 550 р. до н. е. цар **Кір II** започаткував **Перську державу**. Перські царі здійснювали численні завойовницькі походи, завдяки яким їм вдалося створити могутню Перську імперію. У 539 р. до н. е. перси захопили і Вавилон, яким правив легковажний цар Бел-шарр-уцур.

Значного піднесення Перської держави домігся **Дарій I**. Для зміцнення держави він провів важливі реформи. Щоправда згодом і Перська імперія ослабла та у 331 р. до н. е. була завойована Александром Македонським.

Діємо: практичні завдання

Проведіть екскурсію Вавилоном Навуходоносора II.

Вавилон Навуходоносора II
(*3-Д відеореконструкція, тривалість 02 хв 45 с*)
https://cutt.ly/fwrgB4g1

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пізнавально й цікаво

«Бенкет Валтасара» — легковажне життя в переддень великого лиха

Цей крилатий вислів пов'язаний з історією завоювання Вавилона персами. Останній правитель міста Бел-шарр-уцур (за Біблією Валтасар) замість того, щоб захищатися від нападників, улаштував гучний бенкет.

Під час бенкету на стіні палацу невидима рука написала вогняні слова «мене, текел, упарсін», які біблійний пророк Даниїл розшифрував як «пораховано, зважено й віддано персам». Слова передрікали швидку поразку легковажного правителя. Тієї ж ночі перси захопили Вавилон.

Бенкет Валтасара (*картина художника Рембрандта Гарменсзона ван Рейна, 1635 р.*)

Український освітній видавничий проект «Оріон»

4. ІЗРАЇЛЬ І ЮДЕЯ

У стародавні часи розпочалася історія єврейського народу. Слово «євреї» означає, певно, «люди з іншого боку» ріки Євфрат. За Біблією, перший з євреїв Авраам прийшов до Ханаану (Палестини) з Месопотамії. Історики вважають, що розселення євреїв у Ханаані відбулося 4 тисячі років тому. **У 1030 р. до н. е.** легендарний цар Саул заснував тут державу **Ізраїль.**

Улюбленим героєм єврейського народу є **Давид,** який прославився ще за царя Саула

Давид і Голіаф (*картина українського художника Олега Васяновича, 2014 р.*)

Подумайте, чому ця біблійна історія широко відома вже протягом тисячоліть. Чому її згадують, коли говорять про сучасну війну Росії проти України?

перемогою над велетнем Голіафом. Давид правив Ізраїлем протягом близько 1004–965 рр. до н. е. Він розширив кордони держави та зробив столицею держави м. Єрусалим.

Син Давида — цар **Соломон** (близько 965–928 рр. до н. е.) — прославлений у Біблії як мудрий суддя. Та невдовзі після смерті царя Соломона держава розпалася на дві частини: Ізраїль (на півночі) та Юдею (на півдні). Згодом їх захопила Ассирія, а у 586 р. до н. е. Єрусалим загарбав вавилонський цар Навуходоносор II. Він захопив Єрусалим, зруйнував Храм Соломона, а тисячі євреїв примусово вигнали до Месопотамії. І лише після захоплення Вавилону персами цар Кір II дозволив юдеям повернутися з «вавилонського полону».

Тисячі євреїв з'їхалися до Єрусалиму і побудували Другий Храм Соломона. Проте частина євреїв, розсіяна по країнах Сходу, на батьківщину не повернулася.

5. СТАРОДАВНІ ДЕРЖАВИ ІНДІЇ Й КИТАЮ

Печатка індського письма (*між 3500 і 2000 рр. до н. е.*)

На іншому кінці Стародавнього Сходу — Індії — у III тис. до н. е. зародилася **Індська (або Гараппська) цивілізація**, розквіт якої припадав на **2300–1700 рр. до н. е.** Найбільші міста розташовувалися на місці сучасних поселень **Гараппа й Мохенджо-Даро** («пагорб мертвих»).

У III тис. до н. е. в Індію проникли племена аріїв, які змішалися з місцевим населенням. Поступово серед жителів долини Гангу з'явилася майнова нерівність, а вожді-раджі ставали царями, передаючи свою владу в спадок. Один із царів, **Чандрагупта Маур'я**, у 322 р. до н. е. заснував наймогутнішу державу стародавньої Індії — **імперію Маур'їв**. А його онук **Ашока** у III ст. до н.е. зміг об'єднати в одній державі майже всю Індію.

Засновниками державності в **Китаї** вважаються легендарні правителі (їх історичність не доведена) Юй і Хуан-ді. Юй

Українська освітянська видавничий центр «Орія»

нібито підкорив річки, збудувавши іригаційні канали та дамби для запобігання повеням. А Хуан-ді (Жовтий імператор) вважався пращуром усіх китайців, захисником Китаю.

Найдавніша держава в Китаї, ймовірно, існувала з 1600 до 1046 р. до н. е. До цього періоду належать знахідки першої китайської писемності — написи на панцирах черепах і гадальних кістках тварин.

У III ст. до н. е. володар царства Цінь Ін Чжен зміг об'єднати під своєю владою всю країну — була проголошена імперія Цінь (221–207 рр. до н. е.), а Ін Чжен став «першим імператором династії Цінь» — **Цінь Ши Хуан-ді**. Для впорядкування держави він провів ряд реформ. Але жорстокість і деспотизм імператора викликали гостре невдоволення підданих.

Великий китайський мур (*початок будівництва — VII ст. до н. е.*)

Унаслідок повстання під проводом Лю Бана династію Цінь було повалено. Натомість постала **династія Хань**, яка правила Китаєм з **206 р. до н. е. до 220 р. н. е.** Цей період китайці вважають найважливішим у своїй історії — саме тоді сформувався китайський етнос.

Варто запам'ятати!

Імпе́рія — історична форма держави на чолі з монархом, утворена шляхом підкорення одних народів іншими.

Діємо: практичні завдання

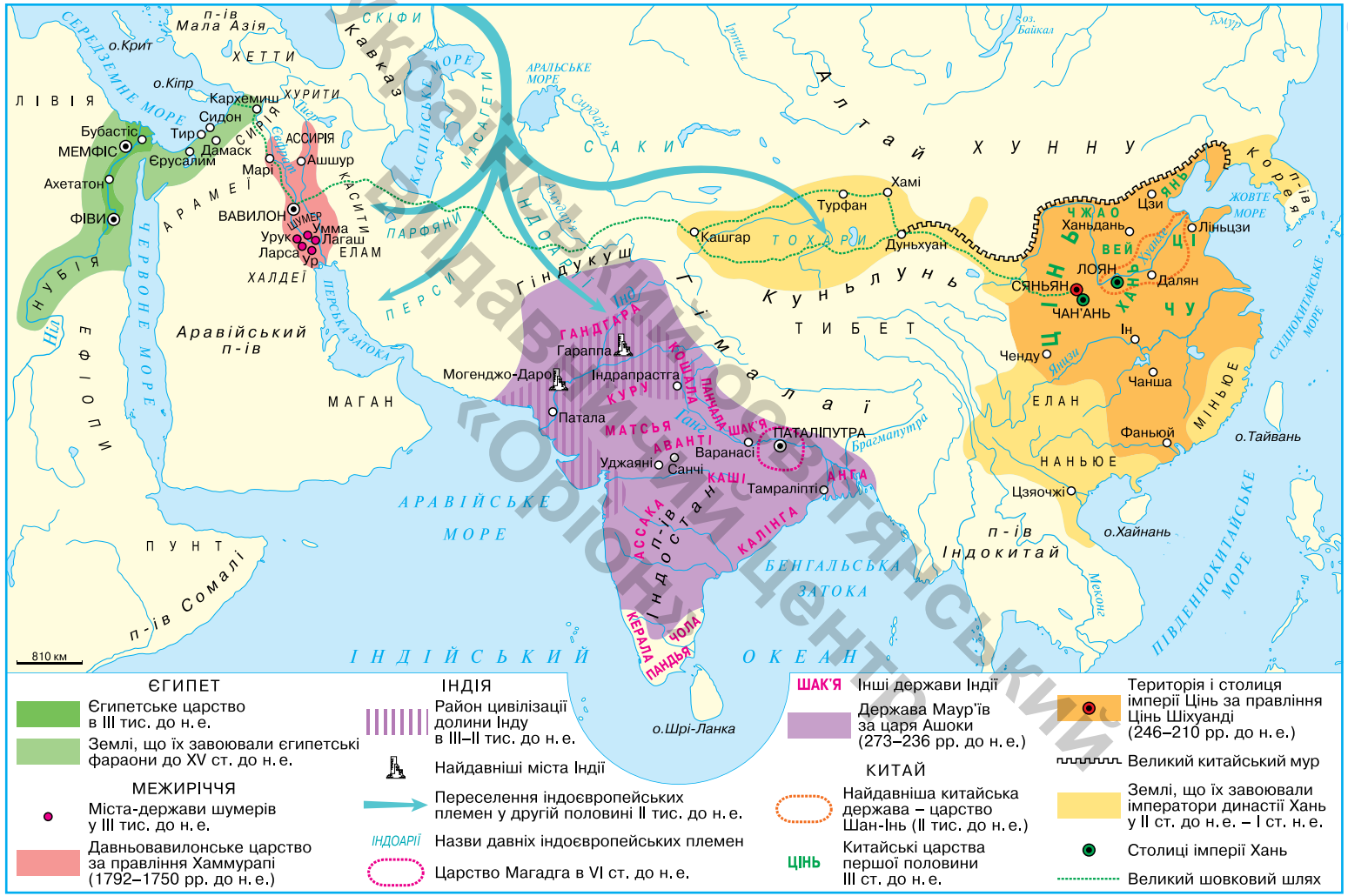
Уважно розгляньте історичну карту та виконайте завдання:

а) покажіть на карті осередки цивілізацій в Африці, Азії, на Близькому Сході;

б) зіставте цю карту з повною картою світу та визначте, які з цивілізацій розташовувалися географічно найближче до нинішньої території України.

Український освітній портал
Видавничий центр
«Оріон»

ДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ РІЧКОВИХ ДОЛИН

Картографічна майстерня видавництва «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Держави Стародавнього Сходу на лінії часу»**. Дайте відповіді на запитання.

- Коли і де виникли перші держави Стародавнього Сходу?
- Хто відігравав головну роль в утворенні стародавніх держав?
- Якою є хронологічна послідовність виникнення давніх держав?
- Хто очолював найдавніші держави стародавнього світу?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Утворіть логічні пари між іменами та характеристиками давніх правителів.

1 Хаммурапі	А Засновник династії Маур'їв в Індії
2 Соломон	Б Засновник Перської держави
3 Тутмос III	В Цар Ізраїльсько-Юдейського царства, що уславився мудрістю
4 Чандрагупта	Г Вавилонський цар-законодавець
	Д Єгипетський фараон-завойовник

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у класі зображені в тексті пам'ятки найдавніших держав. Висловте судження про рівень розвитку технологій у давніх державах. Які знання знадобилися для створення таких пам'яток?

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви є дизайнером/дизайнеркою історичного часопису, присвяченого одній із держав Стародавнього Сходу. Розробіть оформлення обкладинки видання. У дизайні використайте зображення з видатних правителів та історичного джерела, що датується часом існування держави.

Українським освітянський видавничий центр «Оріон»

§20 Влада і суспільство в державах Стародавнього Сходу

Розгадайте ребуси та, опрацювавши параграф, розтлумачте закодовані в них поняття.

1.

2.

3.

4.

1. Організація держави на Стародавньому Сході

Читаємо й розуміємо

1. Прочитайте навчальний текст, визначте ознаки влади правителя в державах Стародавнього Сходу та запишіть їх до схеми.

2. Поміркуйте, чому державам Стародавнього Сходу притаманне саме одноосібне монархічне правління.

Стародавні держави зазвичай виникали там, де люди мусили вирішувати складні завдання для організації свого життя. Побудова іригаційних споруд і налагодження господарства потребували централізованого управління, тому в найдавніших державах влада правителів була надзвичайно сильною.

Сильний володар мав уособлювати міць держави. Тому часто він мав і релігійну владу: здійснював найголовніші релігійні обряди, вважався напівбогом чи навіть богом.

У кожній з давніх держав титули правителів мали різні назви: у Єгипті — ***фараон***, у Китаї — ***ван***, у містах-державах Шумеру (Месопотамія) — ***енсі*** або ***лугаль***. Але об'єднувало їх те, що в більшості держав панували **монархії** — влада передавалася в спадок у межах правлячих родин (династій) по

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

чоловічій лінії. Винятком були шумерські міста-держави, у яких спочатку посада енсі (правителя) була виборною, але поступово й тут влада правителів перетворилася на спадкову.

Жінок до управління державою, як правило, не допускали. Хоча бували й винятки, коли державу очолювали жінки і добре справлялися з роботою правителів. Історія зберегла для нас імена могутніх правительок Єгипту.

Пізнавально й цікаво

Мернейт — ім'я першої вірогідно відомої жінки-правительки в історії. Правила вона при своєму малолітньому синові близько 2900 р. до н. е. Учені дослідили її поховання в гробницях Абідосу.

Хатшепсут — одна з найвідоміших правительок Єгипту. В 1479–1458 рр. до н. е. була співправителькою при малолітньому Тутмосі III.

Статуя Хатшепсут
(*Бостонський музей образотворчих мистецтв*)

Царі правили державою за допомогою *жерців*, *чиновників і воїнів*. Жерці здійснювали релігійні обряди. Чиновники організовували державні роботи, збирали податки, здійснювали суд. Воїни обороняли державу та брали участь у воєнних походах на сусідів.

Усе населення держави поділялося на вільних і залежних людей. За вірне служіння правителі роздавали підлеглим прибуткові посади, землі та майно. Так біля монарха з'явилася *знать* — найбільш впливові та багаті родини.

Основною робочою силою в державах Сходу були селяни і ремісники.

У господарстві стародавніх цивілізацій застосовували також працю захоплених під час воєн *рабів і рабинь*. Оскільки господарство давніх держав було натуральним, то воно потребувало великої кількості рабів.

Раб/рабиня — людина, що перебуває у власності інших людей і позбавлена будь-яких прав.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ПЕРШИЙ ЗБІРНИК ЗАКОНІВ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

У 1902 р. французька археологічна експедиція знайшла в перському м. Сузи (руїни міста нині розташовані в Ірані) чорний базальтовий стовп заввишки більш як 2 метри з клинописними написами. Дослідження текстів показало, що це **закони царя Хаммурапі** (близько **1757 р. до н. е.**). Їх вважають першими в історії людства записаними законами, створеними приблизно в середині XVIII ст. до н. е.! На камені збереглося 1638 рядків текстів законів, що розділені на 282 параграфи. Закони Хаммурапі врегульовували діяльність суду, охорону власності, дії з купівлі-продажу та надання послуг, покарання за злочини, сімейні відносини і право спадку.

Стела з нанесеними на неї законами царя Хаммурапі (*розташована в музеї Лувр у Парижі*)

Мовою документів

Ознайомтеся з окремими положеннями законів Хаммурапі за документом і схемою та дайте відповіді на запитання:

а) які із законів Хаммурапі ви вважаєте справедливими, а які здаються вам недосконалими або надто жорстокими?

б) чи всі члени суспільства були рівними перед законами Хаммурапі? Що в законах про це свідчить?

в) чому закони Хаммурапі захищали селян-общинників?

г) чому вчені вивчають пам'ятки давнього законодавства?

Із законів Хаммурапі

Коли хто вломиться до чужого дому, на місці злочину вб'ють його. Коли хто припуститься грабунку і його схоплять, він буде убитий. Коли хто виб'є око високородженому, виб'ють йому око. Коли хто виб'є зуби рівному собі, виб'ють йому його зуби. Коли хто виб'є зуби одному з убогих, заплатить третю частину міри срібла.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

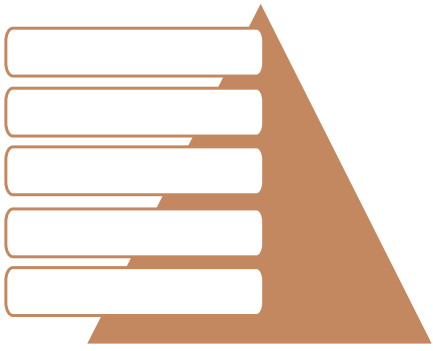

3. СУСПІЛЬСТВА СТАРОДАВНІХ ДЕРЖАВ

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи та виконайте графічний проєкт **«Соціальна піраміда давнього суспільства»**:

а) прочитайте інформацію про суспільства окремих держав Стародавнього Сходу та створіть схеми-малюнки піраміди, у ланки яких упишіть назви соціальних верств залежно від їхнього становища: найвище — правителі, а нижче — усі інші;

б) зіставте створені соціальні піраміди суспільств різних країн і визначте спільні риси в їх структурі. Поміркуйте, чим була зумовлена ця схожість.

Суспільства держав Стародавнього Сходу були неоднорідними. Вони складалися з різних груп — **соціальних верств,** що мали чітко визначені права й обов'язки, привілеї.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

На вершині суспільства стояв правитель. Його оточувала знать. Щоб потрапити на важливі посади, необхідно було мати родичів, які вже довели свою вірність правителю і могли попросити його про допомогу. Усе населення держави поділялося на вільних і залежних людей. Працю селян і ремісників контролювали чиновники: наглядачі й писарі, які занотовували обсяг зібраного врожаю або кількість виготовлених виробів. Рядових громадян залучали також до державних робіт на будівництві каналів і гребель, громадських споруд, палаців і гробниць для царя та знаті.

Група 1

Давньоєгипетське суспільство

На вершині єгипетського суспільства був фараон. Державні службовці (чиновники) сформували вищий клас. На сходинку нижче були жерці (священники), лікарі та чиновники. Основну частину населення становили селяни. Вироблена ними сільськогосподарська продукція у вигляді податків передавалася державі, храмові або знатній родині, яка володіла землею. Під час неврожаю саме від них селяни мали отримувати збережене зерно. Селяни мусили сплачувати податок і були зобов'язані працювати на зрошувальних або будівельних роботах. Художники та ремісники мали вищий статус, ніж селяни, але й вони були під контролем держави, працювали при храмах і отримували зарплатню з державної скарбниці. Рабство було мало поширеним.

Група 2

Система рангів у Китаї

Китайське суспільство було розподілено на **ранги** — групи. Історики називають різну кількість таких рангів, найчастіше — п'ять: ван, чжухоу, дафу, ші та шужень. На чолі стояв ван — правитель, що називав себе «єдиним серед людей». Нижче стояли інші ранги, які підпорядковувалися вищим. Чжухоу (знать) присягали вану на вірність, зобов'язувалися ділитися з ним військовою здобиччю та виконувати його розпорядження. Дафу стояли на чолі кланів. На відміну від чжу-

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

хоу, ці представники середнього прошарку китайської знаті не мали родових маєтків і заробляли на життя військовою службою. Ші уособлювали дрібну китайську знать, були главами великих патріархальних сімей, з яких складалися клани. Шуженями в країні називали простолюдинів, рядових членів патріархальної сім'ї. У невеликій кількості існували й раби, але вони перебували поза системою соціальних рангів.

Група 3

Варни і касти в Індії

З давніх часів I тис. до н. е. індійське суспільство поділяється на **варни** і **касти**. Варни — це замкнені групи різних за соціальним станом людей, належність до яких визначалася народженням.

Вищою була варна брахманів, яку становили жерці та вчені, що правили країною. До варни кшатріїв належали професійні воїни. Вільні селяни й торговці становили варну вайшіїв. Варна шудрів — неповноправне населення, до якого належали збіднілі хлібороби, змушені займатися ремеслом, наймитися на різні роботи.

Крім розподілу за варнами, кожна людина належала ще й до певної касти — замкненої групи представників однієї професії. Вищими були касти жерців, учителів і воїнів, а нижчою — каста «недоторканих». «Недоторкані» займалися забоєм худоби, прибиранням тіл мертвих і нечистот та іншими «брудними» роботами.

Варто запам'ятати!

Соціа́льна структу́ра суспі́льства — сукупність різних груп населення країни, держави.

Соціа́льна ве́рства — окрема група суспільства, що виділяється за однорідними заняттями та майновим становищем.

Ва́рна — закрита соціальна група в традиційному індійському суспільстві, належність до якої визначалася народженням. Варни розділені на велику кількість каст.

Ка́ста — замкнена група людей однієї професії, належність до якої була спадковою.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Влада і суспільство в державах Стародавнього Сходу»**. Дайте відповіді на запитання.

Як було організоване управління давніми державами? — Прекрасно

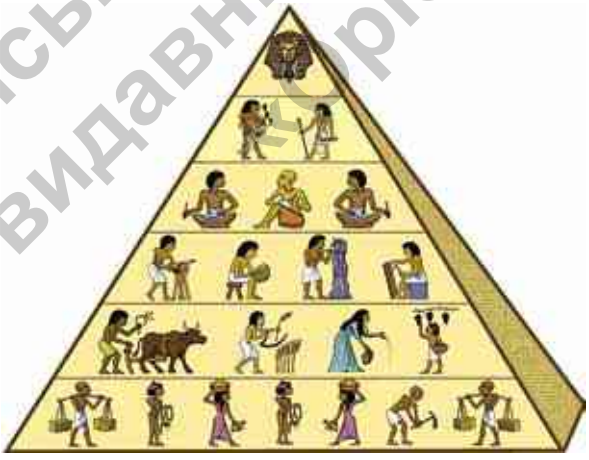
Якими були характерні риси влади правителів давніх держав Сходу? — Добре

Якою була соціальна структура суспільств давніх держав Сходу? — Треба попрацювати

Як поява писаних законів впливала на розвиток держав Стародавнього Сходу? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Розгляньте малюнок **«Соціальна піраміда давньоєгипетського суспільства»**. Спробуйте впізнати заняття людей, зображених на кожному щаблі. Чи схожа укладена вами під час роботи з текстом соціальна структура суспільства Давнього Єгипту із зображеною на малюнку?

III. Мислю творчо

Знайдіть у мережі «Інтернет» інформацію про відомих жінок Стародавнього Сходу. Підготуйте повідомлення про одну з них. Розробіть проєкт першої сторінки журналу **«Видатні жінки»**.

Український освітянський видавничий центр

§21 Родина і виховання дітей. Становище жінки в суспільствах Стародавнього Сходу

1. Поміркуйте, чому дорослі прагнуть виховувати дітей. **2.** Представники якої статі, на вашу думку, прагнули відігравати головну роль у давніх суспільствах? Які відомі вам факти з історії Стародавнього Сходу про це свідчать?

1. Шлюб і виховання дітей у суспільствах Стародавнього Сходу

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

а) зіставте підходи до створення сім'ї в суспільствах Стародавнього Сходу;

б) порівняйте становище жінки в сім'ї в різних країнах;

в) визначте, на кого покладалася головна відповідальність за виховання дітей;

г) визначте виховні ідеали стародавніх суспільств.

Давні народи особливо відповідально ставилися до укладення шлюбу і народження дітей. Створюючи сім'ю, люди забезпечували продовження роду через своїх дітей, належне піклування про батьків і догляд за могилами предків.

Шлюбний вік був доволі раннім. Ще в дитинстві батьки могли обрати нареченого/наречену своїй дитині. У Давньому Єгипті часто одружувалися з любові, а от у Давньому Китаї виявляти почуття вважалося непристойним, батьки часто одружували дітей без взаємного кохання. Ще в ті далекі часи єгиптяни, а також жителі Межиріччя під час одруження укладали шлюбний договір; існували закони, що регулювали права й обов'язки подружжя.

Сім'я в усіх суспільствах Стародавнього Сходу була патріархальною — головою був чоловік. Найбільше прав серед жінок Стародавнього Сходу мали єгиптянки. Вони мали право на приватну власність, спадок, розлучення із чоловіком.

Український освітянський видавничий центр «Кріон»

Відомі давньоєгипетські повчання, у яких чоловіків закликають шанобливо ставитися до жінки. Схожими були й права жінок у державах Месопотамії.

У Китаї та Індії становище жінок було іншим. В Індії жінки, хоч і мали майнові права, але постійно перебували під опікою, контролем старших чоловіків родини. У Китаї жінки повинні були слухатися батьків, чоловіків і старших братів. Також китаянки не мали права на спадщину після смерті чоловіка.

Мовою документів

Прочитайте текст і розгляньте давньоєгипетське зображення сім'ї. Які емоції у вас викликають ці джерела?

Із записів мудреця Птаххотепа (XXV–XXIV ст. до н. е.)

Люби свою дружину, бережи її. Разом з нею… турбуйся про свій дім, годуй її як слід, накривай їй спину і обіймай її… Принеси щастя її серцю протягом усього життя. Остерігайся бути жорстоким з нею, бо жорстокість — це руйнування сім'ї…

Сім'я фараона Ехнатона (*давньоєгипетське різьблення на камені*)

Незаперечним авторитетом завжди був батько або старші чоловіки в родині. Саме на батька покладалася головна відповідальність за виховання дітей. У Єгипті казали: «*Кого не навчав батько, той є неук, уподібнений до кам'яного ідола*». Подібних традицій дотримувалися і в Межиріччі. На одній із глиняних табличок є повчання батька дітям наслідувати приклад старших родичів, мудрих людей.

Батько також мав подбати, щоб сини успадкували його професію. Про це свідчать давньоєгипетські документи, у яких є свідчення про заняття представників однієї родини будівельною справою протягом 25 поколінь.

У давньоіндійських родинах виховували у дітей такі якості, що дозволили б їм неухильно дотримуватися життєвих

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

правил своєї варни. У брахманів (жерців) головними якостями вважалася праведність, у кшатріїв (воїнів) — мужність і сміливість, у вайшіїв — працелюбність, у шудрів — покірність.

У китайських родинах виховну роль відігравали також численні табу (заборони). Вважалось, що в кожному домі був свій домовий дух, який стежив за поведінкою, працею та вихованістю членів родини, особливо дівчаток і жінок. З виховною метою будинки прикрашали картинками з повчальними сценками із життя та казок.

Мовою документів

У цілому виховні ідеали народів Стародавнього Сходу були схожими. Дізнайтеся із уривка давньоіндійського епосу «Махабхарата» про бачення правильного виховання на прикладі принца Рами. Визначте, чи можна вважати давньоіндійські виховні ідеали прийнятними для сучасності.

Поема «Махабхарата» про царевича Раму

Ніхто не міг зрівнятися з царевичем в силі й відвазі. Усіх переважив Рама вченістю, і вихованням, і мудрістю. Сповнений чеснот, він ніколи не хизувався і не вишукував недоліків у інших. Чистий душею, він був привітний і лагідний у спілкуванні, незлостивий і прямодушний, шанобливий до старших. Він постійно удосконалював військове мистецтво, вів корисні бесіди з мудрецями й освіченими людьми. Він знав веди і веданги [давньоіндійські священні тексти], закони і звичаї, був красномовний і розсудливий і ніколи не відступав від обов'язку.

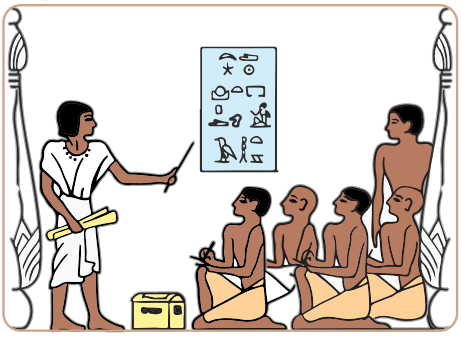
2. ЯК НАВЧАЛИ ДІТЕЙ

Читаємо й розуміємо

Дізнайтеся за навчальним текстом і визначте:
а) чим була викликана поява шкіл у стародавніх суспільствах;
б) що впливало на вибір предметів для вивчення в школах.

Суспільства давніх цивілізацій значну увагу приділяли освіті. Дітей навчали й раніше, але саме на Стародавньому Сході це провадили систематично в спеціально відведених місцях: по-нашому — у школах. Це було зумовлено тим, що для управління державою потрібна була велика кількість чиновників, будівельників, лікарів та інших груп освічених

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Школа в Давньому Єгипті
(*сучасна реконструкція*)

людей. Щоправда, навчатися могли не всі діти, а переважно хлопчики заможних верств суспільства. Хоча зрідка освіту здобували й дівчата.

Учні вивчали різні науки, але перевагу надавали потрібним для професійної діяльності. У школах для майбутніх чиновників опановували граматику, математику. Майбутні жерці (священнослужителі) вивчали також астрономію, священні тексти, медицину. У військових школах були заняття з військової справи. У всіх видах шкіл учнів навчали гарних манер, гімнастичних вправ, іноді викладали поезію та музику.

Попри різний набір шкільних предметів, схожим в освіті давніх цивілізацій було те, що дітей намагалися виховати слухняними. Від учнів вимагали запам'ятовувати вивчене й чітко слідувати йому.

Мовою документів

Як навчали дітей у Давньому Єгипті

«Набридло мені повторювати тобі наставляння. Завдам я тобі ста ударів...» — говорив учитель несумлінному учневі в Давньому Єгипті. Пиши рукою своєю, читай вустами своїми, радься з тими, хто знає більше, ніж ти. Вправляйся в цій справі і зрозумієш її користь [в старості].

Щасливий писар умілий у справі своїй, владика (навчання). Будь наполегливий у роботі щодня, і ти опануєш свою справу. Не проводь жодного дня в неробстві, інакше будуть бити тебе. Вуха юнака на спині його, і він почує, коли б'ють його. Будь наполегливий в одержанні порад! Не лінуйся! Пиши! Не піддавайся пересиченню письмом, віддай ти серце і слухай слова! Знайдеш ти їх корисними!

П. Монте. Єгипет Рамзесів

1. Як ви зрозуміли вислів: «*Вуха юнака на спині його*»?

2. Які можливості відкривало оволодіння грамотністю в Давньому Єгипті?

3. Які поради давньоєгипетським учням ви вважаєте слушними й нині?

Університетський освітянський видавничий центр «Кобзар»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Родина і виховання дітей. Становище жінки в суспільствах Стародавнього Сходу»**. Дайте відповіді на запитання.

Якими були відносини між членами сім'ї в суспільствах Стародавнього Сходу? — Прекрасно

Яким було становище жінки в суспільствах Стародавнього Сходу? — Добре

Чого навчали дітей в давніх школах? — Треба попрацювати

Яким був виховний ідеал у суспільствах Стародавнього Сходу? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Ознайомтеся з повчальними висловлюваннями, що дійшли до нас зі Стародавнього Сходу. Як ви розумієте їхній зміст? Чи можуть вони бути корисними для сучасних дітей? Свою думку обґрунтуйте.

- Наслідуй батьків своїх, предків своїх.
- Краще сподіватися на любов людей, ніж на золото в скрині.
- Слухняність — це найкраща якість людини.
- Люби письмо і зневажай гульбища. Цілий день пиши і читай вночі.
- Краще їсти сухий хліб і радіти душею, ніж бути багатим й пізнати печаль.
- Вчитися не думаючи — даремно втрачати час.

III. Мислю творчо

Розгадайте ребус та пригадайте, що вам відомо про закодоване у ньому явище.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§22 Міфологія та релігійні вірування народів Стародавнього Сходу

Розгадайте ребус і розкажіть, що ви знаєте про закодоване в ньому явище.

Історичне порівняння

Історичне порівняння

Об'єднайтеся в групи. Зіставте релігійні вірування двох давніх народів (*на вибір*). Поясніть причини схожості й відмінностей.

ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ

1. Пантеони богів Давнього Єгипту та Межиріччя

Пантеон богів — група богів певної релігії, або храм усіх богів.

Мешканці Стародавнього Сходу значною мірою залежали від природи. Однак причини тих чи інших явищ природи, секрети народження і смерті людини пояснювали дією надприродних істот — богів. Уявлення про світ поступово оформились у **міфологію** — оповіді про походження світу, світобудову, життя й діяння богів та їхню взаємодію з людьми.

Хлопчик і кішка

Надприродними властивостями наділяли тварин і рослини. Наприклад, у багатьох місцевостях Давнього Єгипту священною твариною вважався крокодил. Кішку, яка оберігала врожай від гризунів, єгиптяни вшановували як священну тварину богині Бастет.

Єгиптяни зображували богів і богинь з тілом людини та головою тварини. Так вони прагнули передавати важливі для діяльності богів і богинь риси. Наприклад, Сехмет (богиню

Український освітянський Давній центр «Орлон»

війни, володарку епідемій і цилітельства) зображували з головою лева, щоб показати її силу та лють.

Пізнавально й цікаво

За допомогою малюнків ознайомтеся зі світом богів Давнього Єгипту та Межиріччя. Дайте відповіді на запитання:

а) що спільного в пантеонах богів Давнього Єгипту й Межиріччя?

б) як у пантеонах богів відображені особливості природних умов Давнього Єгипту й Межиріччя?

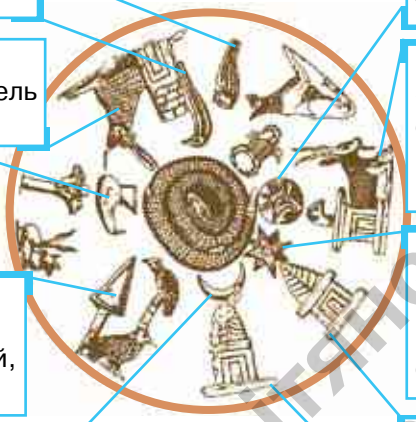
в) як у пантеонах богів простежується вплив господарської діяльності людини на вірування?

Боги Єгипту

 Нун — первісний водяний хаос, «батько богів»	 **Мут** — мати світу, покровителька материнства	 **Ра** — бог Сонця	 **Хнум** — бог-творець, зліпив людей на гончарному крузі, покровитель Нілу
 Озіріс — бог родючості, добра, суддя в потойбічному світі	 **Тефтун** — дочка бога Сонця Ра, богиня вологи	 **Геб** — бог землі	 **Сет** — бог люті, піщаних бур, руйнування, хаосу, війни й смерті
 Анубіс — бог-покровитель померлих	 **Ісіда** — богиня родючості, води і вітру	 **Тот** — бог мудрості та знань	 **Сехмет** — богиня війни, лютої помсти

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Символічні зображення богів Межиріччя

Нергал — бог пекла, який насилав хвороби і війну

Забаба — бог успішної війни і перемоги

Набу — вавилонський бог писарів, покровитель мудрості та наук

Нуску — бог вогню та спеки

Мардýк — головний вавилонський бог, прихильний до людей, зцілював хворих

Сін (Нанна) — бог Місяця, що впливав на розмноження і ріст тварин

Ану (Ан) — верховний бог неба, який очолював усіх богів, «батько богів»

Шáмаш або Уту — бог Сонця у вавилонян і ассирійців

Еа або Енкі — божество Світового океану, прісних вод, мудрості, культурних винаходів

Інанна (Іштар) — богиня перемоги, врожаю, правосуддя, покровителька сімейного життя

Енлíль — бог повітря і, можливо, родючості. Визначав долю людей за їхнього життя і після смерті

2. ВЕДИЧНА РЕЛІГІЯ ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Жителі Давньої Індії — арії — не знали писемності, вони переказували свою історію усно, передаючи таким чином релігійні уявлення від покоління до покоління. Ці священні тексти називалися **Ведами — «Книгами Знань»**. Саме тексти Вед лягли в основу релігії **індуїзму**. У Ведах прославлялися боги, збиралися численні тексти молитов і заклинань, правила здійснення жертвоприношень.

Чільною в пантеоні богів індуїзму вважається тримурті (трійця), що складається з Брахми, Вішну і Шиви. Брахма, на переконання послідовників індуїзму, — найголовніший бог, присутній у всьому, але невидимий. Тому індуїзм часто відносять також до монотеїстичних релігій. Індуїсти вірять у те, що всі живі істоти є частинками бога, заперечують будь-яке насильство щодо інших людей і живих істот. Одним із традиційних проявів ненасильства є традиція вегетаріанства (відмови від їжі тваринного походження).

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Трійця верховних богів індуїзму
(*VI–IX ст. н. е., печера Еллора, Індія*)

Вішну — бог Сонця, захисник світового порядку

Брахма — бог-творець всесвіту

Шива — бог-руйнівник, пов'язаний з культом родючості

3. ВІРА В ПОТОЙБІЧНЕ ЖИТТЯ

Народи Стародавнього Сходу вірили в життя після смерті. Особливого значення надавали цьому в Єгипті, натомість у Межиріччі ця віра не була поширеною.

Давні єгиптяни вважали, що смерть настає тільки тому, що душа залишає тіло людини. Але душа може повернутися, і для цього потрібно зберегти тіло померлого. З цією вірою був пов'язаний *звичай муміфікації мертвих*.

Мумії фараонів належать до найвідоміших пам'яток давнього Єгипту. Єгиптяни вірили, що цар не вмирав, а лише покидав землю людей, сходив на свій обрій, сягав неба та зливався зі своїм творцем.

Виготовлення мумії фараона (*давньоєгипетський малюнок*)

1. Упізнайте на малюнках єгипетських богів і богинь.

2. За якими зображеними елементами вам вдалося це зробити?

3. Поміркуйте, які знання слід було мати єгиптянам для проведення муміфікації.

Український освітянський видавничий центр Орбіта

Не закінчувалося життя зі смертю й у віруваннях жителів давньої Індії. В індуїзмі сформувалося вчення про *сансару* — нескінченні перероджения людини. Від того, добре чи погано поводила себе людина, залежало те, ким вона народиться в наступному житті. Тому індійці намагалися жити праведно, щоб не псувати свою *карму*.

Посередниками між людьми й богами були священнослужителі — *жерці*. Вони, на думку вірян, зустрічалися з богами, передавали їм прохання людей, а боги через жерців пояснювали людям свою волю. Центрами богослужінь були величні храми, що зводили на честь богів.

Віртуальна екскурсія

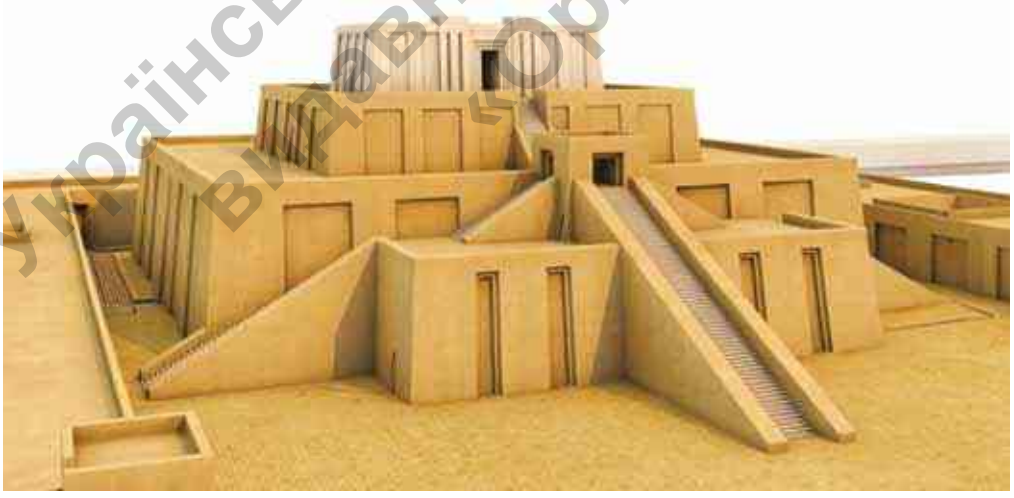
1. «Відвідайте» храмові комплекси давніх цивілізацій, розглянувши малюнки, або за допомогою інтернет-застосунка «Карти гугл» (Google Maps), задавши в пошуку «Карнакський храм», «Зикурат в Урі».

2. Дайте відповіді на запитання:

а) які почуття в людини мав викликати храм?

б) які знання, які знаряддя праці потрібні були людям для будівництва храму?

в) як можна схарактеризувати держави, у яких було збудовано такі храми?

Цифрова реконструкція зикурата Ану (Месопотамія).
Зикурати були не тільки храмами, а й центрами науки, де, зокрема, жерці спостерігали за небесними світилами.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Міфологія та релігійні вірування народів Стародавнього Сходу»**. Дайте відповіді на запитання.

До якого виду релігій (політеїзму чи монотеїзму) належали релігії єгиптян, населення Месопотамії і Давньої Індії?

Як умови життя давніх народів вплинули на їхні релігії?

Як релігія впливала на ставлення до правителів давніх держав?

Як релігійні вірування позначилися на поведінці людей у давнину?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Обговоріть у класі результати порівняння релігій Стародавнього Сходу.
2. З'ясуйте за допомогою додаткових джерел інформації, за які «заслуги» жук скарабей здобув честь уособлювати давньоєгипетського бога Хепрі.

Жук скарабей священний

?

Давньоєгипетський бог Хепрі у вигляді жука скарабея

III. Мислю творчо

Творча майстерня «Історичний комікс»

Уявіть, що ви є автором/авторкою дитячих книжок. Придумайте й намалюйте комікс про життя та діяння стародавніх богів. Попередньо визначте богів — дійових осіб, розробіть сценарій сюжету коміксу, діалоги героїв. Намалюйте комікс і представте у класі.

Український освітянський Стародавничий Центр «Оріон»

§23 Поява монотеїстичних релігій. Юдаїзм. Буддизм. Конфуціанство

1. Яку роль у житті давніх людей відігравали релігійні вірування?
2. Назвіть спільні й відмінні риси політеїзму і монотеїзму.

1. Перші монотеїстичні релігії

У середовищі окремих народів Стародавнього Сходу розвинулися релігії, яким притаманна віра в єдиного бога — **монотеїзм**. Цього єдиного бога віряни вважають творцем всесвіту і всього у ньому сущого. Вони вірять у його всемогутність, вічність, всезнання, всемудрість.

Читаємо й розуміємо

1. Прочитайте навчальний текст, обговоріть у парах та визначте:
а) за якими ознаками описані релігійні вчення можна віднести до монотеїзму;
б) чому, на вашу думку, релігійні ідеї Аменхотепа IV Ехнатона не прижилися в Єгипті, а юдаїзм сповідують донині.
2. Чи відома вам історія пророка Мойсея? Звідки ви раніше про неї дізналися?

Вважається, що єдинобожжя, так само як язичництво, зародилося в дописемні часи. Однією з перших достовірно відомих спроб упровадити єдинобожжя була релігійна реформа фараона Аменхотепа IV Ехнатона в Єгипті у XIV ст. до н. е.

Ехнатон (*статуя з храму в м. Карнак, Єгипет*)

Фараон **Аменхотеп IV** наказав шанувати єдиного бога — Атона — втілення божественного Сонячного Диска та творця усього світу. Щоправда, в Єгипті спроба впровадити єдинобожжя не прижилася. Після смерті фараона-реформатора жерцям вдалося відновити традиційні культи й обряди. Про фараона-реформатора

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

дізналися лише під час археологічних розкопок у містечку Амарна в Єгипті.

На відміну від релігії Ехнатона, інша найдавніша монотеїстична релігія — **юдаїзм** — існує до наших днів. Юдаїзм виник на початку II тис. до н. е. у євреїв. З-поміж інших давніх релігій його вирізняла віра в єдиного Бога, творця Всесвіту й людини. Обов'язком вірянина є любити бога і не допускати його гніву.

Пізнавально й цікаво

Ім'я Бога в юдаїзмі було заборонено вимовляти. Пізніше латинськими літерами воно записувалося без голосних літер «YHWH». Це ім'я юдеї читали «Ягве», а набагато пізніше християни почали читати «Єгова».

Вважається, що основи вчення юдаїзму людям передав пророк Мойсей, що отримав від Бога скрижалі із 10 заповідями. Його також вважають автором *Тори* — першої частини священної книги юдаїзму *Танаху*. За переказами, Мойсей записав Тору (інша назва «П'ятикнижжя Мойсеєве») безпосередньо з «вуст Бога».

Діємо: практичні завдання

Біблія як історичне джерело

Священні тексти юдеїв нам відомі як Старий Заповіт — одна із частин священної книги християнства Біблії. Історикам ця частина Біблії цікава як одне із найдавніших писемних історичних джерел. Учені вважають, що багато подій, які описано в Біблії, відбувалися насправді. Про це свідчать, насамперед, дані археологічних розкопок.

Одним із прикладів є історія відкриття Ассирії. «Із цієї землі вийшов Ассур і побудував Ніневію» (Буття 10:11) — так у Старому Заповіті згадується давня могутня Ассирія. Тривалий час згадки про цю країну вважалися легендами, але після археологічних експедицій середини XIX ст. в Месопотамію біблійна Ассирія стала історичною реальністю.

Історичний сторітелінг

Уявіть, що ви автор/авторка тревел-блогу, який готує публікацію-розповідь про ассирійські пам'ятки в європейських музеях. Уважно розгляньте подані ілюстрації, підписи до них і складіть розповідь про відкриття та експонування в музеях пам'яток історії Ассирії. У своїй розповіді вкажіть місця і час знахідок, а також місця їх зберігання. Поясніть, у чому, на вашу

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

думку, полягає цінність пам'яток як історичних джерел. Що вони «розповідають» про минуле?

Пагорби в околицях Мосула, під якими знайдено палац ассирійського царя Саргона II (*фрагмент малюнка Ежена Фландена, 1843 р.*)

Підготовка шеду (фігури міфічних людинолевів) до транспортування (*за малюнком Ежена Фландена, 1863 р.*)

Ассирійський зал Лувру. Настінні рельєфи та фрагмент воріт палацу царя Саргона II, VIII ст. до н. е. (*Лувр, Франція*)

Історичні загадки

Звідки ріжки в Мойсея?

Образ пророка Мойсея популярний у мистецтві. Найвідомішим його зображенням є статуя роботи Мікеланджело Буонарроті в Римі. Але у багатьох людей викликають здивування ріжки на голові Мойсея. Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел, звідки вони могли взятися в образі пророка, втіленому великим скульптором доби Відродження.

Мойсей (*мармурова скульптура роботи Мікеланджело Буонарроті, 1513–1515 рр.*)

2. БУДДИЗМ І КОНФУЦІАНСТВО — ВЧЕННЯ, ЯКІ ПЕРЕТВОРИЛИСЬ НА РЕЛІГІЇ

З-поміж учень Стародавнього Сходу особливе місце посідають **буддизм-дгарма** і **конфуціанство**. Вони не пропагують

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

віру в богів чи єдиного бога в загальноприйнятому розумінні. Але ці вчення набули такої популярності і впливу на світогляд людей, що їх також почали називати релігіями.

Буддизм заснував індійський принц **Сіддхарта Гаутама** (560–480 рр. до н. е.). У пошуках істини він багато мандрував країною. Одного разу під час медитації принцу-мудрецю вдалося досягти *нірвани* — стану просвітлення. Відтоді він став називатися Буддою (просвітленим). Будда обґрунтував «благородні істини», які вказували шлях до виходу з нескінченного кола сансари — перероджень. Завдяки тому, що вчення Будди було звернене однаково до всіх людей незалежно від варни або касти, буддизм швидко здобув багато прибічників.

Дгармачакра (колесо закону, колесо дгарми) — символ Вісімкового шляху до спасіння

Учення Будди називається **дгарма** (закон або шлях). Назву «буддизм» пізніше придумали європейці.

Тим часом у Китаї мудрець **Конфуцій** (551–479 рр. до н. е.) розробив моральні настанови, які склали основу вчення конфуціанства. Він учив доброчесності й відповідальності. Конфуцій вважав, що в кожної людини є визначене місце та обов'язки в суспільстві. Відносини в суспільстві мають засновуватися на взаємній пошані та міцних родинних зв'язках. Імператора Конфуцій вважав батьком усіх підданих.

Конфуцій

Етичні принципи поведінки, на думку Конфуція, є даром Неба — частини природи, наділеної вищою духовною силою. Поклоніння предкам мудрець вважав найважливішим із звичаїв. Саме культ предків є одним із небагатьох елементів конфуціанства, що зближує його з релігією.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Мудрість віків

Ознайомтеся з окремими ідеями Старого Заповіту, вчень Будди й Конфуція. Чи актуальні (важливі) ці ідеї в сучасному світі?

Із Старого Заповіту

- Шануй свого батька і матір свою, щоб довгі були твої дні на землі…
- Не убивай.
- Не чини перелюбу.
- Не кради.
- Не свідч неправильно на свого ближнього.
- Не жадай… ані всього, що ближньому належить.

Із вчення про шлях спасіння у буддизмі

- Правильний намір — тверде рішення пройти шляхом пробудження.
- Правильна мова — правдива і необразлива.
- Правильна дія — дія, яка не завдає шкоди, не вбивати, не брати того, чого не дають.
- Правильне життя — мати тільки необхідне для життя.

Конфуцій до правителя

Коли поводишся ти правильно,
то за тобою підуть і без наказу;
коли ж ти поводишся неправильно,
то не послухають, хоч і накажуть.

Конфуцій до людини

Завжди будь щирим, люби учитися,
стій на смерть, удосконалюй шлях…
Соромся бути бідним і убогим, коли
в країні є шлях;
соромся бути знатним і багатим,
коли в ній немає шляху.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Варто запам'ятати!

Будди́зм-дга́рма — релігійно-світоглядне вчення про шлях людини до самовдосконалення і пробудження.

Конфуціа́нство — китайське релігійно-світоглядне вчення про місце людини в суспільстві та світі.

Юдаї́зм — національна релігія євреїв, що базується на вірі в єдиного бога та інших Заповідях; у ставленні до людей головний принцип, за Торою — «*Люби ближнього свого, як самого себе*».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Поява монотеїстичних релігій. Юдаїзм. Буддизм. Конфуціанство»**. Дайте відповіді на запитання.

- Коли виникли перші монотеїстичні релігії? — Прекрасно
- Які особливості вчень юдаїзму, буддизму і конфуціанства? — Добре
- Чому вчення юдаїзму, буддизму і конфуціанства популярні нині? — Треба попрацювати
- Що спільного в релігійних вченнях юдаїзму, буддизму і конфуціанства? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Виконайте мінідослідження історичних ілюстрацій:

а) визначте, історію якої з давніх релігій «розповідає» кожна з ілюстрацій; поясніть, які елементи ілюстрацій допомогли вам це з'ясувати;

б) на якій з ілюстрацій зображено історичне джерело? Свою думку аргументуйте; визначте вид історичного джерела.

Український освітянський видавничий центр

§24–25 Культурні надбання Стародавнього Сходу

1. Яку роль відіграє культура в розвитку суспільства? **2.** Які галузі художньої культури вирізняють? Покажіть їх приклади в попередніх параграфах підручника.

1. РОЛЬ ПИСЕМНОСТІ В ЗБЕРЕЖЕННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Письмо було винайдене людством понад 5 000 років тому. Відтоді воно стало одним із головних способів передавання та зберігання різноманітної інформації. Формування писемності вчені відносять до ознак цивілізованості давніх суспільств.

Спочатку люди передавали інформацію за допомогою малюнків. Таку систему письма називають ***піктографією***.

З часом почали використовувати постійні малюнки-знаки — ідеограми, що позначали цілі слова. Так сформувалося ***ідеографічне письмо*** — письмо знаками, що позначали поняття. В окремих народів знаки письма, які позначали окремі звуки або цілі слова, назвали ієрогліфами, а письмо — ***ієрогліфічним***.

Для письма використовували, як правило, тверді матеріали: камінь, кістки тварин, кору дерев. Завдяки цьому деякі написи збереглися до наших днів. Давні єгиптяни писали на *папірусі* — схожому на папір матеріалі, що виготовлявся зі стебел рослини циперус папірус. Жителі Месопотамії писали на *глиняних табличках*: спочатку на вологу глину наносили написи, а потім їх висушували.

Давньоєгипетські ієрогліфи

Клинопис Межиріччя

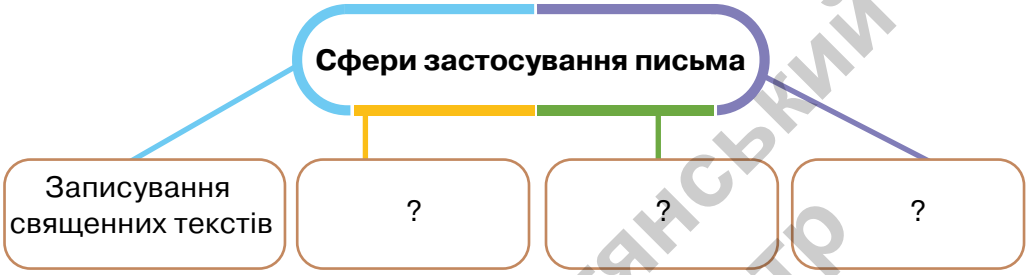
Давньокитайське письмо

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Поміркуймо!

1. На основі вашого життєвого досвіду та вже відомої вам інформації про розвиток перших цивілізацій Стародавнього Сходу назвіть (*за зразком*) сфери застосування письма в давніх державах (*кількість варіантів відповідей необмежена*).

2. Винайдення писемності називають першою інформаційною революцією. На вашу думку, чому?

Пізнавально й цікаво

Як на Близькому Сході винайшли алфавіт

Близько XV ст. до н. е. на Близькому Сході була винайдена абеткова писемність. Фінікійці, які займалися торгівлею в цьому регіоні, мали швидко робити необхідні записи. Використовувати для цього ієрогліфи або клинопис було незручно через складність написання текстів. Тому було вигадане більш просте єврейсько-фінікійське письмо на основі алфавіту, в якому особливі значки позначали спочатку склади («складове письмо»), а потім — літери. Майже всі алфавіти, що існують у наш час, створені на основі того першого алфавіту.

Фінікійська мова	Грецька мова (класична)	Кирилиця	Латиниця
𐤀	Α А	А	A
𐤁	Β В	Б	B
𐤂	Γ	Г	G
𐤃	Δ	Д	D

Походження сучасних алфавітів від фінікійського

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Давньосхідні цивілізації започаткували звичай зберігати книги в бібліотеках. Під час розкопок столиці Ассирії Ніневії в руїнах палацу царя **Ашшурбаніпала** (VII ст. до н. е.) археологи знайшли понад 20 тис. глиняних табличок. Завдяки цьому зібранню ми добре знаємо історію, міфи й легенди шумерів, вавилонян та ассирійців, їхні наукові досягнення.

2. НАУКОВІ ВІДКРИТТЯ НАРОДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Народи Стародавнього Сходу здійснили низку важливих наукових відкриттів, якими ми послуговуємося й нині.

Вавилоняни впровадили систему обліку, засновану на числі 60. Саме із цієї системи до нас дійшли розподіл години на 60 хвилин, хвилини — на 60 секунд, а також число градусів у колі ($60° \times 6° = 360°$).

Вавилонський календар

Індія є батьківщиною відомих нам цифр. Європейці дізналися про ці цифри за посередництва арабів, тому їх називають арабськими. Давні індійці також придумали гру в шахи, володіли знаннями про рух небесних тіл.

Китайські астрономи в 104 р. до н. е. обчислили, що тривалість року становить 365,25 доби, склали точний календар. У Китаї була добре розвинена медицина. Особливим методом китайської медицини є акупунктура — голковколювання в особливі, біологічно активні точки на тілі людини. У Китаї вперше в історії людства навчилися виготовляти папір і порох, туш і лак, гармати й кулі, винайшли друкарство, виготовили компас і сейсмограф (прилад для визначення сили землетрусів).

Поміркуймо!

1. Чому, на вашу думку, на Сході велику увагу звертали на астрономічні спостереження?

2. У яких сферах діяльності використовували знання математики?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

3. МИСТЕЦТВО НАРОДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Рівень культури й умінь людей давніх цивілізацій досі вражає своєю величчю і художньою досконалістю пам'яток. Кому присвячували пам'ятки мистецтва давні творці? Яку інформацію доносять їхні творіння до нас? Спробуймо зрозуміти та пояснити.

Віртуальна екскурсія

1. «Відвідайте» фотовиставку **«Пам'ятки мистецтва Стародавнього Сходу»** (*див. с. 120*). Уявіть себе екскурсоводами-мистецтвознавцями й підготуйте повідомлення про зображені експонати (*попередньо розподіліть їх між собою*) за планом:

1. Назва пам'ятки.
2. У якій давній країні вона була створена?
3. До якого виду мистецтва належить пам'ятка?
4. У чому її художня цінність?
5. Яку інформацію про минуле «розповідає» ця пам'ятка як історичне джерело?

По завершенні екскурсії зробіть висновок про рівень розвитку мистецтва давніх цивілізацій у цілому.

2. У додатку «Карти Гугл» знайдіть одну з відомих пам'яток архітектури Стародавнього Сходу (*на вибір*). Скористайтеся опцією «Перегляд вулиць 360°» та проведіть друзям віртуальну екскурсію до пам'ятки — опишіть, що ви бачите.

Пізнавально й цікаво

На думку вчених, відразу після побудови давньоєгипетські піраміди не були піщано-коричневими на вигляд. Вапнякове відполіроване покриття відблискувало яскраво-білим кольором під гарячим сонцем. А на вершинах пірамід сяяли завершальні камені, вкриті сплавом золота й срібла. Вони нагадували мініатюрні загострені піраміди на вершинах (кілька вцілілих фрагментів зберігаються в музеях). На жаль, з XIV ст. до н. е. облицювання та інші камені почали розбирати для інших будівельних робіт, і це тривало до XII ст. н. е.

Цифрова реконструкція єгипетської піраміди

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пам’ятки мистецтва Стародавнього Сходу

Сфінкс і піраміда в м. Гіза (*Єгипет*)

Теракотова армія імператора Цінь Ши Хуан-ді (*Китай*)

Бюст цариці Нефертіті (*Єгипет*)

Статуетка Гудеа — правителя шумерського, м. Лагаш (*Межиріччя*)

Левова капітель з колони Ашоки (*Індія*)

Штандарт із шумерського м. Ур (*Межиріччя*)

Буддійська ступа в м. Санчі (*Індія*)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми «**Культурні надбання Стародавнього Сходу**». Дайте відповіді на запитання.

Яку роль відіграла писемність у розвитку давніх цивілізацій Сходу?

Прекрасно

Якими науковими відкриттями народів Сходу ми послуговуємось і нині?

Добре

Чим цінні для дослідників пам'ятки мистецтва Стародавнього Сходу?

Треба попрацювати

Що свідчить про високий рівень розвитку культури Стародавнього Сходу?

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/hwewqkz8

II. Обговоріть у групі

Чому важливо зберігати пам'ятки культури різних народів світу?

III. Мислю творчо

1. Виконайте мінідослідження сучасного пам'ятника:

а) дізнайтеся, кому присвячено пам'ятник;

б) коли і де споруджено пам'ятник;

в) хто автор пам'ятника;

г) яку ідею автор пам'ятника хотів донести до суспільства;

д) визначте, чи може пам'ятник слугувати джерелом історичної інформації. Свою думку обґрунтуйте.

2. За допомогою додаткових джерел інформації створіть туристичний путівник **«Пам'ятки культури Стародавнього Сходу в музеях світу»**: дізнайтеся, у яких музеях світу можна ознайомитися з пам'ятками культури країн Стародавнього Сходу, позначте на карті місця розташування музеїв, представте путівник у класі.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§26 Узагальнення з розділу 2 «Цивілізації Стародавнього Сходу»

1. Історичні загадки

Визначте, які географічні назви закодовані в анаграмах. Укажіть зображення історичної пам'ятки, яке з ними пов'язане.

Онлайн-гра

1 ЛЇМІГАА

2 ЯИЦНЗ

3 ФТЄРАВ

4 ІЛН

2. Історична хронологія

Упорядкуйте хронологічну послідовність історичних подій і фактів. Визначте, скільки століть, років їх між собою віддаляє. Доберіть із наступних розділів підручника історичні події, що відбувалися з ними синхронно.

01 Життя Конфуція — 02 Створення єдиної держави в Єгипті — 03 Заснування царства Ізраїль

06 Закони царя Хаммурапі — 05 Початок династії Хань у Китаї — 04 Заснування Перської держави

3. Історичні джерела

На основі здобутих під час вивчення теми знань наведіть приклади історичних джерел (*можна за підручником*), за допомогою яких учені досліджують історію цивілізацій Стародавнього Сходу.

Історичні джерела

Речові | Писемні | Усні | Візуальні

Український освітянський Видавничий Центр «Оріон»

4. КРОСВОРД НАВПАКИ

Складіть до розгаданого кросворда запитання, використовуючи здобуті під час навчання знання. Працюючи в групах, створіть власний кросворд до теми **«Цивілізації Стародавнього Сходу»**.

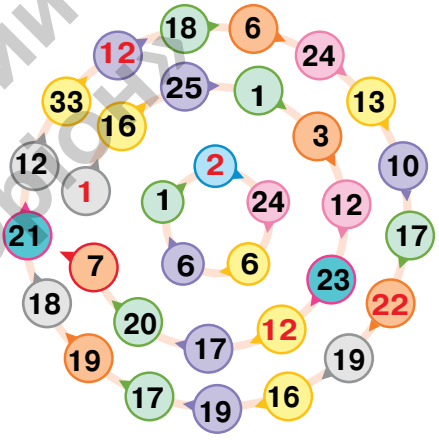
5. СЕНКАН ІЗ СЕКРЕТОМ

Крок 1. Знайдіть слова.

У магічному колі закодовано п'ять слів. Щоб дізнатися, які саме, і знайти додаткові слова, вам потрібно передусім «перетворити» цифри на літери. Це можуть бути імена правителів, назви визначних пам'яток стародавніх цивілізацій тощо.

Ключ до відгадки:

- літери закодовано під їхніми номерами в українській абетці;
- початкові літери слів позначено червоним кольором;
- порядок літер у словах показують стрілки.

Крок 2. Складіть історичні сенкани до знайдених слів.

6. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/KUyynTPzyaEXh4WQ7

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високого бала!

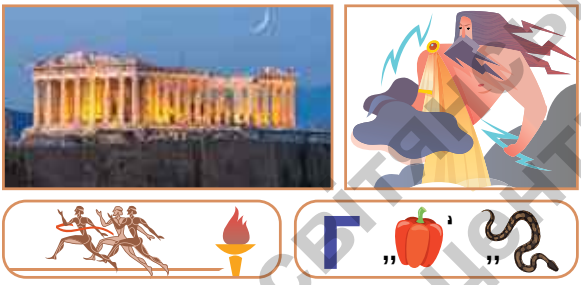
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 3. ДАВНЯ ГРЕЦІЯ ТА ЇЇ СУСІДИ

§27 ▶ ПРИРОДА І НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

1. Уважно розгляньте ілюстрований колаж. Які зображення вам відомі? Розкажіть про них.

2. З якою країною пов'язані зображення колажу? Якщо вам складно відповісти, скористайтеся підказкою-ребусом. Що вам відомо про цю країну? Чи доводилося вам у ній бувати? Що ви читали про неї?

Ми розпочинаємо вивчати одну з найдивовижніших цивілізацій стародавнього світу — **давньогрецьку.** Давні греки називали свою країну **Елладою.** Давньогрецька цивілізація розвинулася на півдні Балканського півострова, островах Середземномор'я та вздовж західного узбережжя Малої Азії.

1. ПРИРОДНІ УМОВИ БАЛКАНСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте мальовану карту й висловіть припущення, для розвитку яких видів господарської діяльності були сприятливими природні умови і розташування Давньої Греції (*усно продовжте речення-підказки*).

Речення-підказки

- Балканський півострів розташований на _____ Європи.
- Балканський півострів омивається _____ морями.
- Будова земної поверхні півострова

Український освітній видавничий Центр «Оріон»

вирізняється великою кількістю _____, що позначені коричневим кольором.

- Уздовж морських узбереж розташовані _____, позначені на картах зеленим кольором.
- Описані особливості природних умов, на нашу думку, сприяли таким заняттям населення Греції в давнину: _____.

2. НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА ЙОГО ЗАНЯТТЯ

Читаємо й розуміємо

1. Дізнайтеся з тексту, які народи населяли Елладу в часи заснування цивілізації.

2. Визначте заняття населення Давньої Греції. Чи збігаються вони з вашим припущенням у попередньому завданні?

Здавна землі Греції населяли догрецькі народи, яких греки називали пеласгами. Згодом, починаючи з III тис. до н. е., сюди переселилися **ахейці**. З XII ст. до н. е. в історії Греції розпочався новий період, пов'язаний з переселенням **дорійців**. Окрім ахейців і дорійців, до грецьких народів належали також племена **еолійців** та **іонійців**.

Природні умови Греції сприяли розвиткові господарства. Греки-землероби вирощували ячмінь, пшеницю, овочі, виноград, маслини. Ефективнішою їх працю робили залізні знаряддя праці.

Розвиткові ремесел сприяли багаті поклади корисних копалин: мармуру, залізних руд, міді, срібла, глини.

Завдяки виходу до морів греки активно торгували з іншими народами. Цінні метали й предмети розкошів ввозили до Греції зі Сходу. Зокрема, фінікійські купці постачали вишиті тканини, килими, пахощі, метали.

У суспільних відносинах основну роль відігравали невеликі племінні спільноти, члени яких жили в неукріплених селищах. Кожне плем'я було об'єднанням родів, які очолювала родова знать.

Головою племені був верховний воєначальник — **басилевс**. Керувала справами общини рада старійшин. Для вирішення важливих питань скликали народні збори, які складалися з чоловіків-воїнів. Поступово влада родової знаті посилювалася.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Природа і населення Давньої Греції»**. Дайте відповіді на запитання.

Де розвивалася давньогрецька цивілізація?

Які народи були творцями цивілізації Еллади?

Що пов'язувало Давню Грецію та цивілізації Сходу?

Чим відрізнялися природні умови Греції і давніх країн Сходу?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Попрацюйте з історичною хронологією:

а) позначте періоди розселення давньогрецьких племен ахейців і дорійців на лінії часу;

б) синхронізуйте позначені періоди з подіями історії Стародавнього Сходу: створення держави в Давньому Єгипті, поява законів Хаммурапі, правління царя Ашоки в Індії, життя Конфуція в Китаї, заснування Перської держави, правління царя Соломона в Ізраїлі, виникнення Мінойської цивілізації;

в) висловіть припущення, хто з відомих вам діячів/діячок стародавнього Сходу міг знати про існування ахейців, а хто — про дорійців.

2. Об'єднайтеся в групи та виконайте завдання:

а) зіставте природні умови Греції та однієї із країн Стародавнього Сходу — назвіть спільні й відмінні риси;

б) визначте спільні й відмінні риси занять давніх греків та одного із народів Стародавнього Сходу.

Давня Греція (заняття)	**Стародавній Схід** (заняття)
ВІДМІННЕ	**СПІЛЬНЕ** / **ВІДМІННЕ**

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви готуєте доповідь на науковій конференції. Створіть тематичну хмаринку слів (*намалюйте на аркуші чи скористайтеся онлайн-сервісом*) до теми **«Природа і населення Давньої Греції»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

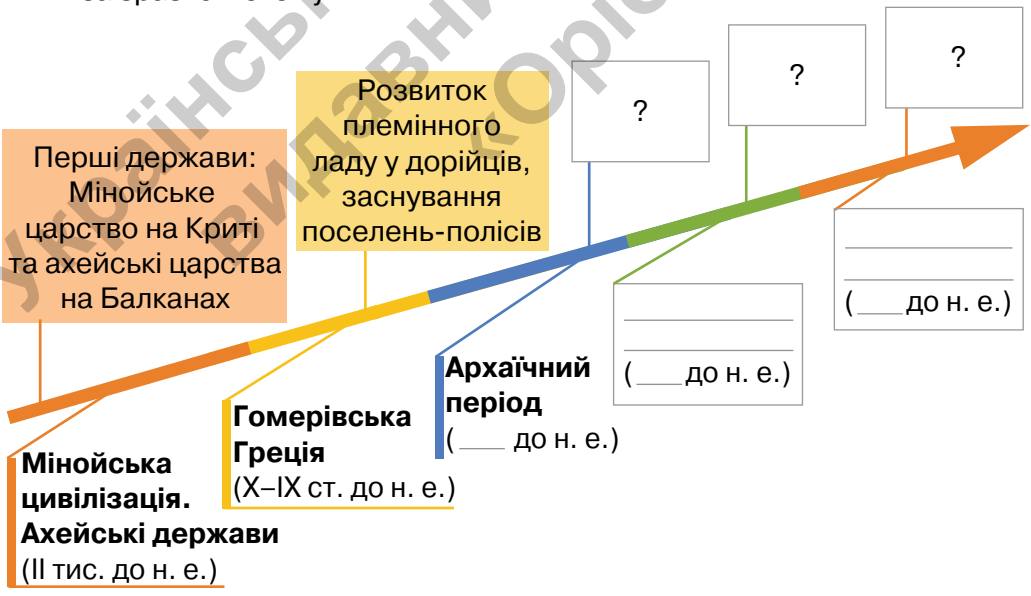
§28 Мінойська цивілізація та ахейська Греція

Пригадайте, що таке цивілізація. За якими ознаками можна визначити, чи досяг той чи інший народ давнини рівня розвитку цивілізації?

Давньогрецька цивілізація пройшла кілька етапів розвитку. Греки в різний спосіб контактували з близькими і далекими сусідами: часом торгували, а часом воювали. Унаслідок цих контактів елементи грецької культури поширювалися у світі, залишивши й до наших часів багато пам'яток, цікавих туристичних об'єктів. Є вони і в нашій країні. Ви, напевно, чули про давнє місто Херсонес, що розташоване в Криму? Чи про Ольвію, що у дельті Гіпаніса (Бугу) та Борисфена (Дніпра)? Заснували їх, як і деякі інші міста на українському узбережжі Чорного моря, греки — вихідці з Еллади.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи. Визначте етапи розвитку Давньої Греції. Заповніть за зразком схему.

Ілюстрована лінія часу «Періоди розвитку давньогрецької цивілізації» (*приклад*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

1. ОСТРІВ КРИТ — КОЛИСКА НАЙДАВНІШОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ЄВРОПІ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і поясніть, за якими ознаками рівень розвитку критського суспільства протягом 3000–1000 рр. до н. е. визначають як цивілізацію.

На південний схід від Балканського півострова лежить великий і родючий острів Крит. Він став колискою найдавнішої цивілізації у Європі. Протягом **3000–1000 рр. до н. е.** тут розвивалася **Мінойська цивілізація.** У 90-х рр. XIX ст. її почав досліджувати англійський археолог Артур Еванс. Учений вів розкопки в столиці володаря Криту Міноса — палаці у м. Кносс. Цей палац називали Лабіринтом (від «лабріс» — *двосічна сокира*, зображення якої часто траплялося на Криті).

У XVI–XV ст. до н. е. Мінойська цивілізація переживала розквіт. За свідченнями давньогрецьких істориків, цар **Мінос Великий** збудував потужний флот і активно торгував із сусідами. Правителю допомагали численні чиновники. Близько 1600 р. до н. е. на Криті винайшли письмо. Його, щоправда, досі не вдалося розшифрувати.

Фестський диск — пам'ятка писемності критян

Палаци на о. Крит були оснащені водогоном і каналізацією. Однак у середині XV ст. до н. е. Мінойська цивілізація загинула від руйнівного землетрусу. Квітуча країна перетворилася на руїни; згодом її завоювали ахейці. Є гіпотези, що пов'язують знищення Мінойської цивілізації з міфами про загибель легендарної Атлантиди.

Мудрість віків

Люди часто вживають крилатий вислів «***нитка Аріадни***». Дізнайтеся, що він означає та як пов'язаний з історією Мінойської цивілізації.

Український освітянський державний центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Фрески Кносського палацу як історичне джерело

Розгляньте ілюстрації як історичне джерело.

Назвіть, яку інформацію про розвиток Мінойської цивілізації вони «повідомляють»:

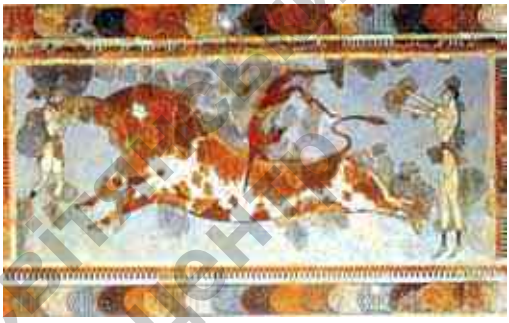
а) про рівень розвитку господарства та технологій;

б) про життя мешканців/мешканок палацу;

в) про становище жінок у мінойському суспільстві.

Кносський палац — апартаменти цариці

Фреска «Ігри з биками» зображує участь у змаганнях жінок

Фреска «Процесія»

Фреска «Парижанка»

Український освітній видавничий центр «Оріон»

2. АХЕЙСЬКА ГРЕЦІЯ

Протягом III–II тис. до н. е. в материковій Греції виникли перші **ахейські держави** на чолі з царями. Правителі володіли найродючішими землями. Великими землевласниками були також воєначальники, жерці. У царських палацах широко застосовувалася рабська праця. Розвивалися гончарне, ковальське, ювелірне ремесла. Ахейці активно торгували з Кіпром, Фінікією, Аравією, Єгиптом. Вони багато запозичили з культури Мінойської цивілізації, зокрема й письмо.

Пізнавально й цікаво

У похованнях мікенських царів археологи знайшли дорогоцінні вироби, золоті маски. Маски знімалися з обличчя померлого й точно передавали риси його зовнішності. Мікенці вважали за необхідне класти до могил своїх вождів ті речі, що їх оточували за життя.

У гробницях знайдено багато зброї. Наприклад, двом чоловікам, похованим в одній з могил, належали п'ять мечів, три кинджали та чотири наконечники списів. Це свідчило про войовничість правителів Мікен.

Золота поховальна маска царя Агамемнона

Ахейські держави часто вели війни. Останньою великою війною ахейців була **Троянська війна**, відома за міфами та поемами Гомера «Іліада» й «Одіссея». Ймовірно, **1240 р. до н. е.** ахейці на чолі з царем Агамемноном напали на Трою, сподіваючись на швидку перемогу. Однак війна тривала 10 років — троянці на чолі з царем Пріамом чинили затятий опір. Участь у війні брало багато і грецьких, і троянських героїв. Найвідомішими були Ахіллес, який воював на боці греків, і син Пріама Гектор — воїн на боці троянців. За переказами, лише завдяки хитрощам Одіссея ахейці змогли проникнути до міста — і Троя впала.

1. Пригадайте/дізнайтеся міф про троянського коня.

2. Розкажіть, як ахейцям вдалося подолати троянців.

3. Поміркуйте, що означає крилатий вислів «***троянський кінь***».

Фільм «Троя» (*фрагмент, тривалість 03 хв 49 с*)
https://cutt.ly/g85ppSk

Троянський кінь (*кадр із фільму «Троя» режисера Вольфганга Петерсена, 2004 р.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

З XIII ст. до н. е. ахейські держави ослабли. Водночас із північних районів на південь Греції почали переміщуватися грецькі племена дорійців, які й підкорили країну.

Український Всесвіт

Історія Троянської війни й Україна

Історію Троянської війни греки довгий час зберігали в усній формі. Та одного разу давньогрецький поет Гомер вирішив записати її. Так з'явилася поема «Іліада», у якій автор зобразив останні епізоди 10-річної Троянської війни. Гомер оспівував Троянську війну не тому, що вона була справедливою, а тому, що в битві розкривалися героїзм і стійкість людей. Війна не принесла успіху жодній зі сторін, а перетворилася на трагедію — найкращі воїни загинули.

Гомер — автор «Іліади» та «Одіссеї»

На відміну від «Іліади», «Одіссея» походить з казки, а не ґрунтується на реальних історичних подіях. Поема описує мандрівки царя Ітаки Одіссея після захоплення Трої. Він пережив чимало випробувань, перш ніж зміг повернутися на батьківщину.

Дізнайтеся з додаткових джерел, що поєднує Гомера, Троянську війну, кіммерійців з історією українських земель.

Історичні загадки

Великі історичні відкриття часто здійснюються завдяки мрійникам. Дізнайтеся, яку роль у дослідженні історії Троянської війни відіграв зображений на фото діяч. Дайте оцінку його діям як археолога та внеску в розвиток історичної науки.

Генріх Шліман — першовідкривач легендарної Трої

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Мінойська цивілізація та ахейська Греція»**. Дайте відповіді на запитання.

- Де і коли існувала Мінойська цивілізація? — Прекрасно
- Які пам'ятки дозволяють дослідити історію першої європейської цивілізації? — Добре
- Якими були характерні риси розвитку Мінойської цивілізації? — Треба попрацювати
- Якими були особливості розвитку ахейських держав? — Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте лінію часу: установіть правильну послідовність подій.

Занепад ахейських держав → **Розквіт Мінойської цивілізації** → **Початок Троянської війни** → **Заснування Мінойської цивілізації** → **Прихід у Грецію дорійців** → **Прихід у Грецію ахейців**

II. Обговоріть у групі

Визначте за матеріалом параграфа, за допомогою яких видів історичних джерел вивчають історію Мінойської цивілізації та ахейської Греції.

III. Мислю творчо

На картині зображено сюжет із міфу, в якому царевич Паріс визнав найкращою з богинь Афродіту. Саме їй він віддав яблуко з написом «Найпрекраснішій». Так виник крилатий вислів ***«яблуко розбрату»***. Дізнайтеся з допомогою додаткових джерел, як пов'язане рішення Паріса з історією Троянської війни. Визначте, що в цій історії є правдою (історичним фактом), а що міфом (вигадкою). Поясніть, що означає вислів «яблуко розбрату». Назвіть приклади ситуацій із життя, у яких можна його вживати.

Суд Паріса
(*картина художника Франсуа-Ксав'є Фабра, 1808 р.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§29–30 Поліси. Велика грецька колонізація. Еллінізм

Що вам відомо про значення понять «*республіка*», «*демократія*», «*політика*»? Де вам доводилось чути ці слова?

1. ПОЛІСИ — ГРЕЦЬКІ МІСТА-ДЕРЖАВИ

Читаємо й розуміємо

1. Дізнайтеся з навчального тексту про розвиток та устрій держав-полісів у Давній Греції та створіть за поданим шаблоном карту пам'яті **«Давньогрецький поліс»**.

2. Повідомте однокласникам/однокласницям результати своєї роботи. Обговоріть у класі, що вам вдалося дізнатися.

Карта пам'яті «Давньогрецький поліс» (*приклад*)

Після занепаду Мінойської цивілізації та ахейських держав у XII ст. до н. е. Грецію підкорили племена дорійців. Вони не знали писемності й жили племінним ладом, тому на деякий час розвиток цивілізації у Греції уповільнився. Свідчення про розвиток суспільства в ті часи історики знаходять у поемах Гомера «Іліада» і «Одіссея», тому й назвали той період історії ***гомерівським***.

Жили дорійці сусідськими общинами, які називалися *демос*. Головні поселення общин називали **полісами**. Перевагою дорійців було вміння виготовляти залізні знаряддя праці.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Це давало можливість поліпшити обробіток землі й отримувати кращі врожаї. Невдовзі високого рівня розвитку набули ремесла. Розвивалася торгівля.

Запозичивши у фінікійців абетку, греки додали до неї літери, що позначали голосні звуки, й створили власну писемність.

Протягом ***архаїчного періоду*** VIII–VI ст. до н. е. у Греції сформувалися міста-держави (поліси) — укріплені поселення, жителі яких спільно захищали свої загальні інтереси та прилеглі до міста земельні ділянки. Єдиної держави у Греції не виникло — ***кожен поліс був незалежним містом-державою***, що контролювало прилеглі землі. Поліси були різними за величиною. Найбільшими вважалися Спарта (площа — близько 8400 км^2) і Аттика (2650 км^2). Інші були меншими за 1000 км^2. Траплялися й зовсім маленькі, як-от Егіна — 85 км^2.

Віртуальна екскурсія

За допомогою маркерів-підказок проведіть екскурсію грецьким полісом. Значення невідомих вам понять — підписів на малюнку дізнайтеся з додаткових джерел (*словники, інтернет-довідник*).

Давньогрецький поліс (*реконструкція*)

Український освітянський видавничий портал Оріон

2. ПОЛІС — ЦЕ ЛЮДИ, А НЕ СТІНИ

Давні греки під полісом розуміли не місто з будівлями, а його населення. Греки казали: «***Місто — це люди, а не стіни***». Кожен поліс мав свої традиції і закони, але спостерігалися й спільні риси в політичному й суспільному устрої всіх міст-держав Греції.

Головні рішення в управлінні полісами ухвалювали ***народні збори*** — зібрання громадян поліса. Громадянами могло бути тільки корінне населення поліса. Для повсякденного управління обирали архонтів.

Таке правління, за якого громадяни беруть участь в управлінні державою, називають **демократією**. Прикладом демократичного поліса були Афіни.

У деяких полісах, наприклад у Спарті, влада зосереджувалась у руках невеликого кола впливових людей. Таке правління назвали **олігархією**.

Класичний період розвитку Греції протягом V–IV ст. до н. е. був добою розквіту полісів. В основі високого рівня розвитку лежала особиста свобода громадян міст-держав. Вони мали багато вільного часу для навчання, громадських справ, культурного відпочинку та спілкування. Таку можливість грекам давала **система класичного рабства**. За такої системи вироблена рабами продукція йшла на продаж, тобто слугувала

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

джерелом прибутку. Вони працювали в маєтках землевласників, на копальнях, у майстернях ремісників, виконували хатню роботу, доглядали за дітьми тощо.

Держави у формі полісів проіснували в Греції з VIII ст. до н. е. до завоювання країни римлянами у **146 р. до н. е.**

Варто запам'ятати!

Демокра́тія — політичний режим, за якого участь в управлінні державою бере народ безпосередньо або через виборних представників.

Громадя́нин — наділена правами й обов'язками особа, яка перебуває у правовому зв'язку з державою.

Олігáрхія — політичний режим, за якого влада підконтрольна невеликій групі найбагатших осіб.

По́ліс — місто-держава в Давній Греції.

2. ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ

Читаємо й розуміємо

1. За допомогою карти на *с. 137* та навчального тексту створіть за наданим шаблоном карту пам'яті **«Велика грецька колонізація»**.

2. Визначте, як історія Великої грецької колонізації пов'язана з історією українських земель.

3. Повідомте однокласникам/однокласницям результати своєї роботи. Обговоріть у класі, що вам вдалося дізнатися.

Карта пам'яті «Велика грецька колонізація» (*шаблон*)

У **VIII ст. до н. е.** греки вирушили освоювати нові землі. Цей процес дістав назву **Велика грецька колонізація**. Що ж спонукало греків покидати рідну землю? Населення Греції невпинно зростало, тому для всіх бракувало землі, на якій

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

можна було б заробити собі на проживання. До того ж землі демосу часто захоплювала аристократія, що призводило до обезземелювання селянства. Деяка частина греків була змушена покинути рідні краї назавжди через поразку в політичній боротьбі. Водночас бурхливий розвиток ремесла і торгівлі потребував пошуків нових країн, де можна було б продавати свою продукцію, якої ставало дедалі більше.

Грецькі **колонії** створювали на узбережжях морів. Життя в них організовували за традиціями грецьких **міст-метрополій**, з якими зберігалися партнерські відносини. З сусідніми народами колоністи намагалися налагодити торговельні відносини. ***Унаслідок цих контактів традиції грецького суспільного життя та грецької культури поширювалися в далеких від Еллади країнах.***

ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ

1. Позначте і підпишіть на контурній карті такі об'єкти:

а) територію Греції у VIII ст. до н. е.;

б) колонізовані греками береги;

в) грецькі колонії, засновані на території, де нині розташована Україна.

2. Зіставте карту із сучасною картою Європи й визначте, які європейські міста беруть початок від грецької колонізації.

3. Поміркуйте, які знання і вміння стали в пригоді грекам під час колонізації.

Український соціяльний відкритий університет

Варто запам'ятати!

Метропо́лія — місце, місто, країна, переселенці з якої засновували колонії в інших країнах.

Коло́нія — поселення людей, що переселилися з іншої країни або поселення (міста).

АБО

Коло́нія — захоплена і пригноблювана іншою державою країна (державу-загарбницю в такому випадку теж можуть називати метрополією).

3. ДОБА ЕЛЛІНІЗМУ

Греки здавна контактували, здебільшого через торгівлю, з різними народами довколишнього світу. Після 336 р. до н. е. внаслідок завоювання Александром Македонським багатьох країн Сходу чимало греків переселялися на Схід. Вони несли з собою традиції грецької культури. У результаті змішання давньогрецької та давньосхідної цивілізацій почалася доба ***еллінізму***. Спочатку її представляла імперія Александра Македонського, який за зразком східних правителів оголосив себе царем і оточив нечуваною розкішшю. Після його смерті на уламках імперії постали елліністичні держави: царство Птолемеїв у Єгипті, Пергамське царство в Малій Азії, царство Селевкідів на Близькому Сході та в Середній Азії.

В елліністичних державах влада належала монархам, населення не брало участі в управлінні країною. Так була втрачена ідея демократії та свободи громадян поліса. Але у великій пошані були грецька мова, література, філософія, наука, мистецтво. Міста будувалися за зразками античних полісів. Їх невід'ємними елементами були стадіони, музеї, бібліотеки, храми античного зразка.

Варто запам'ятати!

Еллініз́м — період (336 р. до н. е. — I ст. до н. е.) розвитку держав, у політичному та культурному житті яких поєднувалися традиції давньосхідних та еллінської цивілізацій.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Після підкорення елліністичних держав Римом у I ст. до н. е. доба еллінізму, як і всієї історії Давньої Греції, завершилася. ***Проте грецька спадщина продовжила жити в політичних традиціях, уявленнях людей про свободу особистості та в культурних традиціях багатьох народів.***

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Поліси. Велика грецька колонізація. Еллінізм»**. Дайте відповіді на запитання.

- Які етапи розвитку пройшла давньогрецька цивілізація? — Прекрасно
- Чим держави-поліси вирізнялися з-поміж інших держав того часу? — Добре
- Як у Давній Греції був реалізований принцип свободи громадян держави? — Треба попрацювати
- Що сприяло поширенню політичних і культурних традицій Еллади у світі? — Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/L8ClorQ

II. Обговоріть у групі

Проведіть дослідження одного із грецьких полісів (*для вибору скористайтеся картою*) за планом: 1) назва і розташування, 2) час існування, 3) заняття населення, 4) форма правління, 5) видатні діячі/діячки, 6) союзники і вороги, 7) цікаві факти. Дослідження оформлюйте у вигляді лепбуку або карти пам'яті.

III. Мислю творчо

Дослідіть пам'ятку як історичне джерело.

Давньогрецька абетка
на чорнофігурному кіліксі
(керамічній посудині для пиття)
(*Національний археологічний музей Афін*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§31 Афіни — батьківщина демократії

Як було влаштоване управління грецькими полісами? Поміркуйте, чим людину приваблюють демократичні цінності.

1. Піднесення Афін

Читаємо й розуміємо

Дізнайтеся історію виникнення Афін. На підставі яких даних вчені визначають вік міста? Як давні греки пояснювали початок історії міста?

Поступопово з-поміж інших міст-полісів виокремилося місто **Афіни**. Довкола нього об'єдналися менші міста Аттики — однієї з областей Середньої Греції.

Археологам відомо, що історія Афін розпочалася в XV ст. до н. е. Засновником міста вважається міфічний цар Кекроп — син Геї-Землі. У цей час якраз сперечалися між собою бог моря Посейдон і донька наймогутнішого бога Зевса — Афіна. Для вирішення конфлікту божественних персон Зевс покликав Кекропа. Вирішили, що покровителем Аттики буде той чи та, хто подарує людям найцінніший подарунок. Посейдон ударив тризубцем у скелю — і з'явилося джерело. Але найбільше Кекропа вразив дарунок Афіни — на місці, де богиня вдарила по землі списом, виросло дерево маслини. Кекроп вирішив, що саме плоди маслини та землеробство принесуть Аттиці багатство, і вирішив спір на користь Афіни. Натомість ображений Посейдон «начаклував» Аттиці брак води. Так Афіну обрали покровителькою області, а Кекроп на честь богині заснував святилище, і місто дістало свою назву — Афіни.

Афіна Варвакіон — найточніша копія статуї богині Афіни Парфенос роботи Фідія (*римська копія, III ст.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ЯК У АФІНАХ СФОРМУВАЛАСЯ ДЕМОКРАТІЯ

Діємо: практичні завдання

1. На вирішення яких проблем у розвитку Афінського поліса були спрямовані реформи Солона і Клісфена?

2. Опрацюйте текст та схеми на *с. 141–142* та поміркуйте, чим відрізнялися права й обов'язки заможних і менш заможних громадян Афін.

3. Яка група афінського суспільства мала більше можливостей впливати на вирішення державних справ?

4. Чи всі жителі Афін унаслідок реформ дістали право брати участь в управлінні державою? Чи досконалою була афінська демократія?

З давніх часів в Афінах діяло демократичне правління. Усі важливі рішення з управління містом-державою приймалися рівноправними громадянами на народних зборах. Однак поступово дедалі більшого впливу здобували аристократи.

Простий народ — ***демос*** — не мирився з правлінням аристократів і боровся за обмеження їхньої влади та можливість впливати на вирішення державних справ. Виступали також проти боргового рабства, у яке потрапляли збіднілі громадяни.

Після тривалої боротьби аристократи змушені були піти на поступки демосу. У **594 р. до н. е.** правителеві **Солону** доручили провести необхідні **реформи (перетворення)**.

Управління державою
- визначення прав громадян на участь в управлінні державою залежно від майнового стану;
- упровадження Ради чотирьохсот;
- позбавлення неактивних у громадському житті громадян політичних прав

РЕФОРМИ СОЛОНА

Ліквідація боргового рабства
- звільнення рабів;
- заборона позик під заставу особистої свободи;
- повернення проданих за кордон рабів

Упорядкування господарства
- обмеження можливостей для надмірного збагачення;
- упровадження монети;
- упорядкування мір і ваги;
- заохочення до вирощування маслин і торгівлі олією

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Політичні права та обов'язки громадян Афін

П'ятисотмірники	Вершники	Зевгіти	Фети
Права	**Права**	**Права**	**Права**
• участь у Раді чотирьохсот; • обіймати найвищі державні посади	• участь у Раді чотирьохсот; • обіймати найвищі державні посади	• участь у Раді чотирьохсот; • обіймати нижчі державні посади	• участь у Народних зборах
Обов'язок	**Обов'язок**	**Обов'язок**	**Обов'язок**
• оснащення військового флоту	• служба в кінноті	• служба у важкій піхоті	• служба в легкій піхоті або веслярами

Поміркуймо!

Розтлумачте повчання Солона.

- Коли при владі, не тримай на посадах біля себе лукавих людей, бо в чому вони згрішать, звинуватять тебе як керівника.

- Не виноси вироку, не вислухавши обох сторін.

У 509 р. до н. е. архонт **Клісфен** продовжив реформування для зміцнення афінської демократії. Він запровадив територіальний принцип управління державою. Зокрема, афінське громадянство визначалося належністю до дему (території), а не до роду.

Реформи Солона та Клісфена оформили державний лад Афін й заклали основи афінської демократії (народовладдя).

Давньогрецький реформатор Солон
(*статуя в бібліотеці Конгресу США*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пізнавально й цікаво

Одним із нововведень Клісфена був **остракізм** (суд черепків). Такі суди засновували для боротьби з противниками демократії. Щороку навесні спеціальні збори вирішували, чи немає серед громадян людини, небезпечної для існуючого ладу. Якщо така знаходилася, то знову скликали збори у складі 6000 громадян, під час яких кожний писав на черепку (остраконі) ім'я того, хто є небезпечним для держави. Засудженого виганяли з Афін. Після закінчення визначеного строку вигнанець міг повернутися на батьківщину і, як і раніше, користуватися всіма правами громадянина.

Черепок з іменами людей, які підлягали вигнанню за рішенням суду черепків (остракізму), запровадженого архонтом Клісфеном для боротьби з ворогами демократії

1. Як ви думаєте, чи завжди рішення остракізму були справедливими? Поміркуйте, чому.

2. Що могло впливати на рішення про вигнання громадянина з Афін?

Пізнавально й цікаво

Важливу роль у демократичних виборах в Афінах відігравали… боби. Їх афіняни використовували для жеребкування — визначення результатів виборів.

Як відбувалося голосування з допомогою бобів? У храмі розташовували дві скриньки. В одну насипали боби чорного і білого кольорів, а в іншу клали таблички з іменами кандидатів. Одночасно уповноважений архонт виймав зі скриньок біб і табличку з іменем кандидата. Якщо біб виявлявся білим, то кандидат вважався обраним на посаду.

Варто запам'ятати!

Рефо́рма — здійснювані владою зміни, перетворення в різних сферах життя суспільства.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Афіни — батьківщина демократії»**. Дайте відповіді на запитання.

За допомогою яких понять можна схарактеризувати управління та суспільний устрій Афінського поліса?

Прекрасно

Чим система управління в грецьких полісах відрізнялася від тієї, що була в державах Стародавнього Сходу?

Добре

Яку роль відіграли Солон і Клісфен у розвитку афінської демократії?

Треба попрацювати

Чи досконалою була афінська демократія?

Нічого не зрозуміло

2. Поясніть значення понять: «*поліс*», «*демос*», «*аристократія*», «*громадянин*», «*демократія*».

3. Поясніть, яку роль в історії Афін відіграли персонажі хмаринки слів. Хто з них реальна історична постать, а хто — міфічний герой?

II. Обговоріть у групі

1. Чи схожі були шумерські міста-держави та грецькі поліси? Доведіть свою думку.

2. Визначте, чим устрій Афінської держави відрізнявся від устрою вже вивчених вами держав Стародавнього Сходу. Який з них вам більше до вподоби? Чому?

III. Мислю творчо

1. Давньогрецький історик і письменник Плутарх у своєму творі «Порівняльні життєписи» цитував Солона: «*Складно у великих справах догодити одразу всім*». Поміркуйте, що розумів реформатор Солон під цими словами. Як ви гадаєте, чи вдалося Солону догодити всім?

2. Майстерня гугл-дудл

Намалюйте або створіть за допомогою відомого вам графічного редактора/онлайн-застосунку дудл, присвячений Солону або Клісфену.

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

§32 «Золотий вік» Афін за Перікла

1. Поясніть значення понять та імен із історичної хмаринки. **2.** Чи всі жителі Афін мали громадянські права? **3.** Які можливості для вільних громадян відкривала афінська демократія?

1. ПІДНЕСЕННЯ АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПЕРІКЛА

Діємо: практичні завдання

1. Працюючи з текстом підручника, проаналізуйте політику Перікла: визначте переваги і суперечності афінської демократії.

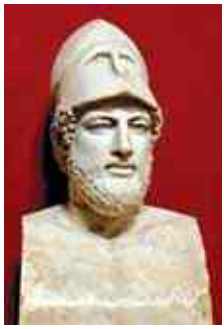
2. Висловте припущення, як кожна із реформ Перікла впливала на розвиток афінської демократії. Запишіть свої міркування до схеми **«“Золотий вік” афінської демократії»**.

3. В інтересах яких верств суспільства було проведено ці реформи: заможних чи малозабезпечених?

У середині V ст. до н. е. Афіни перетворилися на найбагатшу державу Греції. Афінам вдалося об’єднати близько 200 грецьких полісів у Делоський (Афінський морський) союз. Час розквіту та могутності Афін називають ***«золотим віком»***. Одним з найвидатніших державних діячів Афін був **Перікл.**

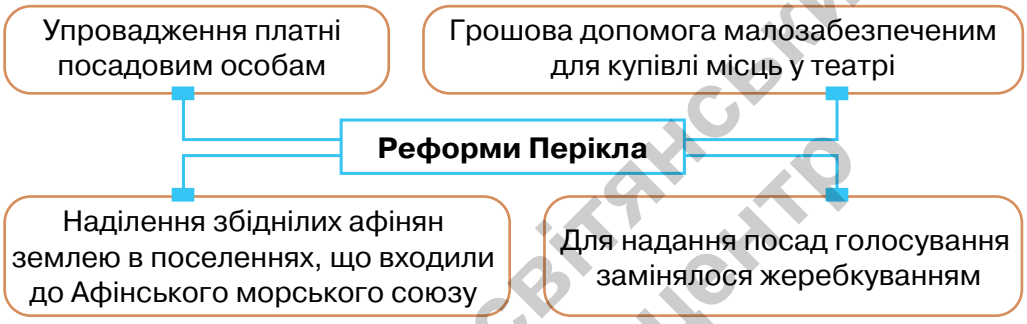
Виступи Перікла на народних зборах порівнювали з громом і блискавками, що метає головний бог Зевс. Тому сучасники прозвали його **Періклом Олімпійцем.**

Бюст Перікла (*Ватиканський музей*)

Український освітянський видавничий центр «Ерідон»

Незважаючи на походження із заможної родини, Перікл виражав інтереси демосу. Народ цілком довірив йому управління державою. Тому протягом п'ятнадцяти років (444–429 рр. до н. е.) Перікла щороку обирали стратегом. Він вважав, що бідні повинні мати такі самі права, як і заможні громадяни. Тому провів реформи з метою пом'якшення становища найбідніших громадян і запобігання зловживання виборних чиновників владою.

У «вік Перікла» в Афінах зміцнів демократичний лад, що ґрунтувався на участі демосу в управлінні полісом. Повноправними громадянами вважалися чоловіки, у яких мати й батько були афінянами. Але афінська демократія мала обмежений характер. Політичними правами користувалися тільки чоловіки. А жінки, метеки (некорінні жителі поліса), раби жодних політичних прав не мали.

Афінська демократія часів «золотого віку» (органи влади)

Народні збори (афінські громадяни — чоловіки від 20 років)	**Рада п'ятисот**	**Суд присяжних** (обирався жеребом)
• оголошували війну й укладали мир; • обирали вищих посадових осіб; • ухвалювали нові закони	• попередньо розглядала справи, що надходили для обговорення на народних зборах; • управляла фінансами, стежила за флотом, благоустроєм міста, карбуванням монет	• розглядав усі судові справи

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Незадовго до смерті Перікла розпочалася виснажлива Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н. е.) між Афінами та Спартою, яка призвела до спустошення Аттики. У результаті поразок у цій війні могутність Афін похитнулась і вони мусили підкоритися Спарті.

Мудрість віків

Поміркуйте, що означають висловлювання Перікла. Чи актуальні вони в наш час? Свою думку обґрунтуйте.

- Якщо ти не цікавишся політикою, це не означає, що політика не цікавиться тобою.

- Обережніше, Перікле: ти головуєш над вільними людьми і до того ж — над еллінами.

- Визнати бідність у нас ні для кого не є ганьбою, але велику ганьбу ми вбачаємо в тому, що сама людина не прагне позбутися її працею.

- Ви вихваляєте мене, а про найкраще з того, що я зробив, не говорите. Адже за всі роки мого правління за моїм наказом не було страчено жодного афінського громадянина.

Мовою документів

Із «Порівняльних життєписів» Плутарха

Попри таку владу Перікл залишався непідкупним, хоч не можна сказати, що грошові справи були йому байдужі. Перікл мав маєток, який він успадкував від батька…

Як і загалом у житті, так і в харчуванні він (Перікл) дотримувався суворого порядку й бережливості. Це не було до вподоби його дорослим синам та їхнім дружинам, для яких Перікл не виявився щедрим. Сини нарікали на розписані за днями і якнайточніше визначені видатки. Тут не було тієї розкоші й достатку, які можна помітити в багатьох домах, а всі прибутки й витрати були докладно підраховані й виміряні.

1. Про які особисті якості Перікла свідчить документ?

2. Як ці якості Перікл міг використати для управління Афінським полісом?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. АФІНСЬКИЙ АКРОПОЛЬ — СИМВОЛ МОГУТНОСТІ АФІН

За часів Перікла Афіни стали великим культурним центром Греції. Серцем міста був оновлений Акрополь. Будівництвом керував видатний грецький скульптор та архітектор **Фідій**.

Віртуальна екскурсія

Проведіть екскурсію афінським Акрополем за малюнком-реконструкцією або за відеореконструкцією. Під час екскурсії поясніть:

а) яке місце посідав Акрополь у житті афінян;

б) які елементи архітектури перетворюють будівлі Акрополя на єдиний архітектурний ансамбль.

Акрополь (*3-Д відеореконструкція, тривалість 01 хв 25 с*) **https://cutt.ly/gwrNOKxt**

Афінський Акрополь (*реконструкція*)

Пропонуємо скористатися мобільним застосунком Acropolis interactive educational VR 3D (*для завантаження скористайтеся QR-кодом*).

Українська національна асоціація видавців освітньої літератури «Центр»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«“Золотий вік” Афін за Перікла»**. Дайте відповіді на запитання.

- Чому період правління Перікла в Афінах називають «золотим віком»? — Прекрасно
- Як реформи Перікла змінили становище громадян Афін? — Добре
- Чи всі жителі поліса мали права громадян Афін? — Треба попрацювати
- Які пам’ятки стали символом «золотого віку» Афін? — Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/f8CzEMv

II. Обговоріть у групі

1. Чи досконалою була демократія «золотого віку» Перікла? Доберіть аргументи на користь своєї думки.

2. Складіть запитання до кросворда та дайте йому назву. Запитання мають розкривати роль діяча в історії Давньої Греції. Назвіть, хто з діячів творив історію Афін, а хто — Спарти.

III. Мислю творчо

1. Напишіть історичний портрет Перікла (*див. пам’ятку на інтернет-підтримці*).

2. Уявіть, що Перікл — наш сучасник і активний користувач соціальних мереж. Створіть сторінку діяча в одній (*на вибір*) із соцмереж — фейсбуці чи інстаграмі — та наповніть її від імені Перікла.

Установський освітянський ВАНТАЖНИЧИЙ ЦЕНТР «Оріон»

§33 Стародавня Спарта — приклад олігархічної держави

Пригадайте, який політичний режим називають олігархією.

1. Стародавня Спарта

У XI ст. до н. е. одну з областей південної Греції — Лаконіку — захопили племена дорійців. Володіючи більш досконалою залізною зброєю, вони змогли підкорити місцеве ахейське населення, а також сусідню область Мессенію. У межах захоплених областей дорійці утворили державу **Спарту**, або **Лакедемон**.

Діємо: практичні завдання

Покажіть на карті (*с. 156 або в атласі*) та позначте на контурній карті територію Спартанської держави та м. Спарта.

Спартанці (називали себе *спартіатами*) займали панівне становище в завойованих районах. Уся захоплена земля стала їхньою власністю. Значна частина місцевого населення була поневолена й перетворена на *ілотів* (рабів). Жителі малородючих земель передгір'я увійшли до складу Лакедемонської держави на правах *періеків* (ті, що живуть навколо). Вони були вільними, але не мали громадянських прав.

Головним заняттям було землеробство. Самі спартіати не працювали — всю роботу виконували ілоти. Закони Спарти всіляко обмежували контакти з іншими народами.

Пізнавально й цікаво

За переказами, гроші в Спарті виготовляли із заліза, тому вони були важкими. Їх зберігали в спеціальних кімнатах. Для придбання товару на базарі потрібно було везти цілий віз таких залізних грошей.

2. Як була влаштована спартанська держава

Спартіати докладали чималих зусиль для утримання в покорі ілотів, яких було значно більше. Спартанський законо-

Український освітянський видавничий центр

давець **Лікург** (імовірно, VIII ст. до н. е.) вважав, що спартанці мають бути згуртованими, дисциплінованими та добре навченими у військовій справі.

Він провів реформи, які сприяли встановленню рівності між спартіатами та вивільненню часу для занять військовою справою. Усі спартанці жили в однакових умовах, носили простий одяг, їли однакову їжу.

Статуя Лікурга (*Палац правосуддя в м. Брюссель, Бельгія*)

ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ СПАРТОЮ

Народні збори (громадяни від 30 років)	**Два царі**	**Герусія** (рада старійшин) 28 старців-геронтів, два царі	**Колегія ефорів** (п'ять осіб)
• ухвалювали або відхиляли рішення без обговорення	• виконували роль жерців, воєначальників	• ухвалювали: закони; • чинили суд; • приймали рішення про мир та війну	• обиралася щороку; • мала найвищу владу; • контролювала всі установи держави

1. Як ви думаєте, чому назви органів управління розташовані сходинками, а не горизонтально?

2. Розгляньте схему й визначте, чим організація влади в Спарті схожа на афінську (*див. схеми на с. 141–142*), а чим відрізняється.

Поступово народні збори втрачали значення, а влада зосереджувалася в руках *ради старійшин і колегії ефорів*. Такий спосіб управління державою ще давньогрецькі історики назвали **олігархією**.

Постійні тренування та відданість військовій справі перетворили спартанське військо на найкраще в грецькому світі. Але за економічним і культурним рівнем Спарта відставала від інших грецьких держав. Вона залишалася ізольованою від зовнішнього світу.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Стародавня Спарта — приклад олігархічної держави»**. Дайте відповіді на запитання.

Чим олігархія відрізняється від демократії? — Прекрасно

Який історичний діяч відіграв важливу роль у розвитку спартанської держави? — Добре

Якою була соціальна структура спартанського суспільства? — Треба попрацювати

Чим спосіб життя спартанців відрізнявся від афінського? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Дізнайтеся, які події з історії вивчених вами стародавніх цивілізацій відбувалися одночасно із заснуванням Спартанської держави; правлінням Лікурга. Запропонуйте задачі на лічбу часу із цими подіями.
2. Мудрість давніх цивілізацій живе в нашій мові у вигляді крилатих висловів. Закодовані в хмаринці крилаті вислови розповідають історію Стародавньої Спарти — держави воїнів. Сформулюйте вислови з хмаринки та дізнайтеся з параграфа, що вони означають і за яких обставин могли виникнути.

III. Мислю творчо

Дослідіть розпис на вазі як історичне джерело (*скористайтесь пам'яткою*).

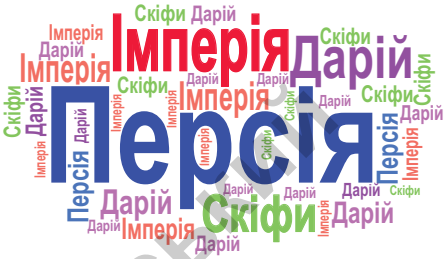

Воїни-спартанці
(*чорнофігурний розпис*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§34 Персько-грецькі війни. Військова справа в Давній Греції

1. Поміркуйте, що означають поняття «*загарбницька війна*», «*визвольна війна*». Чи може бути війна справедливою, за яких умов? **2.** Назвіть відомі вам приклади загарбницьких та визвольних воєн.

1. Причини персько-грецьких воєн

Діємо: практичні завдання

1. Працюючи з текстом, заповніть накреслену в зошиті таблицю «Персько-грецькі війни».

Причини	
Привід до війни	
Ключові події	
Видатні грецькі полководці	
Результат воєн	
Наслідки воєн	

2. Доберіть приклади вдалої стратегії і тактики ведення бою в ході воєн.

На початку V ст. до н. е. Греції довелося захищати свою незалежність у боротьбі з Перською імперією. Унаслідок перських завоювань перервався зв'язок Греції з Північним Причорномор'ям, торгівля перейшла до рук фінікійських купців. Таким чином, афіняни були позбавлені шляху підвезення хліба та корабельної деревини, водночас припинилося вивезення античних ваз до Північного Причорномор'я.

У **500 р. до н. е.** малоазійські міста підняли повстання проти Персії, однак його придушили. Перський цар Дарій I прагнув установити панування над усією Грецією. Йому здавалося, що багату, але невелику за територією Грецію можна легко скорити. Зіткнення персів із греками було неминучим.

Український освітянський Видавничий Центр «Оріон»

2. ПОХІД ДАРІЯ І. МАРАФОНСЬКА БИТВА

Пізнавально й цікаво

З перським військом плив Гіппій — колишній правитель Афін, який був вигнаний через спробу встановити своє одноосібне правління. Гіппій мріяв повернути собі владу за допомогою персів.

Спочатку перські посли зажадали від грецьких міст-держав «землі й води», тобто визнання над собою влади Персії. Лише в Афінах і Спарті посли отримали гідну відповідь. Так, спартанці кинули послів у колодязь зі словами: «Візьміть самі!». Перша битва між завойовниками персами та греками відбулася **490 р. до н. е.** За порадою Гіппія перси висадилися в **Марафонській долині**. Перси чисельно переважали союзне військо громадян Афін і Платеїв на чолі з **Каллімахом** і **Мільтіадом**. Проте завдяки злагодженим діям і мистецтву воєначальників перемогу здобули греки, що надихнуло їх на боротьбу з персами надалі.

Відео
«Марафонська битва»
(тривалість 09 хв 53 с)
https://cutt.ly/7wrgNSYt

Пізнавально й цікаво

Вирішальні битви персько-грецьких воєн лягли в основу сучасних видів спорту.

Марафонський біг

За легендою, з радісною звісткою про перемогу до Афін послали кращого бігуна грецького війська Фідіппіда. Відстань від Марафона до Афін — понад 42 км. Посланець подолав цю відстань і, прибігши в місто, встиг крикнути: «Радійте, афіняни, ми перемогли!» — та одразу помер від розриву серця.

На перших сучасних Олімпійських іграх в Афінах у 1896 р. на честь Фідіппіда було влаштовано забіг між Марафоном та Афінами, який і нині є обов'язковою частиною олімпійської легкоатлетичної програми.

Спиридон Луїс — перший олімпійський чемпіон з марафонського бігу, *1896 р.*

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

3. ПОХІД КСЕРКСА. БИТВА ПРИ ФЕРМОПІЛАХ

Факт чи фейк?

Побутує думка, що в битві у Фермопільській ущелині численному перському війську протистояли лише 300 спартанців. Знайдіть у тексті інформацію, яка спростовує або підтверджує це.

У 480 р. до н. е. перські війська на чолі з царем Ксерксом вирушили з півночі на Грецію через Фессалію. Назустріч ворогові відправили об'єднане військо кількох грецьких міст на чолі зі спартанським царем **Леонідом.**

Війська противників зустрілися у вузькій **Фермопільській ущелині.** Проти 200-тисячного перського війська греки змогли спорядити близько 8 тис. воїнів. Побачивши військо Леоніда, перський цар запропонував грекам здатися. Леонід відповів: ***«Прийди і візьми!»*.**

Монумент цареві Леоніду (*м. Спарта, Греція*)

Два дні греки героїчно відбивали атаки персів. Однак зрадник Ефіальт із місцевих жителів провів персів гірськими стежками в тил греків. Леонід зі своїм загоном загинув, а перси захопили Середню Грецію. Ксеркс повністю спустошив Беотію й Аттику.

Мудрість віків

Поміркуйте, яку ідею закладено в напис на пам'ятнику грекам, що загинули при Фермопілах: «*Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, перекажи лакедемонянам, що ми полягли тут, вірні їхньому наказові*».

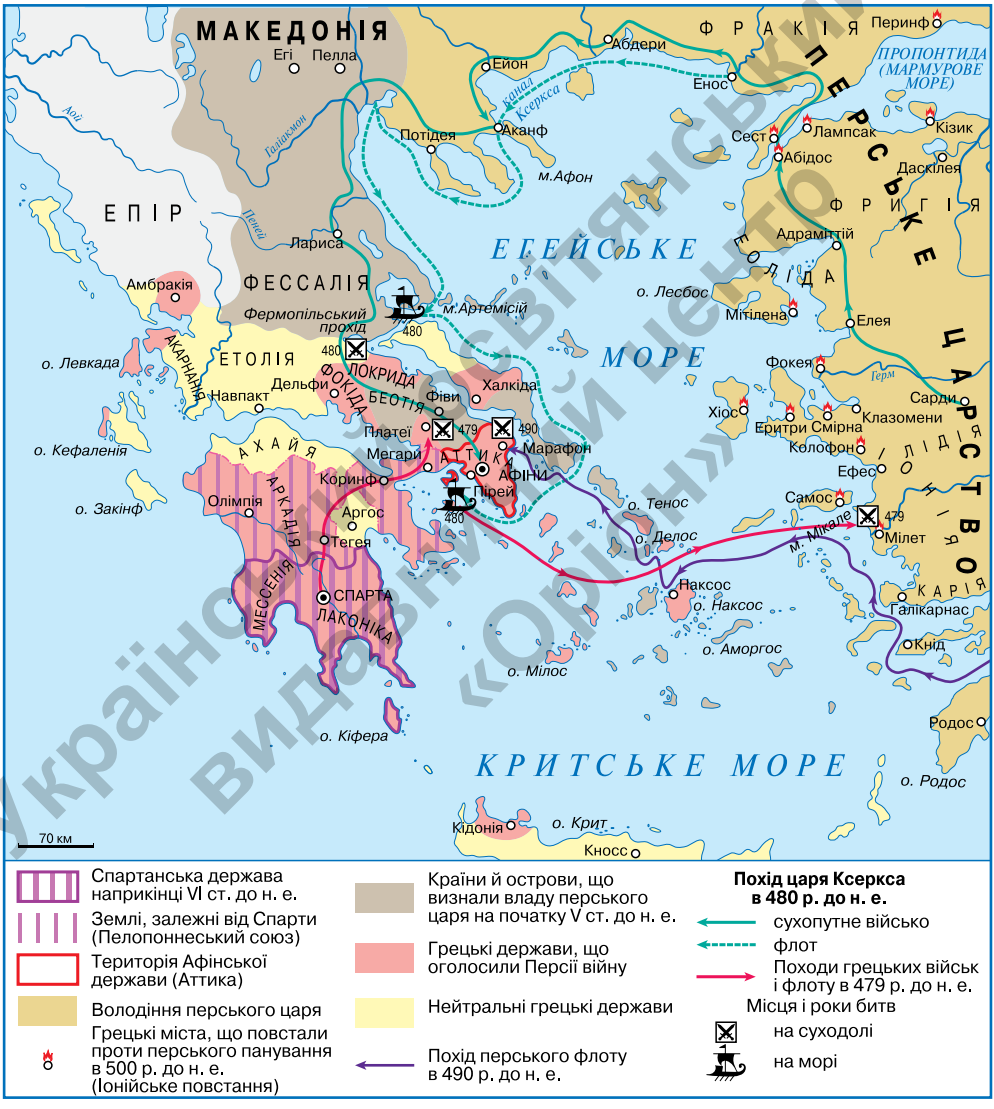
4. САЛАМІНСЬКА БИТВА. ГРЕЦІЯ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ВОЄН

У вересні **480 р. до н. е.** грецький флот під командуванням **Фемістокла** розгромив персів у **Саламінській битві.** Греки набули впевненості у своїх силах.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Найбільша битва персько-грецьких воєн відбулася **479 р. до н. е.** біля **м. Платеї**. Грецьке військо під командуванням **Павсанія** перемогло. У 449 р. до н. е. греки здобули остаточну перемогу над персами. ***Унаслідок персько-грецьких воєн розвиток Греції в другій половині V ст. до н. е. досяг найвищого рівня. Афіни стали лідером серед грецьких полісів.***

ПЕРСЬКО-ГРЕЦЬКІ ВІЙНИ (500–449 рр. до н. е.)

Українська національна видавнича «Орій»

1. Визначте, чи всі грецькі держави стали на боротьбу проти персів.

2. Коритуючись легендою карти, доповніть інформацію параграфа про персько-грецькі війни.

Діємо: практичні завдання

За допомогою малюнків складіть повідомлення про озброєння грецької армії часів персько-грецьких воєн. Визначте позитивні риси та слабкі місця основного бойового порядку греків — *фаланги*. Поміркуйте, як особливості фаланги впливали на стратегію і тактику полководців.

Грецька фаланга

Головний бойовий порядок армії греків лаштувалися у 8–16 рядів по 1000 воїнів. Щільний стрій надавав фаланзі значної ударної сили.

Давньогрецький піший воїн гопліт

Український освітній видавничий проект «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Персько-грецькі війни. Військова справа в Давній Греції»**. Дайте відповіді на запитання.

- Якими були причини персько-грецьких воєн? — Прекрасно
- Де і коли відбулися вирішальні битви персько-грецьких воєн? — Добре
- Завдяки чому грекам вдалося перемогти персів? — Треба попрацювати
- Якими були наслідки персько-грецьких воєн? — Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/UweyahR4

II. Обговоріть у групі

1. Запропонуйте запитання до кросворда «Діячі персько-грецьких воєн».

2. Наведіть приклади зради та героїзму в цих війнах. Як ви ставитеся до таких вчинків?

III. Мислю творчо

1. Визначте, які події відбувалися в тогочасному світі одночасно з персько-грецькими війнами. Створіть задачі на лічбу часу з дібраними датами.

2. Виконайте творчий проєкт (*характеристика, мультимедійна презентація, лепбук та ін.*) про одного з видатних грецьких полководців часів персько-грецьких воєн і презентуйте в класі.

3. Зіставте історію персько-грецьких воєн та історію сучасної російсько-української війни. Що в них спільного? Чи може приклад давніх греків бути прикладом для нинішніх українців? Свої думки обґрунтуйте.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§35 Утворення імперії Александра Македонського

Як закодована у хмаринці історична подія вплинула на розвиток Давньої Греції?

Пригадайте за матеріалом на *с. 138*, який період історії Давньої Греції називають еллінізмом. Коли він розпочався?

1. Підкорення Греції Македонією

У другій половині V ст. до н. е. великої шкоди Греції завдала Пелопоннеська війна — протистояння між Спартою та Афінами за лідерство в країні. Після війни в Греції настав період глибокого занепаду й міжусобиць, що не припинялися.

Тим часом на північному сході Греції постала нова держава — **Македонія**. Македонський цар **Філіп II** (359–336 рр. до н. е.) прагнув завоювань. Він реформував військо, зробивши його ударною силою кінноту. У **338 р. до н. е. у битві під Херонеєю** він розгромив військо грецьких полісів і встановив македонське панування в Греції. Далі Філіп II мав намір підкорити грецькі міста-держави Малої Азії, що були підпорядковані Перській імперії. Та в розпал підготовки до походу цар був убитий особистим охоронцем. Після смерті Філіпа II царем став його 21-річний син **Александр**. Він вже брав участь у воєнних походах батька та мріяв про славу полководця.

Пізнавально й цікаво

Юний Александр, син Філіпа II

Поки Філіп II зміцнював військо та завойовував Грецію, у нього підростав син Александр. Його вчителем був видатний грецький філософ Арістотель. Александр високо цінував свого вчителя: «Філіпу я зобов'язаний тим, що живу, а Арістотелю тим, що живу гідно».

А от успіхам батька син не дуже радів. Біографи вважають, що Александру належать слова: «*Батько не залишить мені нічого, що я міг би завоювати!*».

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

1. Уважно прочитайте на *с. 159* висловлювання Александра та поміркуйте, що він мав на увазі.

2. Якими рисами характеру, на вашу думку, володів Александр?

3. Про яке майбутнє мріяв Александр?

2. УТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника та картою на *с. 161*, складіть хронологічну таблицю **«Завоювання Александра Македонського»**.

Александр Македонський (*фрагмент мозаїки, знайденої археологами в Помпеях*)

Ставши царем, Александр продовжив підготовку до війни з Персією. Навесні **334 р. до н. е.** він вирушив у похід. Перське військо царя Дарія III в кілька разів перевершувало македонську армію, але воно було погано навчене, солдати воювали неохоче, тікали з поля бою.

Після перемоги над персами на р. Гранік у травні 334 р. до н. е. Александр досить швидко підкорив Малу Азію.

Заволодівши Малою Азією, Александр вирушив далі на схід. У **333 р. до н. е.** розпочався великий **Східний похід** Александра. 331 р. до н. е. у битві при Гавгамелах македонці завдали вирішальної поразки війську Дарія III.

У 327 р. до н. е. Александр пішов походом на Індію, але виснажене тривалою війною військо відмовилося йому коритися. Похід закінчився в 325 р. до н. е. у Вавилоні.

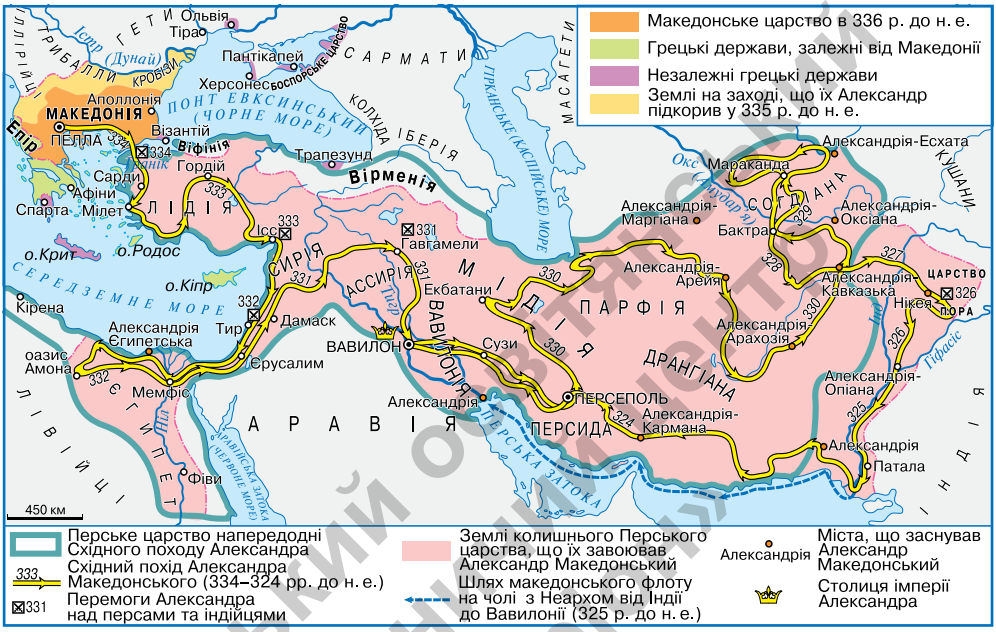
Александр створив найбільшу державу, якої не бачив давній світ. Він оточив себе східною розкішшю і вимагав, щоб його вважали богом, мріяв підкорити Північну Африку й Італію. Однак його планам не судилося здійснитися. У 323 р. до н. е. він зненацька помер від малярії на 33-му році життя. Після смерті Александра Македонського величезна імперія розпалася на окремі елліністичні держави, очолювані монархами.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Позначте на контурній карті напрямок Східного походу Александра Македонського, місця та роки переможних для Александра битв, столицю імперії Александра, межі завоювань Александра.

УТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Поміркуймо!

Ознайомтеся з висловлюваннями Александра Македонського. Поміркуйте, на якому етапі життя він міг це сказати. Про які риси характеру Александра свідчать висловлювання?

- Якщо б я не був Александром, я хотів би бути Діогеном.
- Не можуть існувати два Сонця на небі та два владики на Землі.
- Немає нічого більш рабського, ніж розкіш і млість, і нічого більш царственого, ніж праця.
- Бачу, що буде велике змагання над моєю могилою.

Український освітянський видавничий центр «Оріяна»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Утворення імперії Александра Македонського»**. Дайте відповіді на запитання.

Чому Македонії вдалося встановити панування в Греції? — Прекрасно

Чим уславився Александр Македонський в історії? — Добре

Якими були наслідки діяльності Александра Македонського? — Треба попрацювати

На яку оцінку заслуговує постать Александра Македонського в історії? — Нічого не зрозуміло

2. В онлайн-вправі виникла помилка. Запропонуйте правильний варіант виконання завдання. Укажіть, скільки років потрібно додати до числа 323 чи відняти від нього, щоб установити правильні дати подій.

Битва при Гавгамелах — перемога Александра над Дарієм III	Завершення Східного походу у Вавилоні	Початок Східного походу Александра Македонського	Смерть Александра Македонського	Битва під Херонеєю — перемога македонян над греками
− 323 +	− 323 +	− 323 +	− 323 +	− 323 +

Ви також можете виконати цю вправу онлайн.

https://cutt.ly/A8Ccq8L

II. Обговоріть у групі

1. Визначте, хто з відомих діячів історії Стародавнього Сходу був сучасником Александра Македонського.

2. Проаналізуйте історію Македонії та імперії Александра Македонського за алгоритмом: причини піднесення → головні історичні факти → причини падіння.

III. Мислю творчо

На основі матеріалів параграфа створіть історичний портрет Александра Македонського (*за допомогою пам'ятки*).

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§36 Традиції повсякденного життя в Давній Греції. Родина та виховання дітей

Пригадайте родинні традиції народів Стародавнього Сходу. Яке становище в суспільстві й родині східних народів посідали жінки?

1. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ДАВНІХ ГРЕКІВ

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи та виконайте за текстами і малюнками мінідослідження життя давніх греків. Доповніть тексти параграфа повідомленнями на основі роботи з ілюстраціями.

Особливості суспільного устрою Давньої Греції вплинули й на повсякденне життя населення грецьких полісів. Повноправні громадяни мали вдосталь часу для розвитку, спілкування, культурного відпочинку.

Будинок давніх греків (*реконструкція*)

1. З яких частин складалося житло давніх греків?

2. Назвіть елементи облаштування побуту та інтер'єру грецького дому.

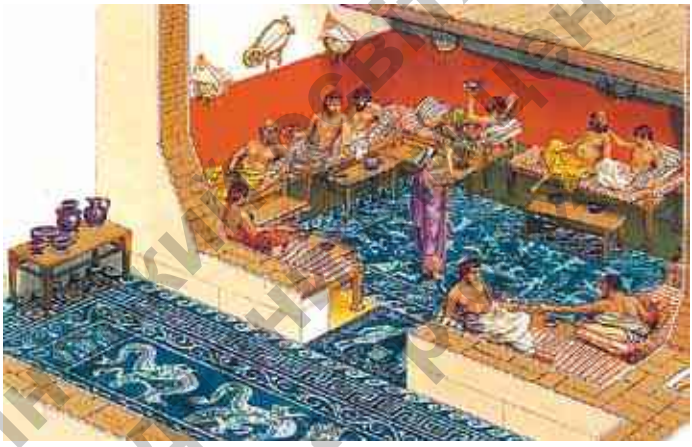
3. Про які традиції родинних стосунків свідчить розподіл житлових приміщень на гінекей та андрон?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Побут давніх греків був невибагливим. Спеціальні чиновники стежили, щоб містяни вчасно ремонтували свої оселі й не псували вигляд міста неохайними спорудами. Скромним був і стіл афінської родини. Зазвичай споживали ячмінний хліб, сир, рибу, овочі, фрукти. Заможні греки харчувалися різноманітніше.

2. ЯК ВІДПОЧИВАЛИ ДАВНІ ГРЕКИ

Одноманітність повсякденного життя греки оживляли різними розвагами. Багато греків проводили час у *гімнасіях*. Там не тільки тренувалися, а й слухали філософів та ораторів, дискутували з політичних і філософських питань. Любили відвідувати театр. Влаштовували також чоловічі вечірки з близькими друзями та приятелями — *симпосіони*.

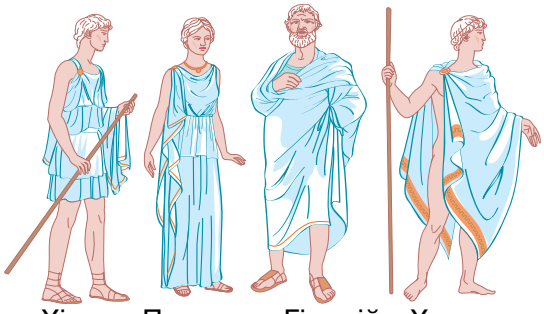
Симпосіон (*сучасний малюнок*)

1. Хто брав участь у симпосіонах?
2. Чим займаються учасники симпосіону?

3. ДАВНЬОГРЕЦЬКА МОДА

Одяг жінок і чоловіків у Давній Греції вражає простотою: усі костюми шили на основі двох прямокутних полотнищ тканини з льону чи шерсті, які з'єднували застібками-фібулами. Одяг заможніших афінян вирізнявся білим кольором і багатством візерунків. Жінки користувалися косметикою: рум'янами, сурмою, кремами та масками. Полюбляли греки також ювелірні прикраси, які виготовляли з дорогоцінних металів. Однак носили їх без надмірності.

Український освітянський видавничий центр

Хітон Пеплос Гіматій Хламида

Основні елементи костюма давніх греків

Золоте намисто,
IV ст. до н. е.

1. Поміркуйте, чи зручним був такий одяг.

2. Які продукти могли використовувати жінки для виготовлення косметики?

3. Про який рівень розвитку ремесла свідчать прикраси?

4. РОДИНА В ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Метою шлюбу в Греції було народження дітей і забезпечення держави новими громадянами. Дівчат видавали заміж у 15-річному віці. Батько мав повну владу над долею своєї доньки. Він сам обирав для неї чоловіка серед кількох претендентів, що прагнули її руки.

Народження дитини було для родини урочистою подією. Якщо народжувався хлопчик, двері будинку прикрашали маслиновими гілками, а якщо дівчинка — вовняними нитками. Вихованням хлопчиків переймався чоловік, а дівчаток — дружина. Жінки в родині, як правило, мали менші права, ніж чоловіки. Їхнім головним заняттям було домашнє господарство.

Мовою документів

Гомер про роль жінки

Телемах, син Одіссея, говорить матері Пенелопі:

«Займайся, як слід, ладом у господарстві, прядінням, ткацтвом, спостерігай, щоб рабині старанні були в роботі своїй: мовити ж — не жіноча справа, а справа чоловіка...».

1. Яка роль, якщо спиратися на текст джерела, відводилася жінці в родині?

2. Поміркуйте, чому вихованням дівчаток у Давній Греції займалися жінки, а хлопчиків — чоловіки.

Український освітянський видавничий центр «Корінь»

5. НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В АФІНАХ

Давні греки значну увагу приділяли навчанню та вихованню дітей. На їхню думку, освічена людина — це передусім мудрий, відважний, справедливий громадянин. Він мав бути готовим брати участь у політичному житті, управлінні державою, захищати свою батьківщину на полі бою. У різних полісах формувалися різні освітні правила і традиції. В Афінах вважали, що громадянин має бути обізнаним у науках, мистецтві й водночас вправним загартованим воїном.

Палестра — приватна гімнастична школа для хлопчиків 12–16 років

Навчання в афінській школі (*червонофігурний розпис, V ст. до н. е.*)

Мовою документів

Думки античних мудреців про виховання

Надмірне захоплення мусійними науками (література, граматика, філософія, риторика), нестача фізичних вправ призводить до слабкості людини.

Платон

Вільну людину від раба вирізняє можливість вести дозвілля, відпочивати та вміння розпорядитися вільним часом, тобто поєднати приємне з корисним. Для цього й потрібне навчання музики, щоб уміти грати та вести бесіду про неї.

Арістотель (*про навчання музики*)

1. Уважно розгляньте ілюстрації та визначте, які знання та вміння здобували учні в афінських школах.

Український освітянський видавничий центр «Сузір'я»

2. Як ви розумієте вислів «*гармонійний розвиток особистості*»? Як грецькі мудреці обґрунтовували необхідність гармонійного виховання?

3. Зверніть увагу, чи зображені на ілюстраціях дівчатка. Поясніть чому.

4. Розгляньте ілюстрацію «Навчання в афінській школі» (*с. 166*). Хто із зображених персонажів є рабом?

6. ВИХОВАННЯ ЮНИХ СПАРТІАТІВ

Головним завданням виховання юного спартанця була підготовка відважного воїна. Сім'я повинна була давати державі міцних, здорових дітей, які стали б надійною опорою рабовласницької Спарти. Їх виховували всіх разом, вимагали дотримуватися суворої дисципліни.

Дітей навчали висловлювати свої думки коротко й влучно, кількома простими словами — *лаконічно*. Наприклад, спартанка, проводжаючи сина на війну, вручала йому щит із такими словами: «З ним або на ньому!». Це означало, що вона бажала йому перемоги, а якщо — загибель, то тільки героїчна (воїна, що загинув на полі бою, несли до місця поховання на щиті). Вислів ***«Зі щитом або на щиті»*** став крилатим.

Які наслідки для розвитку культури Спарти мало надання більшої уваги фізичним вправам, а не вивченню наук?

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте пам'ятки давньогрецького вазопису та визначте, чим відрізняються зображені на ілюстраціях жінки.

2. Як сюжети на вазах відображають особливості становища жінок у суспільствах Афін і Спарти?

Жінки в гінекеї, Афіни
(*червонофігурний розпис*)

Дівчата на спортивних змаганнях, Спарта
(*чорнофігурний розпис*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Традиції повсякденного життя в Давній Греції. Родина та виховання дітей»**. Дайте відповіді на запитання.

Якими були характерні риси повсякдення і відпочинку давніх греків?

Прекрасно

Яким було становище жінок у давньогрецькій родині?

Добре

Чому освіту і виховання дітей давні греки вважали важливою справою?

Треба попрацювати

Як ви розумієте вислів «*спартанське виховання*»?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Зіставте становище жінок у Давній Греції (Афіни/Спарта) та Стародавньому Сході. Зробіть висновок щодо ролі жінки в цих суспільствах.
2. Заповніть у зошиті порівняльну таблицю **«Освіта та виховання в Афінах і Спарті»**.

Характеристика	Афіни	Спарта
Хто мав право навчатися		
Головне завдання виховання		
Чого навчали дітей		

III. Мислю творчо

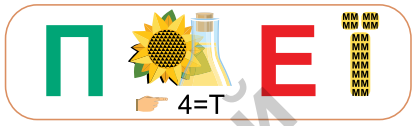
1. Учені помітили, що в Афінах за короткий проміжок історичного часу з'явилася і творила велика кількість геніальних людей: скульптор Фідій, драматург Софокл, філософи Сократ, Платон, Анаксагор, Зенон, Протагор. Поміркуйте, як це пов'язано з особливостями навчання та виховання юних афінян.
2. Уявіть себе сценаристкою/сценаристом науково-популярного фільму. Перегляньте відео про життя давніх греків, оберіть будь-який логічний уривок та озвучте його, використовуючи здобуті знання.

Повсякденне життя давніх греків (*відеореконструкція, тривалість 13 хв 12 с*) **https://cutt.ly/N8CcWnv**

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§37 Релігія та міфологія в Давній Греції. Олімпійські ігри

Розгадайте ребус і поясніть значення закодованого поняття. Назвіть слово, яким також називають це явище.

1. Релігія давніх греків

Про релігійні уявлення давніх греків можна дізнатися з міфології. Грецькі боги схожі на людей, їм притаманні всі людські риси, зокрема й негативні.

Головними богами в Греції були **олімпійські боги**, які «жили» на горі Олімп. За переказами, олімпійські боги захопили владу над світом, поборовши своїх батьків-титанів.

Водночас із богами Олімпу діяли *герої* — народжені від союзу богів і людей. Найвідомішими героями були непереможні Ахіллес та Геракл.

Пізнавально й цікаво

Чи могли греки змінити долю?

Міфи розповідають, що три сліпі мойри тчуть з одиничних ниток загальний візерунок долі людини:

Клото («грядуща») спрядала нитку життя з того, що потрапляло їй у пальці (нагадаємо, вона була сліпа і тому не могла вибирати);

Лахесис («дає жереб») проводила нитку через мінливості долі, тягла в різні боки, переплітала з нитками інших людей, вплітаючи в загальний візерунок доль;

Антропос («невідворотна») перерізувала пряжу навмання, розриваючи нитки доль і обриваючи людське життя. Звідси зрозуміло — у сліпих пряль неможливо попросити поліпшити долю, не допоможуть ні вмовляння, ні молитви, ні щедрі дарунки. Тобто змінити нічого не можна, можна тільки «підслухати долю», як говорили греки, «за шелестом і натягом нитки».

Мойри прядуть нитку життя (*робота скульптора Йоганна Готтфріда Шадова, Державний музей м. Берлін, Німеччина*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пантеон богів Давньої Греції

Гея
(богиня Землі, мати неба, моря, гір і первісних божеств)

Уран
(бог Неба, батько первісних божеств)

Рея
(богиня-титаніда, мати 1-го покоління олімпійських богів)

Кронос
(бог початку і кінця, батько 1-го покоління олімпійських богів)

Гера
(покровителька шлюбу, жінок)

Деметра
(богиня родючості)

Гестія
(богиня домашнього господарства)

Зевс
(головний бог, бог грому і блискавки)

Посейдон
(бог-володар світових вод)

Аїд
(бог підземного світу)

Діоніс
(бог родючості і виноробства)

Гермес
(бог торгівлі, покровитель юнаків)

Афродіта
(богиня краси і любові)

Гефест
(бог вогню і ковальства)

Арес
(бог війни)

Артеміда
(богиня полювання, захисниця маленьких дітей)

Аполон
(бог світла, покровитель музики, віщування)

Афіна
(богиня мудрості і справедливої війни)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Як греки «спілкувалися» з богами

Давні греки сприймали богів як могутніх істот, які могли за певних умов виконувати прохання людей.

Розгляньте ілюстрації і складіть коротку розповідь про те, як греки «спілкувалися» з богами.

Піфія (жриця) здійснює передбачення — віщує майбутнє

Толос (культова споруда) в Дельфах — місті, де здійснювався пророцтва оракул

Храм Зевса в Олімпії (*сучасна реконструкція*)

Принесення жертви богам (*червонофігурний розпис на кратері*)

2. ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ

Одним з найпопулярніших занять у греків були спортивні змагання. Головними змаганнями були **Олімпійські ігри** — присвячені богові Зевсу, вони відбувалися в Олімпії. Ігри були започатковані в **776 р. до н. е.**, їх влаштовували кожні чотири роки. До участі в іграх допускали тільки вільних

Український освітній центр «Видавничий дім «Освіта»

громадян, серед глядачів не мали права бути жінки. Нагородою для переможця був вінок з маслинових гілок.

Олімпійські види спорту

1. Визначте, які олімпійські види спорту зображено на малюнку.
2. Якими якостями володіли давньогрецькі спортсмени?

Пізнавально й цікаво

У 394 р. н. е. римський імператор Феодосій I проголосив християнство офіційною релігією і, оголосивши олімпійські ігри джерелом язичництва, заборонив їх. Лише в **1896 р.** завдяки зусиллям французького громадського діяча **П'єра де Кубертена** та його однодумців було відновлено проведення Олімпіад. Місцем проведення перших Ігор стала столиця Греції — Афіни. Відтоді кожні чотири роки на вівтарі Олімпії запалюють олімпійський вогонь, який передають до місця проведення чергової Олімпіади.

Олексій Бутовський — українець, один із засновників Олімпійських ігор сучасності, член першого Міжнародного олімпійського комітету

П'єр де Кубертен — ініціатор відродження Олімпійських ігор

Серед учасників і переможців Олімпійських ігор були відомі вчені та мислителі, зокрема Демосфен, Демокріт,

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Платон, Арістотель, Сократ, Піфагор, Гіппократ. Піфагор був чемпіоном з кулачного бою, а Платон — у панкратіоні (поєднання боротьби і бою навкулачки).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Релігія та міфологія в Давній Греції. Олімпійські ігри»**. Дайте відповіді на запитання.

- Як у релігійних уявленнях греків відобразились уявлення про світ? — Прекрасно
- Чому релігійні уявлення греків визначають як політеїзм? — Добре
- Що спільного й відмінного в релігії греків і народів Стародавнього Сходу? — Треба попрацювати
- Як Олімпійські ігри пов'язані з релігією греків? — Нічого не зрозуміло

2. Поясніть зміст понять: «*політеїзм*», «*антропоморфний*». Що з ілюстрацій свідчить про антропоморфний (людиноподібний) характер релігійних уявлень греків?

3. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/lweyvfr3

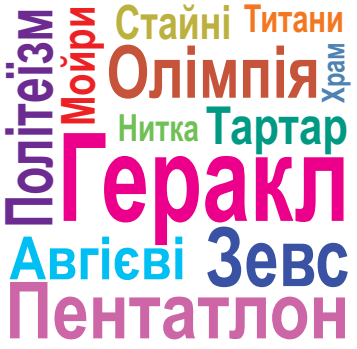
II. Обговоріть у групі

1. Чому виникла ідея відродити Олімпійські ігри в наш час?

2. Уважно розгляньте хмаринку слів і виконайте завдання:

а) побудуйте зі слів два крилаті вислови та поясніть їхні значення;

б) назвіть, за допомогою яких слів можна розповісти про релігію давніх греків, а також про Олімпійські ігри.

III. Мислю творчо

Виконайте творчий проєкт (*віртуальну галерею*, *лепбук*, *спільну презентацію тощо*) **«Релігійні уявлення давніх греків у мистецтві»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§38 Культура Давньої Греції та еллінізму

Пригадайте значення понять, за допомогою яких можна розповісти про розвиток культури суспільства.

1. Який внесок греків у пізнання світу

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, виконайте завдання:

1. Поміркуйте, що сприяло бурхливому розвиткові культури в Давній Греції.

2. Підготуйте й запропонуйте однокласникам і однокласницям розгадати інтелектуальну загадку (*кросворд, вікторину тощо*) на тему **«Видатні діячі давньогрецької культури»**.

3. З'ясуйте, якими досягненнями давньогрецької культури послуговуються люди до наших днів.

Давня Греція започаткувала багато традицій розвитку суспільства, зразки яких наслідувала європейська спільнота в пізніші часи. Одним із таких зразків була високорозвинена ***антична культура***.

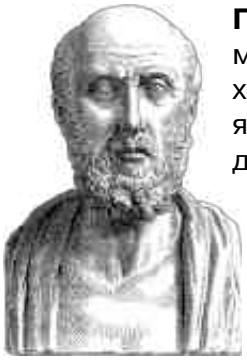

Піфагор Самоський (580–500 рр. до н. е.) — автор славнозвісної теореми Піфагора

Грецькі вчені будували свої теорії на всебічному дослідженні світу. Вони багато мандрували, вивчали природу, намагалися пояснити походження світу.

Найосвіченішою людиною свого часу був **Піфагор**. Початком усього сущого є число — вважав учений. Уся природа живе й змінюється, тільки число залишається вічним. Тому число й править світом.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Гіппократ (бл. 460–370 рр. до н. е.) — «батько медицини». Стверджував, що під час лікування хвороби треба йти за природою, і тільки за умови, якщо сама природа не дає зцілення, вдаватися до рішучіших методів.

Геродот з Галікарнаса (485–425 рр. до н. е.) — «батько історії»

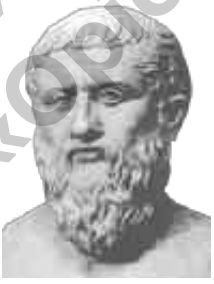

Пригадайте, які історії людства ми дізналися в Геродота.

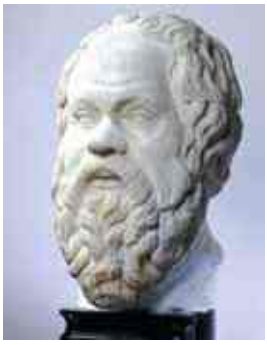
Великою є роль давніх греків у розвитку філософії (в перекладі означає «любов до мудрості»). Філософи — це мислителі, що спостерігали, міркували й пояснювали закони розвитку природи та людського суспільства. Найвідомішими філософами, що жили в Афінах, були **Сократ, Платон** й **Арістотель.**

Арістотель (384–322 рр. до н. е.) — учитель Александра Македонського, засновник школи — Лікею

Платон (427–347 рр. до н. е.) — засновник Академії, де навчали філософії

Сократ (471–399 рр. до н. е.) — головним завданням філософії вважав збагачення знань

2. ЛІТЕРАТУРА І ТЕАТР — ШКОЛА ДЛЯ ДОРОСЛИХ

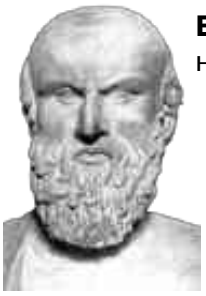
Поміркуймо!

Ознайомтеся з історією становлення грецького театру та висловте припущення, чому греки називали театр школою для дорослих.

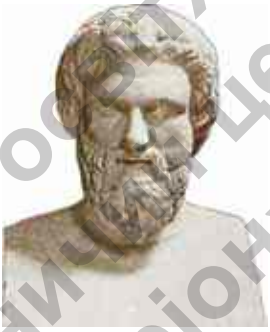
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Історія грецької літератури розпочинається з творчості Гомера й Гесіода. Поет Алкей і поетеса Сапфо з острова Лесбос у своїх віршах оспівували кохання, природу та друзів.

Виникнення грецького **театру** пов'язане з народними святами на честь бога вина Діоніса. Брати участь у виставах могли тільки чоловіки. Для виступів актори вдягали великі, яскраво розфарбовані маски з різними виразами обличчя й широко розкритим ротом. Автори вистав порушували важливі для суспільства теми патріотизму та героїзму, уваги до людини та її морального обличчя, філософські питання сенсу життя тощо.

Есхіл (525–456 рр. до н. е.) — найвідоміший автор трагедій

Арістофан (450–388 рр. до н. е.) — найвідоміший автор комедій

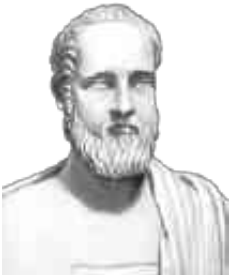

Театральні маски

Історичні загадки

Демосфен (384–322 рр. до н. е.) — найвизначніший давньогрецький промовець-оратор

Ісократ (436–338 рр. до н. е.) — засновник ораторського мистецтва

1. Як ви зрозуміли, що таке ораторське мистецтво?

2. Яке, на вашу думку, значення для розвитку античних полісів відігравало ораторське мистецтво?

3. Поміркуйте, якими рисами має володіти справжній оратор.

4. Поцікавтеся біографією Демосфена та поміркуйте, чим повчальний приклад діяльності Демосфена.

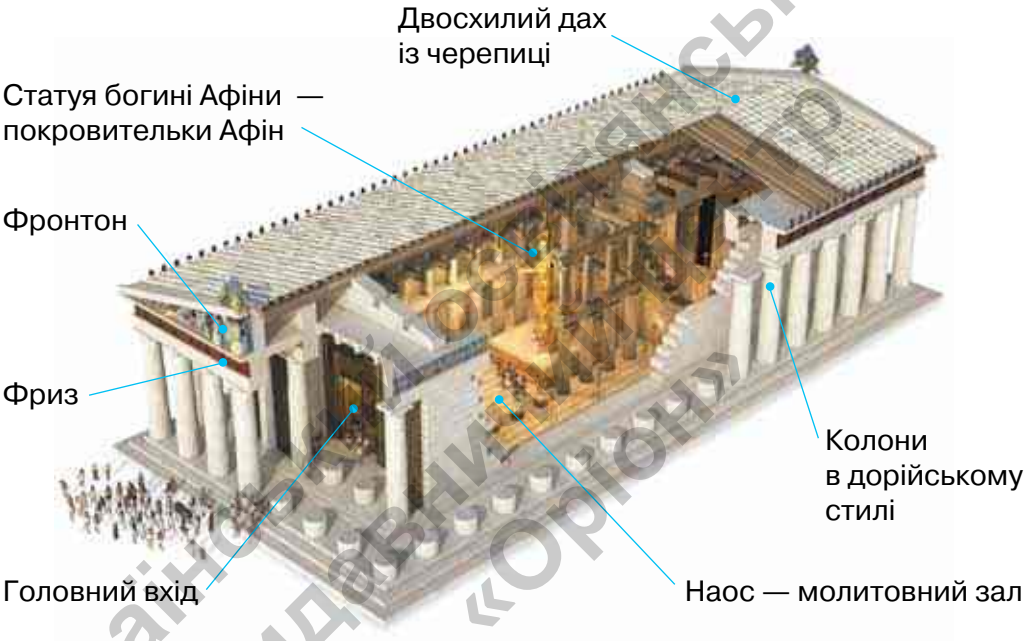
Український освітянський
медіахаб «Оріон»

3. КЛАСИЧНЕ ГРЕЦЬКЕ МИСТЕЦТВО

В умовах активної участі численних жителів полісів у суспільному житті греки надавали великого значення архітектурі громадських будівель — храмів, гімнасіїв, толоса (місце зборів посадових осіб).

У тісному зв'язку з архітектурою розвивалася скульптура. Статуями прикрашали храми, житла людей, увічнювали пам'ять відомих діячів.

Афінський Парфенон у розрізі (*реконструкція*)

1. Опишіть класичний давньогрецький храм.
2. Поміркуйте, які знання згодилися грекам для будівництва храму.

Ніка Самофракійська — мармурова скульптура богині перемоги Ніки (*знайдена на о. Самотракі в 1863 р., експонується в Луврі, Париж*)

1. У чому, на вашу думку, полягає мистецька довершеність скульптур?
2. Які знання про життя давніх греків доносять до нас витвори мистецтва?
3. Які знання й уміння знадобилися авторам для створення цих скульптур?

Українська версія
Видавництво «Оріон»

Живопис Давньої Греції представлений розписами ваз. Давні письменники повідомляють, що першим відомим грецьким живописцем в Афінах був Полігнот з острова Тасос.

Пам'ятка чорнофігурного вазопису, поширеного між VII і V ст. до н. е.

Пам'ятка червонофігурного вазопису, поширеного між VI і III ст. до н. е.

1. Визначте особливості чорнофігурного і червонофігурного вазопису.
2. Яку інформацію про життя давніх греків надають античні вази?

4. ЕЛЛІНІСТИЧНА КУЛЬТУРА

Розквіт ***елліністичної культури***, що сприйняла кращі досягнення культури давніх Греції і Сходу, відбувався в IV–III ст. до н. е. В елліністичних країнах грецька мова вважалася мовою освічених людей. У великій пошані були грецька література, наука, філософія, архітектура. У містах, побудованих за грецьким зразком, створювали музеї, бібліотеки, стадіони. Головними центрами елліністичної культури були Александрія (у Єгипті), Антіохія (у Сирії), Пергам (у Малій Азії). Грецька культура поширилася й на нову державу Середземномор'я — Рим.

Центр науки розміщувався в єгипетській Александрії з її знаменитим центром наук — **Мусейоном**. Мусейон («святилище муз») було названо на честь богинь-заступниць мистецтва і наук. Тут жили й працювали відомі вчені та митці. У бібліотеці Мусейону зберігалося близько 700 тис. рукописних сувоїв, різних творів.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Культура еллінізму відзначалася видатними досягненнями в архітектурі й скульптурі. Саме за доби еллінізму було створено перший рейтинг визначних пам'яток. Він увійшов в історію як ***Сім чудес світу***.

Діємо: практичні завдання

Храм Артеміди Ефеської (*V ст. до н. е.*)

Гроші на будівництво дав лідійський цар Крез, а проєкт розробив грецький архітектор Персіфон (Герсіфрон), після його смерті будівництво продовжив його син Метаген, а потім архітектори Пеоніт і Деметрій. Бронзові статуї створили скульптори Фідій, Поліклет, Кресилус і Фрадмон.

1. Поясніть, у чому полягає схожість між мистецтвом Давньої Греції та пам'ятками еллінізму.

2. Дізнайтеся, які пам'ятки також входили до списку Семи чудес світу. Які з них збереглися до наших днів?

Поміркуймо!

Хто такий Герострат

21 липня 356 р. до н. е. головна святиня малоазійських греків — храм Артеміди Ефеської був спалений. Виявилося, що храм підпалив честолюбний житель Ефеса Герострат, який мріяв прославитися за будь-яку ціну. Він сподівався, що, знищивши один з найчудовіших витворів того часу, назавжди увійде в історію. Але за рішенням іонійських міст його ім'я було піддане забуттю і збереглося лише в записках давньогрецького історика Феопомна (IV ст. до н. е.).

Чи вдалося Геростратові досягти мети? Дайте оцінку діям Герострата. Як ви розумієте вислів «***геростратова слава***»?

Давньогрецька культурна спадщина була зразком естетичної досконалості для багатьох митців майбутнього. Натхнення з античності черпали мислителі та митці пізніших культурних епох — Відродження, класицизму. Для науковців давньогрецька культура є важливим джерелом пізнання античної цивілізації.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Культура Давньої Греції та еллінізму»**. Дайте відповіді на запитання.

Що сприяло бурхливому розвитку культури Давньої Греції? — Прекрасно

Які історичні діячі були творцями давньогрецької культури? — Добре

Які культурні традиції давніх греків розвинулися в пізніші епохи? — Треба попрацювати

У чому полягали особливості культури еллінізму? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Сформулюйте із слів хмаринки два вислови Сократа. Поміркуйте, що мав філософ на увазі.

III. Мислю творчо

1. Виконайте творчий ілюстрований проєкт **«Антична традиція в культурі нащадків»**: доберіть приклади пам'яток культури пізніших епох, у яких простежується вплив античної культури.
2. Уявіть, що вам подарували туристичну путівку **«Скарби античної/еллініcтичної культури»**. Укладіть ілюстрований маршрут подорожі, визначте його бюджет і підготуйтеся переконати друзів, чому саме цим маршрутом варто мандрувати.
3. Виконайте творчий проєкт: **«Сторінка видатного давньогрецького мислителя в соціальній мережі»**.

Український освітянський ВІРТУАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ ЦЕНТР»

§39 Античні міста-держави — осередки давньогрецької цивілізації на теренах України

Пригадайте, що таке Велика грецька колонізація. Коли і чому вона розпочалася? Де греки засновували свої колонії?

Чи знаєте ви, що побачити пам'ятки давньогрецької цивілізації можна і в музеях України? Варто лише детальніше дослідити історію Великої грецької колонізації та її сліди на південних українських теренах.

Античні поліси в Північному Причорномор'ї

Читаємо й розуміємо

Працюючи з текстом, укладіть карту пам'яті «Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї». Орієнтовний план:

1. Назви та розташування найбільших грецьких міст-держав.
2. Державний устрій грецьких колоній.
3. Господарство та заняття населення колоній.
4. Культура та релігійні уявлення грецьких колоній.

У **VII–VI ст. до н. е.** греки проникали в райони Північного Причорномор'я — на територію півдня сучасної України. Чорне море греки назвали гостинним – Понт Евксинський, Азовське називали Меотидою.

Першу колонію на землях сучасної України вихідці з Мілета заснували на острові **Березань** біля Бузького лиману. Згодом були засновані й інші міста.

Ольвію (з грец. — *щаслива*) вихідці з Мілета заснували в VII ст. до н. е. (647–646 рр. до н. е.) на правому березі Бузького лиману. Населення міста (їх називали ольвіополітами) займалося сільським господарством та гончарним і металообробним ремеслами. Основну роль у торгівлі з Ольвією відігравало м. Афіни.

Археологи встановили, що місто було оточене мурами. У центрі гористої частини розташовувався центральний

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

майдан — *агора* — з громадськими будівлями, гімнасієм (школа для хлопців), театром та іподромом. На теменосі (священне місце) були храми, святилища й жертовники на честь олімпійських богів. Місто мало водогін, лазні. За державним устроєм Ольвія, як і більшість грецьких колоній, була рабовласницькою демократією.

Статер — основна монета Ольвії (*міжнародна валюта грецьких полісів протягом V ст. до н. е. — I ст. н. е.*)

Дельфінчики — дрібна розмінна монета Ольвії (*VII–IV ст. до н. е.*)

У V ст. до н. е. (422–421 рр. до н. е.) греки — вихідці з Гераклеї Понтійської — заснували м. **Херсонес** («півострів»). Місто розташовувалось на скелястому мисі (околиця сучасного Севастополя), оточеному зручними для кораблів бухтами. Навколо жили ворожі племена таврів і кочових скіфів, тому херсонесити споруджували міцні оборонні стіни з фортечною брамою й вежами. Жителі вирощували виноград, зернові культури, розводили худобу, активно торгували з містами Північного Причорномор'я. Херсонес був демократичною рабовласницькою державою.

Руїни Херсонеса (*сучасне фото*) 23 червня 2013 р. Херсонес Таврійський включений до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

1. Поміркуйте, чи можуть українці нині вільно відвідати цю пам'ятку. Чому?

2. Яку загрозу історичній спадщині України становить нинішній стан пам'ятки?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст і визначте, яку інформацію про державний лад, культуру Херсонеса можна з нього довідатись.

Клятва жителів Херсонеса

Клянуся Зевсом, Геєю, Геліосом, Дівою, богами й богинями Олімпійськими та героями, котрі володіють містом, областю й укріпленнями херсонеситів:

- я буду однодумцем у справі добробуту міста і громадян;
- не порушу демократії і тому, хто бажає зрадити або порушити, не дозволю й не приховаю разом з ним, але заявлю деміургам, що правлять у місті;
- …не задумаю жодного неправедного діяння проти будь-кого з громадян, що не відійшли, й нікому, хто задумує лихе, не дозволю й не приховаю разом з ним, але заявлю й на суді подам голос за законами…

Місто **Тіра** було засноване в гирлі річки Тірас (сучасний Дністер) наприкінці VI ст. до н. е. — на початку V ст. до н. е. Жителі міста та околиць займалися землеробством, скотарством. Торгували з грецькими містами.

Засноване в VI ст. до н. е. на Керченському півострові м. **Пантікапей** лежало на березі глибокої зручної бухти, на важливому торговельному шляху, що сполучає Азовське море з Чорним. Місто було розташоване на укріпленому пагорбі — акрополі. У III ст. до н. е. Пантікапей став столицею багатого **Боспорського царства** (480 р. до н. е. — VI ст.), володіння якого охоплювали все східне узбережжя Криму, Таманський півострів і деякі райони в гирлі річки Дон.

Руїни Пантікапея (*сучасне фото*)

З історією Боспорського царства пов'язане перше на землях України використання *нафти*. Про видобування

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

«чорного золота» свідчать амфори з висохлою нафтою, знайдені поблизу м. Керч.

Усі грецькі міста-держави Північного Причорномор'я активно торгували з місцевим населенням — спочатку зі скіфами, а згодом із сарматами. Грецькі товари (вино, оливкову олію, вироби ремісників, тканини, зброю, посуд, прикраси) обмінювали на хліб, продукти тваринництва, рабів.

У I ст. грецькі міста-держави потрапили під владу Риму. Остаточно вони були зруйновані в IV ст. навалою гунів.

Факт чи фейк?

Руїни театру в Херсонесі, спорудженого в першій половині III ст. до н. е. (*сучасне фото*)

Припускають, що в цьому театрі виступали Сіріск — перший відомий історик на землях України — та «батько історії» Геродот — автор праці «Скіфія», що розповідає про життя народів Північного Причорномор'я.

Виконайте мінідослідження доступних джерел історичної інформації та з'ясуйте, якими доказами оперують прибічники представленої інформації. Які історичні джерела можна залучити для доведення достовірності наведеної гіпотези?

Мовою документів

Плутарх про похід Перікла в Херсонес

Із усіх походів, очолюваних Періклом, найбільшої слави зажив похід у Херсонес, який приніс порятунок грекам, що там проживали. Перікл не тільки привів сюди тисячу афінських поселенців, збільшивши цим населення міст, а й побудував упоперек перешийка укріплення і вал від моря до моря з метою поставити заслін нападам фракійців, які густо населяли околиці Херсонесу. Таким чином був покладений край довготривалій і виснажливій війні, від якої безнастанно страждав Херсонес, оскільки його безпосередніми сусідами були дикі племена…

Плутарх «Життєписи»

1. Яку інформацію можна дізнатися з історичного документа?

2. Про яку особливість відносин греків-колоністів з місцевим населенням Криму йдеться в документі?

Українська книгозбірня видавництва «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Античні міста-держави — осередки давньогрецької цивілізації на теренах України»**. Дайте відповіді на запитання.

- Коли і де на теренах України виникли грецькі (античні) міста? — Прекрасно
- Чим землі Північного Причорномор'я привабили грецьких колоністів? — Добре
- Як було влаштоване життя античних міст-держав? — Треба попрацювати
- Які пам'ятки античної доби збереглися до наших днів на теренах України? — Нічого не зрозуміло

2. Утворіть пари з назв грецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї та місць їхнього розташування.

1	Ольвія	А	Берег Бузького лиману
2	Херсонес	Б	Мис поблизу сучасного м. Севастополь
3	Пантікапей	В	Гирло річки Дністер
4	Тіра	Г	Бухта поблизу сучасного м. Керч
		Д	Острів Березань поблизу Бузького лиману

II. Обговоріть у групі

Уявіть, що вам потрібно дослідити монету як історичне джерело. Сформулюйте запитання, які допоможуть виконати дослідження.

Монета Тіри — тетрахалк

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проєкт (*лепбук*, *тематичний календар*, *презентація тощо*) **«Скарби античної цивілізації на українських землях»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§40 Кіммерійці на території України

Про які події давнини нагадують нам хмаринка слів і цитата з поеми Гомера «Одіссея»?

Скоро прийшли ми
до глибокотікучих вод Океану;
Там кіммеріян сумна область,
покрита вічно
Вологим туманом і млою хмар…
Гомер. Одіссея, XI, 13–19

На межі II й I тис. до н. е. люди опанували новий матеріал для виготовлення знарядь праці та зброї — *залізо*. *Відкриття сучасних археологів засвідчують, що на землях України перехід до залізного віку розпочався у XII ст. до н. е.* У цей час посушливий клімат призвів до неврожаїв, у степовій частині українських теренів стало неможливо займатися землеробством. Саме в цей час зі сходу на південь нашої країни прийшли народи, які вели відмінний від землеробів спосіб життя — **кіммерійці**, а згодом — **скіфи**.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника (§ 40–41), історичними джерелами, додатковими джерелами інформації, виконайте завдання:

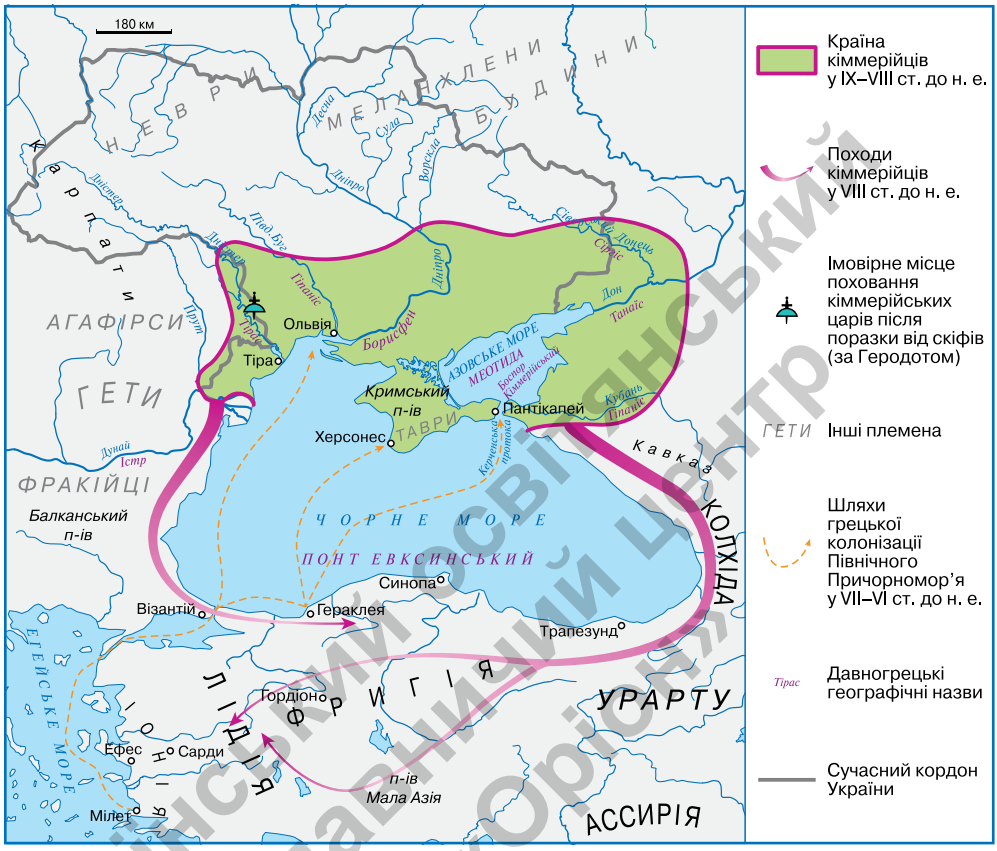
Випишіть головні характеристики господарського, суспільного та культурного життя кіммерійців і скіфів до накресленої в зошиті таблиці.

Характеристика	Кіммерійці	Скіфи
Походження		
Час перебування на теренах України		
Заняття		
Особливості культури		
Характер відносин із сусідами		
Збережені пам’ятки		

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

КІММЕРІЙЦІ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

1. За допомогою карти та її легенди з'ясуйте, протягом якого часу кіммерійці панували на теренах півдня України.

2. Які народи були близькими й далекими сусідами? Як складалися їхні відносини?

3. Позначте на контурній карті країну кіммерійців, шляхи грецької колонізації Північного Причорномор'я, головні грецькі міста-держави.

ЩО ПРО КІММЕРІЙЦІВ РОЗПОВІДАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Кіммерійці — перший народ Східної Європи, назву якого не поглинув морок часу. Про них писали автори всіх довколишніх країн: Гомер, Геродот, Євсатій, Скімп, ассирійські, юдейські, урартські автори.

Особливу роль у житті кіммерійців відігравали коні. Вважається, що вони — один з перших народів-вершників.

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

Золоті прикраси кіммерійців

Головним заняттям кіммерійців було *кочове скотарство*, вони постійно переміщувалися по степу разом із чередами худоби в пошуках пасовиськ. Постійних поселень не будували, а мешкали в наметах або критих возах. Хоча Геродот писав про «кіммерійські фортеці», отже, можливо якісь постійні поселення і створювалися.

Надмогильна кіммерійська статуя-стовп у с. Костянтинівка Миколаївської області

Кіммерійці були войовничим народом і, ймовірно, винайшли кінноту — військо з воїнами на конях. Джерела згадують ватажків Дугдамме, Шандекшатру та Теушпу. Про значну роль воїнів свідчать їх поховання під курганами. На них установлювали кам'яні стели, що символізували озброєних і підперезаних мечами чоловіків.

Розмовляли кіммерійці однією з іранських мов. З цими мовами вчені пов'язують походження таких відомих нам слів, як пан, терези, шаровари, джура.

Мовою документів

Гомер про кіммерійців

Зевс, до ахейців наблизивши Гектора з військом троянців,
При кораблях їх лишив, щоб трудились вони ненастанно
В ратному ділі; а сам одвернув яснозорії очі
В даль, озираючи землю фракіян, тих вершників бистрих,
Мідян, бійців рукопашних, славлених кобилодойців [кіммерійців],
Молокоїдів [кіммерійців] убогих, над всіх на землі справедливих.

Іліада, XIII, 1–6

Як про головне заняття кіммерійців пише Гомер в «Іліаді»?

У середині VII ст. до н. е. території, де кочували кіммерійці, захопили скіфи. Археологічні дослідження дають підстави вважати, що кіммерійці змішалися зі скіфами, перейнявши риси скіфської культури.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Кіммерійці на території України»**. Дайте відповіді на запитання.

- Коли і де кіммерійці розселилися на українських теренах?
- З яких історичних джерел можна довідатися про життя кіммерійців?
- Якими були особливості життя і побуту кіммерійців?
- Як складалися відносини кіммерійців з іншими народами?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

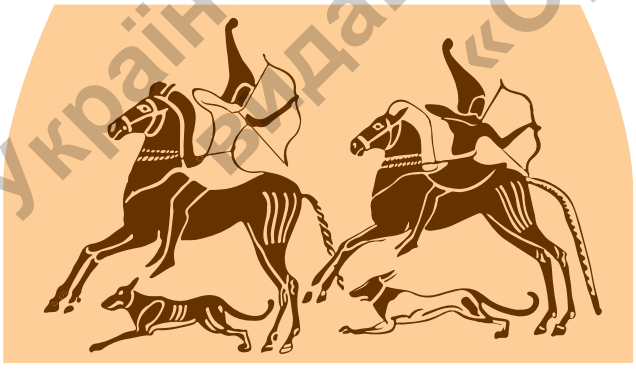
2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/fwrdjGdr

II. Обговоріть у групі

1. Визначте, які події історії стародавнього світу відбувалися одночасно з кіммерійською історією на теренах України. Позначте ці події на лінії часу.

2. Дослідіть зображення як історичне джерело.

Кіммерійці
(*розпис на етруській вазі VI ст. до н. е.*)

III. Мислю творчо

Уявіть себе автором/авторкою дитячої книжки: складіть коротку захопливу розповідь про життя та побут кіммерійців. У ході розповіді зверніть увагу на відмінності кіммерійців від сусідніх народів.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§41 Скіфи на території України

Що вам відомо про зображену тут пам'ятку?

1. Що про скіфію розповідають історичні джерела

Скіфи — перший народ, який створив державу на теренах України. Так само, як і кіммерійці, вони прийшли зі сходу. Скіфи перемогли кіммерійців та панували на теренах України протягом **VII—III ст. до н. е.**

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте карту й заповніть відповідні рядки таблиці на *с. 186*:

1. Коли на теренах українських земель панували скіфи?

2. Як історики називають державу скіфів? Які народи її населяли?

3. Які групи населення Великої Скіфії позначили на карті історики за свідченнями Геродота?

4. Визначте за назвами груп скіфів заняття населення Великої Скіфії.

СКІФИ ТА ГРЕЦЬКІ МІСТА НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Пізнавально й цікаво

Геродот про природу Скіфії

Одна з рік Скіфії — це Істр. Далі за нею йде Тірас... Третя ріка — це Гіпаній... Четверта ріка — це Борисфен... Серед інших рік Борисфен найбільш корисний людям, бо навколо нього найкращі й найпоживніші пасовища для худоби, і дуже багато в ньому риби, приємної на смак... і вода в ньому дуже чиста, порівняно до інших із каламутною водою, і ниви навколо нього чудові, а там, де не засіяно, виростає висока трава. А в його гирлі відкладається багато солі... Для харчування ця ріка дає ще і багато чого іншого, гідного всякої уваги.

1. Чим клімат Скіфії (території сучасної України), за описом Геродота, відрізнявся від клімату вже вивчених вами країн?

2. Яку користь для господарювання людини приносили багатства Борисфена?

3. Визначте, зіставивши карту на *с. 190* та сучасну карту України, як у наш час називають згадані Геродотом географічні об'єкти.

Віртуальна екскурсія

1. Уважно розгляньте зображення скіфів на археологічних знахідках. Про що вони можуть розповісти?

2. Про які заняття скіфів ми можемо довідатися з пам'яток?

Фігури скіфських воїнів на золотому гребені для волосся, *IV ст. до н. е.* (*із царського поховального кургану Солоха, Запорізька область*)

Фрагмент знайденої Б. Мозолевським золотої пекторалі, *IV ст. до н. е.* (*з кургану Товста Могила на Дніпропетровщині*)

Відео про скіфську пектораль (*тривалість 14 хв 27 с*)
https://cutt.ly/uwrgN5l6

Управління освіти Запорізької міської ради «Центр «Оріон»

2. ЧИМ УСЛАВИЛИСЯ СКІФСЬКІ ВОЇНИ

У **513 р. до н. е.** перський цар **Дарій I** напав на територію Скіфії. Для оборони скіфи застосували *тактику випаленої землі* та блискавичних набігів на ворога невеликими загонами.

Мовою документів

З праці Геродота «Історії»

Коли Дарій опинився у великій скруті, скіфські царі послали вісника, який приніс в дар Дарію птаха, мишу, жабу і п'ять стріл. Сподвижник Дарія припустив, що дари означали таке: «Якщо ви, перси, не станете птахами і не полетите високо в небо, або ставши мишами, не зариєтеся в землю, або не стрибнете в болота, перевернувшись на жаб, то ви не повернетеся до себе, вас загублять оці стріли».

[Згодом тактика скіфів показала свою ефективність, і Дарій зі своїм військом відступив.]

Поміркуйте, у чому цінність праці Геродота для вивчення минулого.

Мовою документів

Михайло Грушевський про звичаї скіфів

Розповідає ще Лукіан про одного скіфського побратима, який опинився разом зі своєю родиною та з пораненим побратимом у палаючому будинку: коли останній загорівся, скіф кинувся рятувати свого товариша, а дружину і дітей залишив. ...Але скіф не засмутився цим, кажучи, що дітей він ще зможе мати, та й невідомо ще, що з них вийде, а такого іншого побратима, як цей товариш, який виявляв стільки разів свою любов до нього, невідомо, чи знайшов би він.

Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Упор. Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. — Донецьк, 2004. — С. 22–23.

Золота пластина із зображенням обряду побратимства, *IV ст. до н. е.* (*з кургану Куль-Оба поблизу м. Керч, Крим*)

Які риси характеру скіфів висвітлює історик?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

У **III ст. до н. е.** під тиском племен сарматів, що наступали зі сходу, скіфи покинули свою територію, лишаючи собі лише південь гирла річки Дніпро та степовий Крим. На цих землях з'явилася **Мала Скіфія**, яка проіснувала до III ст. н. е.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Скіфи на території України»**. Дайте відповіді на запитання.

- Які хронологічні межі скіфської історії на теренах України? — Прекрасно
- Що свідчить про створення скіфами держави на теренах України? — Добре
- Як скіфи будували відносини з іншими народами? — Треба попрацювати
- Які пам'ятки залишили по собі скіфи на українських теренах? — Нічого не зрозуміло

2. Визначте, які історичні епізоди були «сучасниками» скіфів: Троянська війна, персько-грецькі війни, трипільська культура, правління царя Ашоки в Індії, реформи Солона в Афінах, початок будівництва Великого китайського муру, заснування Боспорського царства.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи та складіть питання для дослідження монети скіфського царя Атея як історичного джерела.

Монета скіфського царя Атея (Атая), *IV ст. до н. е.*
На правління царя Атея припадає вершина могутності Великої Скіфії.

III. Мислю творчо

1. Поміркуйте, наскільки корисними були взаємні контакти греків і скіфів. Що про це свідчить?

2. Майстерня гугл-дудл

Уявіть себе дизайнером дудлів й намалюйте або створіть за допомогою відомого вам графічного редактора/онлайн-застосунку дудл **«Скіфські історії»**. Представте свою роботу в класі.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§42 Сармати на території України

Поміркуйте, чим була зумовлена войовничість кіммерійців і скіфів. Чи пов'язаний з нею кочовий спосіб життя цих народів?

Сарматські племена жили на території України **з III ст. до н. е. до III ст. н. е.** Прийшли вони з південно-уральських степів, облаштувалися на північному сході від скіфів. Сармати вважаються спорідненим зі скіфами народом: «савромати розмовляють скіфською мовою, але з давніх часів перекрученою» (*Геродот*).

Античні автори завжди підкреслювали войовничість сарматів. У мирний час вони поділяли зони впливу й учиняли набіги на праслов'янські села, на землі понтійського царя Мітридата, на античні поліси (Ольвію, Тіру, Ніконій), володіння Римської імперії.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА ПОЧАТКУ НАШОЇ ЕРИ

1. Позначте на контурній карті території розселення сарматських племен.

2. Поміркуйте, чому на карті немає підпису «сармати», а є назви різних племен.

3. Які народи, держави були сусідами сарматів?

4. Поміркуйте, як могли складатися відносини між сарматами та їхніми сусідами.

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

Основою суспільного устрою сарматів була родова община, утворена групою споріднених сімей. Жили сармати табором, у наметах, які взимку утеплювали. Це був народ кочовий — залишалися на одному місці доти, допоки худоба не з'їдала траву. Ховаючи померлих, вони клали поруч із ними речі, якими ті користувалися за життя: чоловікам — зброю, кубки з вином; жінкам — прикраси, дзеркальця, голки.

Сармати уміли добувати й обробляти метали, досить активно торгували шкірами, виробами ремісників. Але головний прибуток вони отримували від продажу рабів/рабинь у різні країни світу.

У релігійних поглядах сарматів панівними були культи сонця й вогню. Згодом вони перейняли від скіфів традицію поклоніння мечу.

Оскільки невід'ємною частиною життя цих кочівників були тварини, це позначилося на їхній культурі. Сарматські золоті й срібні вироби виконані в так званому звіриному стилі.

Самобутні звичаї й традиції сарматів вплинули на звичаї й традиції народів, що жили поряд із ними. Як вважають мовознавці, від сарматів в українській мові збереглося багато слів. Наприклад: дбати, тримати, катувати, Дунай, Дніпро, Дністер, Дон та інші.

Пізнавально й цікаво

Сарматські амазонки

Особливістю сарматського соціального устрою було високе становище в суспільстві жінок. Сарматські жінки не лише підтримували лад у господарстві й виховували дітей. Сарматки брали участь у війнах нарівні з чоловіками. У могилу померлої жінки, навіть дівчинки, крім прикрас, клали зброю. А родинні поховання формувалися навколо могили жінки, яку вважали праматір'ю. Сарматські жінки обожнювали полювати, виїжджали «на кабана» іноді з чоловіками, а вряди-годи й без них.

Легендарні амазонки — ймовірно, сарматські жінки (*барельєф на храмі Аполлона в Бассах, близько 450–420 рр. до н. е.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Сармати на території України»**. Дайте відповіді на запитання.

Які хронологічні межі історії сарматів на українських теренах? — Прекрасно

Що спільного й відмінного у способі життя сарматів з їхніми попередниками — кіммерійцями і скіфами? — Добре

Чому саме з сарматами пов'язують легенди про амазонок? — Треба попрацювати

Якими були відносини сарматів із сусідами? — Нічого не зрозуміло

2. Розташуйте на шкалі часу ілюстрації. Які хронологічні дані треба підписати під кожною карткою?

3. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/i87MO8I

II. Обговоріть у групі

1. Складіть план розповіді про сарматів і представте в класі. Ознайомтеся з планами однокласників і однокласниць. Обговоріть їх.

2. Поставте запитання до рубрики «Пізнавально й цікаво» (*с. 195*).

3. Зіставте спосіб життя й господарювання сарматів та інших давніх народів (скіфів, греків). Назвіть спільні та відмінні риси.

III. Мислю творчо

Визначте за допомогою додаткових джерел інформації, які докази використовують прибічники й противники ідеї існування амазонок для доведення своєї позиції. З образами яких жінок давнини схожі сарматки?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§43 Узагальнення з розділу 3 «Давня Греція та її сусіди»

1. Логічні пари

Розгляньте зображення історичних пам'яток. Пригадайте, про який епізод з історії античної цивілізації та її сусідів вони розповідають. Знайдіть у другій колонці відповідний опис.

1

2

3

4

А Народ, який контролював значні терени в межах сучасної України. За свідченням Геродота, складався з трьох основних груп: царських, кочовиків, землеробів. Славиться золотими скарбами, знайденими в курганах — царських похованнях.

Б Кочовий народ, який прийшов у степи Північного Причорномор'я в IX ст. до н. е. Згадується в поемах Гомера «Іліада» та «Одіссея», а також в «Історіях» Геродота. Провідним видом господарства було конярство. Народ відзначався войовничістю.

В Давня цивілізація із центром на острові Крит. Досягла розквіту за царя Міноса Великого, який збудував легендарний палац Лабіринт. Загибель держави спричинив руйнівний землетрус.

Г Античний поліс, у якому внаслідок боротьби між демосом та аристократією було встановлено демократію. Значну роль у формуванні демократичного ладу відіграли реформи Солона. Економіка поліса базувалася на використанні праці рабів/рабинь.

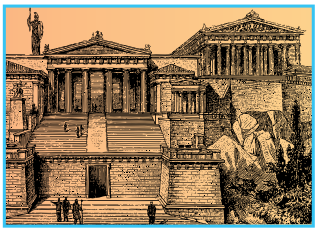
2. Магічний квадрат

Розгадайте «магічний квадрат» і дайте відповіді на запитання/виконайте завдання:

1. Історія якого міста (народу, держави) в ньому зашифрована?

Український освітянський видавничий консорціум

2. Поясніть зміст розташованих у квадратах ілюстрацій, текстів і малюнків.

ДЕС

аоярттисіарк

Солон
ΣΟΛΩΝ

Я маю право

Здійснювані владою перетворення в різних сферах життя суспільства

Об'єднайтеся в групи та створіть разом з однокласниками й однокласницями «магічний квадрат» на одну з тем (*на вибір*): «Спарта», «Кіммерійці», «Велика Скіфія», «Античні поліси в Північному Причорномор'ї», «Еллінізм».

Онлайн-гра

3. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/F6RJTQLokgEQx8rr6

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високого бала!

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 4. ДАВНІЙ РИМ І ЙОГО СУСІДИ

§44 ПРИРОДА І НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОЇ ІТАЛІЇ. ВИНИКНЕННЯ МІСТА РИМ

1. ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ АПЕННІНСЬКОГО ПІВОСТРОВА. НАСЕЛЕННЯ ДАВНЬОЇ ІТАЛІЇ

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою тексту і карти визначте характерні особливості природних умов Італії. Висловіть припущення, для яких господарських занять вони сприятливі.

2. Назвіть за допомогою карти племена, які здавна населяли Італію.

Італія розташована на Апеннінському півострові — довгій вузькій смузі суходолу, що заходить далеко в море (*визначте за картою, що вона нам нагадує за формою*).

Уздовж усього півострова тягнеться гірський хребет — Апенніни. На заході гори менш круті, а в деяких районах переходять у родючі долини. Гірські рівнини східної та центральної частини Італії вкриті густими лісами й мають чудові пасовища, тому населення здавна тут займалося скотарством. Це заняття й дало назву півострову Італія, що означає «країна телят».

Розвиткові ремесла сприяли поклади корисних копалин. У горах Альпах видобували золото й мідь. У центральних частинах півострова були поклади заліза, міді, олова, срібла. У дельті річки Тібр видобували сіль.

Населення Італії в найдавніші часи складалося з різних племен. Найчисленнішим був народ **етрусків**.

Вони вважаються засновниками перших державних утворень в Італії. Центрами

Етруські танцівники
(*Тарквінія, 470 р. до н. е.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

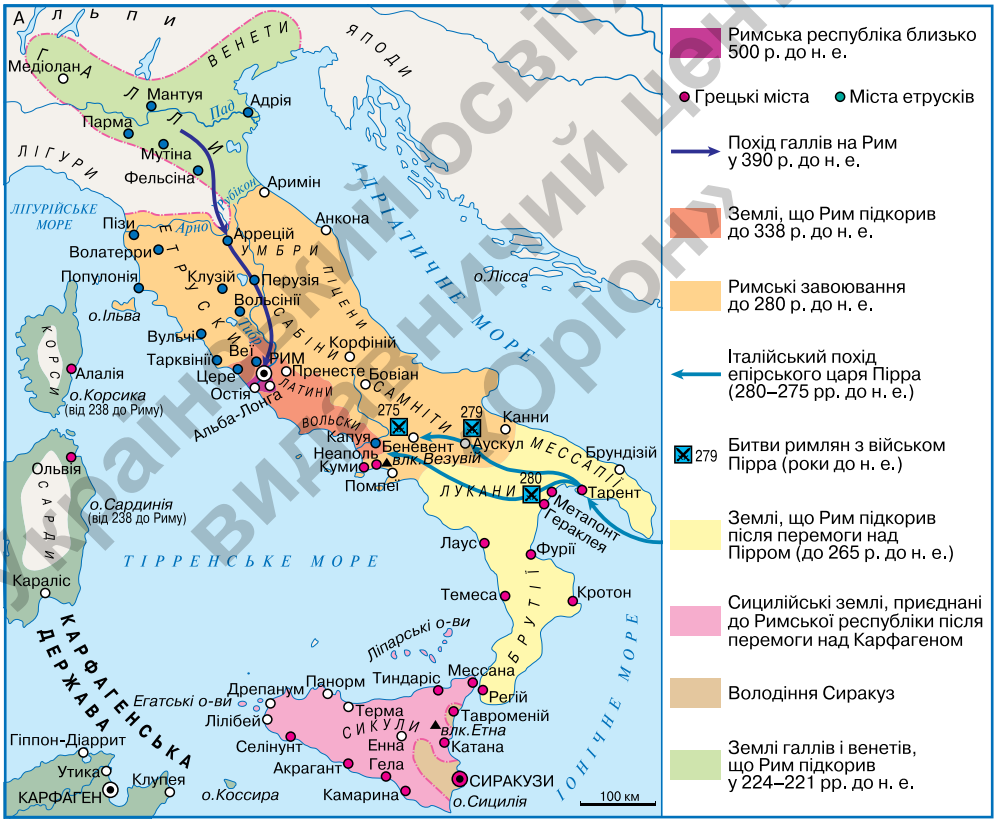
державності стали засновані ними 12 міст-держав: Веї, Тарквінії, Вольсінії та ін. Управління в них нагадувало грецькі поліси.

Розселення племен вплинуло на поділ Італії на історичні області. Найбільш розвиненими були Етрурія, Лацій, Кампанія, Апулія.

У VIII–VII ст. до н. е. під час Великої грецької колонізації греки заснували свої колонії Тарент, Куми, Сіракузи та ін. Південь Італії навіть називали Великою Грецією. Чимало звичаїв італійці запозичили саме в греків.

Діємо: практичні завдання

ДАВНЯ ІТАЛІЯ. РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА в V—III ст. до н. е.

1. Уважно розгляньте карту та визначте особливості географічного положення Апеннінського півострова.

2. Поміркуйте, як розташування Апеннінського півострова, природні умови впливали на заняття його населення.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ВИНИКНЕННЯ МІСТА РИМ

Близько IX ст. до н. е. у районі переправи через річку Тібр було засноване поселення **Рим**. Місто розвивалося на семи пагорбах: Авентіні, Палатині, Капітолії, Квіриналі, Віміналі, Есквіліні, Целії. Перші правителі сприяли зростанню населення міста, надаючи переселенцям рівні права з корінним населенням Рима. Згодом місто стало центром Італії і столицею величної Римської імперії.

Розвиток Рима за доби Античності

Пізнавально й цікаво

За легендою, Рим бере свій початок від драматичної історії нащадків троянського царевича Енея. Після поразки в Троянській війні Еней прибув до Лацію, де одружився з місцевою царівною Лавінією.

Від них вели свій родовід правителі Альба-Лонги. Одного разу під час боротьби за владу царевичів-близнюків Ромула і Рема було наказано кинути в річку Тібр. Але немовлят знайшла й вигодувала своїм молоком вовчиця. Пізніше малюків підібрав пастух і виховав як своїх дітей.

Коли брати виросли, вони вирішили заснувати нове місто там, де їх було знайдено. Але під час сварки Ромул убив Рема. Згодом він заснував місто, яке назвав Римом (латиною — «Рома»). Легенда оповідає, що це було **21 квітня 753 р. до н. е.**

Капітолійська вовчиця — один із символів Рима (*бронзова скульптура V ст. до н. е.*)

Пізнавально й цікаво

У родовому відмінку закінчення *-а* (*Рима*) вживаємо, коли йдеться про місто; закінчення *-у* (*Риму*) — коли йдеться про державу.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Природа і населення давньої Італії. Виникнення міста Рим»**. Дайте відповіді на запитання.

- Для яких господарських занять були сприятливі природні умови Італії? — Прекрасно
- Які племена населяли Італію у давнину? — Добре
- Чому Рим назвали «містом на семи пагорбах»? — Треба попрацювати
- За допомогою яких історичних джерел досліджують історію давньої Італії? — Нічого не зрозуміло

2. Зіставте дату заснування Рима з іншими подіями історії стародавнього світу — розташуйте події в хронологічній послідовності. Яка з подій відбулася в тому ж столітті, що й заснування Рима?

Заснування Рима | **Закони Хаммурапі** | **Перші Олімпійські ігри** | **Будівництво піраміди Хеопса** | **Життя Конфуція**

3. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/SwrqiGrw

II. Обговоріть у групі

Як відповів би житель стародавнього Рима на запитання: «Коли почалася історія Перської держави»? Зважте на те, що римляни вели відлік часу від заснування свого міста.

III. Мислю творчо

1. За допомогою підказки — ланцюжка запитань Квінтиліана: **Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?** складіть запитання до теми уроку та запропонуйте однокласникам/однокласницям дати на них відповідь.

2. З історією м. Рим пов'язані такі крилаті вислови: ***«місто на семи пагорбах»***, ***«вічне місто»***, ***«всі дороги ведуть до Рима»***, ***«гуси врятували Рим»***. Дізнайтеся, які історичні факти лягли в основу цих висловів. Проілюструйте один із висловів (*на вибір*): створіть постер, комікс тощо.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§45 Давній Рим: від царства до республіки. Римське право

Пригадайте, чим республіканська форма правління відрізняється від монархічної.

Діємо: практичні завдання

Започаткуйте проєкт **«Історія Давнього Риму на лінії часу»**: протягом вивчення розділу 4 позначайте на лінії часу важливі події та періоди римської історії. Проілюструйте свій проєкт тематичними малюнками. Проєкт можна виконати як за допомогою канцелярського приладдя, так і з допомогою онлайн-сервісів для створення ліній часу.

Історія міста Рим — це цікавий шлях від «міста на семи пагорбах» до столиці величної імперії. На розвиток Рима вплинули етруски. До 509 р. до н. е. в Римі, за легендами, правила етруська царська династія. Політичні та культурні традиції етрусків були значною мірою запозичені римлянами, які остаточно підкорили Етрурію на початку III ст. до н. е.

1. Римське суспільство за царського періоду

Ромул був першим правителем Рима. Після Ромула правили шість царів. Так званий ***царський період*** тривав понад два століття — протягом **753–509 рр. до н. е.**

У цей час римляни жили общинами, які складалися з великих родин (латиною — «фамілій»). На чолі родини стояв батько (патер), а членів родини називали **патриціями**.

Статуя римлянина з погруддями предків (*I ст. до н. е.*)

До якої категорії громадян Рима ми можемо віднести цього чоловіка? Обґрунтуйте свій вибір.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Патриції були привілейованою верствою населення в Римі. Вони пишалися тим, що їхні діди й батьки заснували Рим.

Іншу частину населення, що походила зі скорених племен завойованих територій або переселених з інших общин, називали **плебеями**. Плебеї займалися землеробством і ремеслами. Вони повністю залежали від патриціїв. У господарстві використовували також працю ***рабів/рабинь***.

На чолі общини стояв довічно обраний цар. Разом із царем правив **сенат** — рада старійшин. Народні збори вирішували найважливіші справи.

Діємо: практичні завдання

Діонісій Галікарнаський про владу царя

Ромул дав цареві такі права: щоб він очолював священнодійства і жертвопринесення, щоб зберігав закони та звичаї батьків, тяжкі злочини розбирав сам, а легші доручав сенатові, збирав сенат і скликав народ та мав вищу владу під час війни…

Які обов'язки перед суспільством мав цар? Які обов'язки мали члени суспільства?

У 510 р. до н. е. через зловживання владою римляни скинули останнього царя Тарквінія Гордого і проголосили республіку. Період **з кінця VI до I ст. до н. е.** в історії Давнього Риму називають ***республіканським***.

2. БОРОТЬБА ПЛЕБЕЇВ З ПАТРИЦІЯМИ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і законспектуйте матеріал у схему.

Боротьба плебеїв з патриціями в Римі

Причини	→	Результати
_____		_____

Спочатку влада в римській республіці належала виключно патриціям. Під час розподілу нових земель саме їм надавали перевагу. Багато плебеїв потрапляли в боргове рабство і піддавалися жорстким покаранням.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Боротьба плебеїв за свої права тривала понад 200 років. Протягом 450–451 рр. до н. е. на вимогу плебеїв правові норми були записані в **законах XII таблиць**, виставлених на Форумі для загального огляду й обов'язкових до виконання.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ В РИМІ

Органи влади в Римі були виборними. Робота на всіх посадах не оплачувалася, тому управляти державою могли тільки багаті громадяни.

Зміни, що відбувалися в суспільстві, сприяли зміцненню влади та єдності держави. Стабільне становище в державі Рим використав для подальшого розширення територій шляхом загарбницьких воєн.

4. РИМСЬКЕ ПРАВО. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Усе населення Риму поділялося на дві великі групи — **римських громадян та іноземців**. Громадяни Риму здобули

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

важливі *права*: брати участь у народних зборах, бути обраними на державні посади, мати і набувати власність, право на захист від несправедливих рішень, брати участь у релігійних обрядах і святах. Певні обмеження у правах мали жінки, діти, вільновідпущені раби, плебеї.

Служба у війську, сплата податків, дотримання законів держави були основними *обов'язками* громадян.

Деякий час суспільство Давнього Риму керувалося звичаями, але з утвердженням республіканської форми правління виникла потреба у фіксуванні правових норм. Так з'явилися відомі нам закони XII таблиць.

Поступово в Давньому Римі сформувалася система правових норм, що увійшли в історію під назвою **римського права**. Розвиток римського права охоплює понад тисячу років, від законів XII таблиць (451–450 рр. до н. е.) до римського цивільного права імператора Юстиніана I.

Варто запам'ятати!

Ри́мське пра́во — правова система Давнього Риму, що діяла в Римській державі, розвивалася понад тисячу років і вплинула на законодавство багатьох сучасних країн світу.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся з принципами римського права. Поясніть, як ви розумієте їх зміст. Чи актуальні (мають значення) ці принципи в наші дні?

Принципи Римського права
(уривки)

- Нікого не виправдовує незнання закону.
- Ніхто не може бути покараний двічі за той самий злочин.
- Ніхто не може бути суддею у власній справі.
- Треба вислухати і протилежну сторону.
- Під час війни закони мовчать.
- Закон ухвалений і встановлений для всіх і заради блага всіх.
- Благо народу — вищий закон.
- Договори треба виконувати.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Давній Рим: від царства до республіки. Римське право»**. Дайте відповіді на запитання.

Чим республіканська форма правління приваблювала римлян?

Які верстви суспільства сформувалися в римському суспільстві?

Чи досконалою була демократія в Римській республіці?

Як римське право захищало права громадян Риму?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/owrqpgkG

II. Обговоріть у групі

1. Поясніть, що про історію Давнього Риму можна розповісти за допомогою закодованих у хмаринці слів.

2. Які наслідки мав той факт, що робота на всіх посадах у Римі не оплачувалася?

3. Обговоріть і прокоментуйте давньоримську правову норму. Про які особливості розвитку римського суспільства вона свідчить: «*Якщо рукою або палицею переламає кістку вільній людині, нехай заплатить штраф 300 ассів, якщо рабу — 150 ассів*».

III. Мислю творчо

Цицерон згадував, що коли він був хлопчиком, то школярі закони XII таблиць учили напам'ять.

Чи варто, на вашу думку, використовувати цей приклад у сучасних школах для ознайомлення учнів із правовими нормами?

Як ви розумієте висловлювання Цицерона: «***Знання законів полягає не в тому, щоб пам'ятати їхні слова, а в тому, щоб осягнути їхній сенс***».

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§46 Воєнна експансія Риму. Військова справа в Давньому Римі

1. Завойовницькі війни Риму

Зміцнення Римської республіки супроводжувалося прагненням розширити володіння. Це призвело до **воєнної експансії** — Рим розпочав війни за підкорення собі інших територій Італії та сусідніх країн. Прагнучи захоплення нових земель і рабів, він понад 200 років воював і в запеклій боротьбі зумів підкорити сусідні латинські племена.

У **265 р. до н. е.** римляни захопили етруське місто Вольсінію. Цим завершилось об'єднання Італії — і Рим перетворився на сильну державу Західного Середземномор'я.

Протягом 264–146 рр. до н. е. Рим вів Пунічні війни за лідерство в західному Середземномор'ї з могутнім Карфагеном. У результаті трьох воєн Рим переміг.

До кінця I ст. до н. е. під владу Риму потрапили Сирія та Єгипет. Провінціями Риму стали також території Балкан, Сицилії, Іберії (сучасна Іспанія), Галлії (сучасна Франція) та інші. Пізніше під римською владою опинилися грецькі міста в Малій Азії.

Завойовані за межами Італії землі перетворювали на **провінції**. Тут Рим проводив політику **«розділяй і володарюй»**, нацьковуючи одні народи на інші.

2. Воєнне мистецтво римлян

Уся історія Давнього Риму пов'язана з численними війнами. Неабиякий досвід сприяв формуванню воєнного мистецтва Риму.

Основою війська був римський **легіон**, який складався з пішого війська та кінноти.

Опорним пунктом римлян на завойованих землях був римський табір. З часом з таких таборів виникло багато європейських міст.

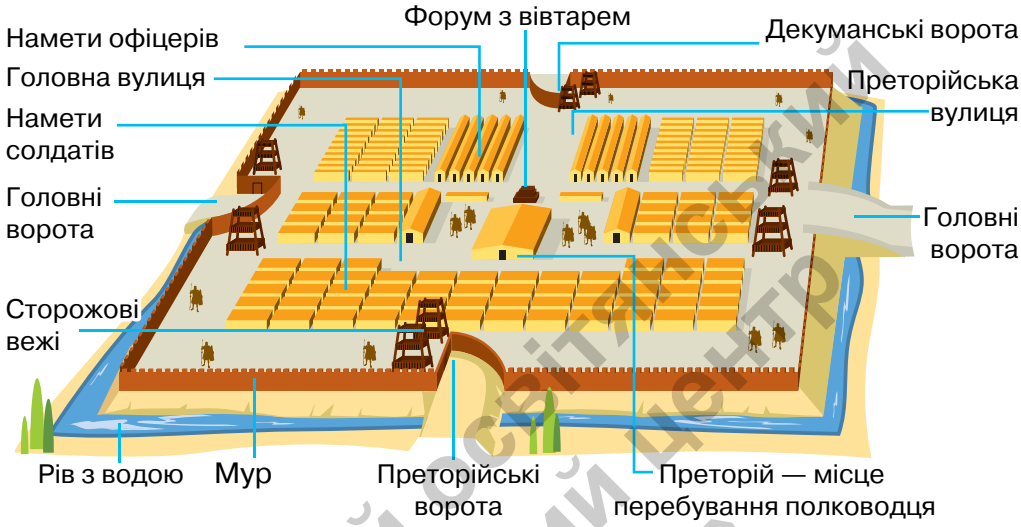
Солдатів і ветеранів у Римі шанували. Як винагороду за службу надавали громадянство, на завойованих територіях — землю, певні пільги.

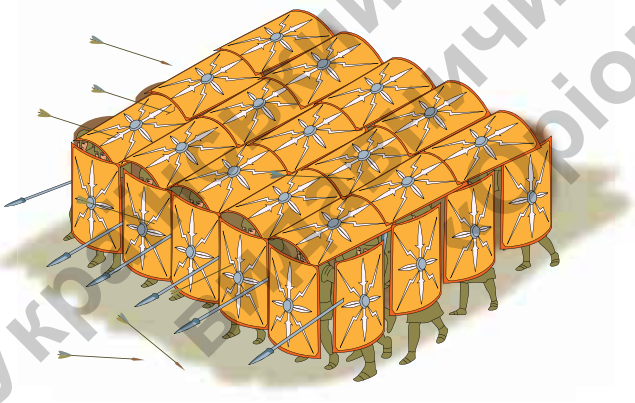
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

На основі історичних реконструкцій (*с. 209–210*) складіть розповідь про римський воєнний табір та озброєння римських солдатів.

Римський табір (*реконструкція*)

Бойовий порядок «Черепаха», призначений для захисту війська від метальних снарядів на полі бою.

Висловіть припущення, якими були сильні та слабкі сторони такого бойового порядку.

Український освітянський видавничий центр «Ранок»

Варто запам'ятати!

Експа́нсія — поширення впливу однієї країни на територію, різні сфери життя інших країн.

Прові́нція — підкорена Римом територія за межами Апеннінського півострова.

Легіо́н — основний підрозділ римської армії. Римський легіон був розділений і побудований так, що міг діяти на будь-якій місцевості.

Римський воїн-легіонер

Пізнавально й цікаво

Тріумф — урочистий вступ у столицю полководця та його війська після переможного закінчення війни.

За давнім звичаєм, біля тріумфатора стояв раб, який час від часу нахилявся до героя і повторював: «Не пишайся! Не забувай, що ти всього лише людина! Пам'ятай про смерть!». А солдати співали жартівливих пісень, глузуючи з полководця. Це робилося для того, щоб відвернути заздрість богів.

1. Складіть розповідь про урочистий вступ полководця у столицю.

2. Як ви розумієте давній римський вислів: **«Пам'ятай про смерть»** (Memento mori)?

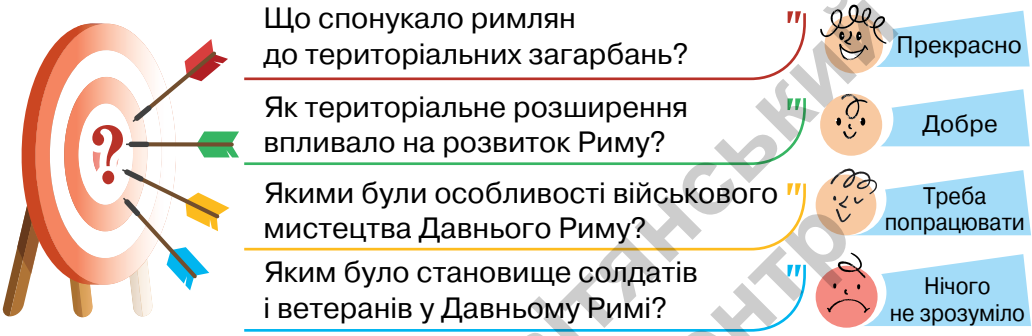
Український освітянський центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Воєнна експансія Риму. Військова справа в Давньому Римі»**. Дайте відповіді на запитання.

2. За текстом та картою на *с. 200* складіть хронологічну таблицю **«Воєнна експансія Давнього Риму»**. Доберіть із попередніх розділів події, що відбувалися синхронно з подіями у вашій таблиці. Складіть дві-три задачі на лічбу часу на основі позначених подій і періодів.

II. Обговоріть у групі

1. Розшифруйте хмаринки слів і складіть крилаті вислови. Дізнайтеся історію їхнього походження. Поміркуйте, у яких сучасних життєвих ситуаціях їх можуть вживати.

2. Об'єднайтеся в групи і складіть карту пам'яті **«Воєнна експансія Давнього Риму»**. У карті відобразьте, як ви зрозуміли причини, головні події, наслідки римських завоювань.

III. Мислю творчо

Підготуйте тематичний проєкт (*лепбук*, *презентація тощо*) на тему **«Озброєння давньоримської армії»**.

Український освітянський навчальний центр «Оріон»

§47 Рим: від республіки до імперії. Юлій Цезар та Октавіан Август

1. Пригадайте, чому в 509 р. до н. е. римляни повстали проти царів. **2.** Чим римлян приваблював республіканський устрій? **3.** За яких обставин у Римі обирали диктатора?

Читаємо й розуміємо

1. На основі матеріалів параграфа визначте, що сприяло встановленню диктатури (одноосібного правління) Юлія Цезаря.

2. Які рішення Юлія Цезаря були на користь державі, а які – ні?

3. Чому проти нього виникла змова?

1. ДИКТАТУРА ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ

Із зростанням території володінь Риму змін зазнавала й держава. Деяким лідерам здавалося, що ліпше управляти величезними володіннями зможуть не республіканські органи, а одна людина — ***диктатор***. З-поміж інших вирізнявся представник патриціанського роду Юліїв, видатний полководець **Гай Юлій Цезар**. Мріючи про владу над Римом, Юлій Цезар сприяв зростанню могутності держави. Він розширив володіння Риму в Галлії та Іспанії, здійснив похід до Британії, придушував повстання проти Риму. Далекоглядний Юлій постійно дбав про свій авторитет серед простого народу. Він фінансував щедрі роздачі хліба бідним, гладіаторські бої та свята.

Юлій Цезар (*робота Андреа ді П'єтро ді Марко Ферруччі, XVI ст.*)

Зростання могутності Юлія Цезаря, особливо під час намісництва в Галлії, непокоїло сенат та інших претендентів на владу в Римі. Після перемоги в боротьбі за владу під час громадянської війни 49–45 рр. до н. е. Юлій Цезар зміг посісти всі найважливіші виборні посади в Римі.

Протягом короткого часу свого правління Юлій Цезар провадив активну державницьку діяльність.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Поміркуймо!

Уважно ознайомтеся зі схемою та поясніть, якою була мета кожного із заходів Юлія Цезаря. Висловіть припущення, чи всім у Римі була до вподоби політика Цезаря.

- Зосередження всієї влади в руках Цезаря
- Установлення контролю держави над збором прямих податків
- Карбування монети із зображенням Цезаря
- Надання римського громадянства мешканцям провінцій
- Включення до Сенату і магістратур прихильників Цезаря
- Наділення ветеранів землею в заморських провінціях
- Календарна реформа — упровадження юліанського календаря

Цезар не приховував, що вважає республіканський лад застарілим. Він прямо заявляв: «Республіка — ніщо, порожнє ім'я без тіла й вигляду». У Римі почали говорити, що Цезар прагне царської влади, адже вимагав шанувати себе як царя.

Серед сенаторів виникла змова з метою порятунку республіки. **15 березня 44 р. до н. е.**, під час засідання сенату, змовники вбили Цезаря.

Цезар став першим римлянином, чиє зображення почали карбувати на монетах

2. ПРИНЦИПАТ ОКТАВІАНА АВГУСТА

Історичне порівняння

Опрацюйте історію правління Октавіана Августа. Зіставте його діяльність з діяльністю Юлія Цезаря. Визначте спільне й відмінне в їхній політиці.

Політика Юлія Цезаря		Політика Октавіана Августа
ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Після смерті Юлія Цезаря в Римі тривали війни за розширення римських володінь та боротьба за владу. У **27 р. до н. е.** родич Цезаря **Октавіан** установив одноосібне правління у володіннях Риму. Октавіан діяв хитрістю. У державі зберігалася діяльність республіканських установ. Але ці органи влади були під повним контролем Октавіана — туди обиралися наближені до нього люди, які голосували за рішення правителя. Така форма правління, коли за збереження республіканських установ влада належала одній людині, дістала назву **принципату**.

Римський сенат присвоїв Октавіану ім'я «Август» (священний, звеличений божеством). Його стали називати Цезарем Августом («сином божественного»). Отже, *від часів Октавіана Августа в Римі розпочався період імперії*. Усіх наступних правителів Риму історики називали ***імператорами***, за назвою посади, яка згодом стала титулом монарха.

Римський плебс не брав активної участі в управлінні державою. Але Август регулярно влаштовував для нього гладіаторські бої, роздавання хліба й грошей. Опорою влади Августа були *вершники* — привілейована верства з верхівки плебсу, ті, хто служив у кінноті. З них призначали командирів преторіанців, прокураторів.

Пізнавально й цікаво

Маючи повну монархічну владу, Август увесь час наголошував, що він тільки перший серед рівних. Тому він не дозволяв споруджувати храми й виготовляти статуї на свою честь. Зовні Август тримався скромно, одяг носив тільки домашнього виготовлення, витканий дружиною й дочкою.

Усе життя імператор боявся змов. На засідання сенату він з'являвся в панцирі та з мечем під одягом. Сенатори підходили до нього по одному, кожного обшукували. Октавіана охороняла особиста гвардія — преторіанці.

1. Чому, на вашу думку, Октавіан Август уникав свого звеличення?
2. Чому Октавіан дбав про свою охорону?

Імператор рідко очолював воєнні походи, доручаючи вести їх своїм талановитим і відданим помічникам.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Август вважав, що Римській імперії треба піклуватися не так про здобуття нових, як про охорону вже наявних земель. Із цих міркувань Август не поспішав з новими завоюваннями.

Для зміцнення влади Риму в провінціях Август наділяв землею солдатів-ветеранів. Тут будували міста й фортеці, активно вели торгівлю. Місцева знать опановувала латинську мову, римську культуру. Але жителів провінцій, незважаючи на ліквідацію деяких податків і прагнення імператора обмежити сваволю намісників, продовжували вважати людьми «другого сорту».

Срібний денарій з портретом Октавіана, викарбуваний на честь перемоги над Єгиптом (*близько 29–27 рр. до н. е.*)

У 14 р. н. е. Август помер. Сенат вирішив вважати його одним з богів. З надзвичайними почестями імператора поховали в мавзолеї, а місяць його смерті було названо на його честь.

Пізнавально й цікаво

За часів Августа у всій імперії розгорнулося грандіозне будівництво. Місто прикрасили багатьма чудовими спорудами, створили нову площу — *Форум Августа*.

Форум Августа в Римі, Італія (*сучасне фото*)

Статуя Октавіана Августа

Римський історик Светоній писав, що Август **«отримав Рим цегельним, а залишив його мармуровим»**. Чим можна пояснити зміни в архітектурній забудові Рима?

Український освітянський павільйон «Орлоч»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Рим: від республіки до імперії. Юлій Цезар та Октавіан Август»**. Дайте відповіді на запитання.

- Яку роль в історії Риму відіграв Юлій Цезар? — Прекрасно
- Чому правління Юлія Цезаря називають диктатурою? — Добре
- Чому Октавіану Августу вдалося стати одноосібним правителем? — Треба попрацювати
- Що спільного й відмінного в діяльності Цезаря і Августа? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Окрім талантів полководця і політика, Юлій Цезар володів письменницьким хистом. Відомі його літературні твори «Записки про війну з галлами», «Записки про громадянську війну», памфлети, поезії, драми.

Об'єднайтеся в творчі групи. На основі матеріалу параграфа або відео створіть комікс **«Життєпис Юлія Цезаря»**.

Відео про Юлія Цезаря (*тривалість 04 хв 39 с*)
https://cutt.ly/l85pRXs

III. Мислю творчо

1. За планом (*див. інтернет-додаток до підручника*) напишіть історичний портрет Юлія Цезаря або Октавіана Августа (*на вибір*).
2. Бурхлива діяльність Юлія Цезаря зачепила й українські простори. За крилатим висловом визначте, які історичні події «заховані» в колажі.

Прийшов, побачив, переміг!

Дізнайтеся, які ще вживані нині крилаті вислови походять від часів діяльності Юлія Цезаря.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§48 Римська імперія: від розквіту до поділу

1. Яку роль в історії Риму відігравали загарбницькі походи? **2.** Що свідчило про могутність держави за часів Октавіана Августа?

1. «Золотий вік» Римської імперії

Протягом I–II ст. н. е. Римська імперія переживала добу розквіту та найбільшої могутності. *Особливо відзначають період правління «п'яти добрих імператорів» (96–180 рр. н. е.): Нерви, Траяна, Адріана, Антоніна Пія, Марка Аврелія.*

Володіння імперії охоплювали величезні простори в Європі, півночі Африки та Малій Азії. До Рима стікалися всі багатства провінцій. В основі економіки імперії було сільське господарство. Щоправда, у цей час більшість земель входили до складу *латифундій* — великих приватних земельних володінь. У них виробляли сільськогосподарську продукцію для продажу. Ремісники виготовляли найрізноманітніші вироби: від побутових речей до ювелірних прикрас. Мережа доріг і мостів з'єднувала провінції імперії зі столицею Римом. Ними, а також морськими шляхами транспортували товари.

Колона Траяна в Римі (*I ст. н.е., Аполлодор Дамаський*) — споруджена на честь перемог імператора Траяна в Дакійських війнах

Головною робочою силою в Римі були раби. Їх була величезна кількість — у I ст. н. е. у Римі було близько 60 млн рабів. Вони були безправними і вважалися власністю господарів. Усе інше населення імперії сплачувало різноманітні податки, які залежали від становища людини

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

в суспільстві. Громадяни Рима мали менший податковий тиск, а провінціали — більший.

Багатство держави дозволяло імператорам споруджувати величні будівлі в Римі, забезпечувати допомогою нужденних, підтримувати розвиток культури і мистецтва.

2. КРИЗА В РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте п. 2 і 3 параграфа та укладіть карту пам'яті **«Кризові явища в Римській імперії»**. У карті відобразіть розуміння вами причин й ознак кризи та спроб подолання кризи римськими імператорами.

Римська імперія мала величезну територію, сильну армію і, здавалося, ніщо не могло похитнути її могутності. Проте в **III ст. н. е.** для імперії настали складні кризові часи. Усе розпочалося із вбивства імператора Александра Севера його ж воїнами у 235 р. Відтоді багато десятиліть точилася боротьба за імператорське місце. Якщо протягом II ст. н. е. правили дев'ять імператорів, то в III ст. н. е. їх змінилося понад 40! Оскільки найчастіше це були командири, поставлені на трон солдатами, то їх історики назвали «*солдатськими імператорами*». Боротьба за владу призвела навіть до тимчасового розпаду Римської імперії. Ситуацію загострював спад у господарстві, збіднiння рядових громадян, голод, епідемії.

Роздавання хліба
(*фреска I ст. н. е., Помпеї*)

До всього додалася загроза зовнішніх ворогів. У другій половині III ст. н. е. почастішали напади на Римську імперію ***варварських племен*** (варварами римляни називали будь-яких чужинців). Імператори Риму мусили вести оборонні війни з готами, галлами, бургундами та іншими народами.

Український освітянський ресурсний центр «Оберіг»

3. ІМПЕРАТОРИ ПРОТИ КРИЗИ В ІМПЕРІЇ

Імператор **Діоклетіан** (284–305 рр.) заходився наводити лад у державі з допомогою реформ. Для покращення управління величезною імперією він увів систему тетрархії (чотирьох співправителів), провів податкову реформу, наказав карбувати монети з вищим вмістом благородних металів, суворими методами намагався запобігти зростанню цін. Реформи, хоч і мали певний успіх, та повернути минулу велич держави вже не могли. Діоклетіан, вірний традиційним римським богам, жорстоко переслідував християн.

Пізнавально й цікаво

У 305 р. Діоклетіан зробив вчинок, украй незвичайний не тільки для римських імператорів, а й монархів загалом: він добровільно залишив трон і поїхав з Риму до розкішного палацу в рідній Далмації. Причини зречення влади імператором невідомі. Останні роки життя полюбляв займатися вирощуванням городини та квітів.

Поміркуйте, чим можна пояснити відмову імператора від влади.

Палац-фортеця Діоклетіана (*сучасний вигляд*)

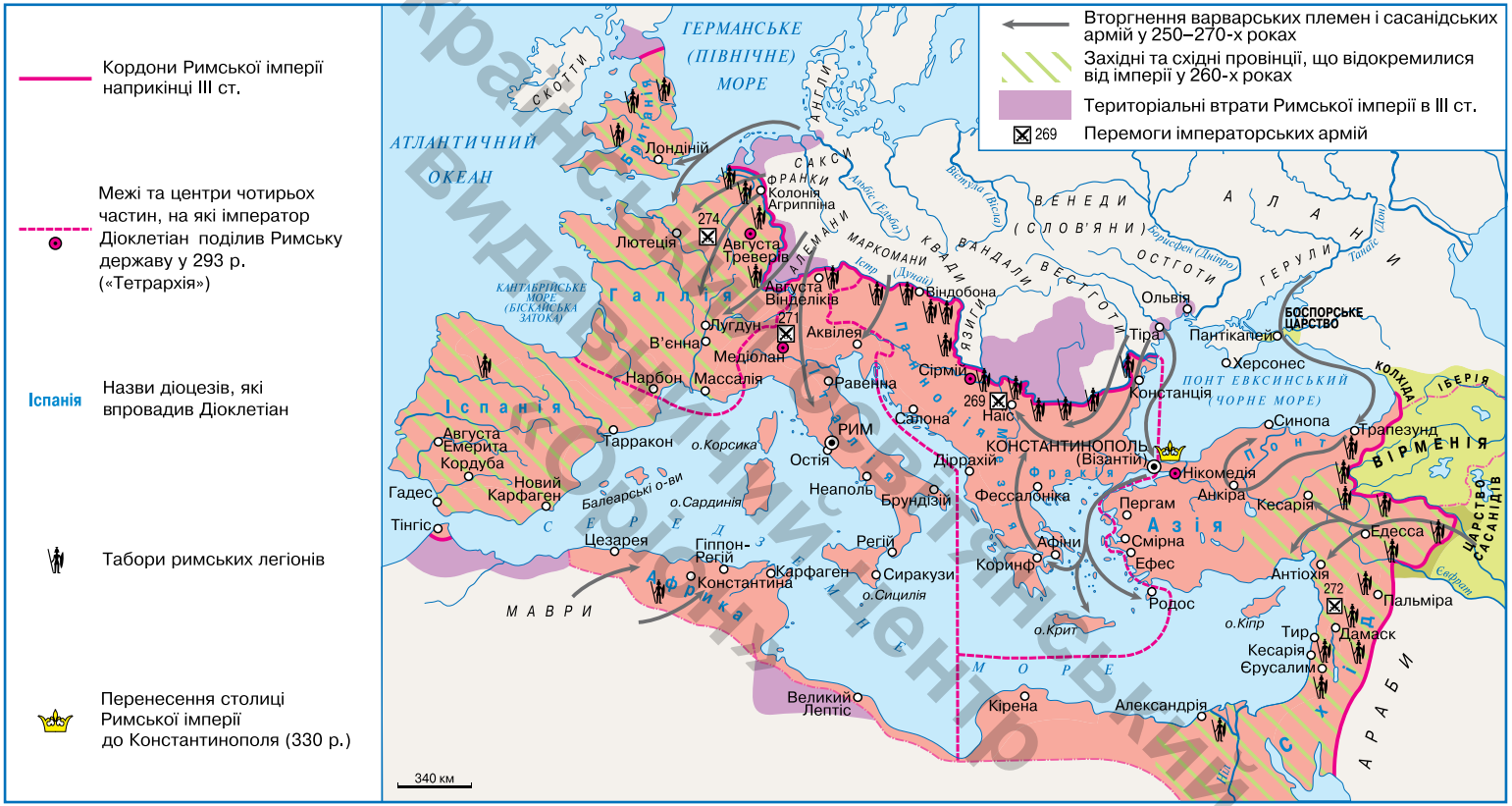
Наступник Діоклетіана — **Константин** (306–337 рр.) продовжив реформи, розпочаті Діоклетіаном. Було впроваджено золоту монету солід, яка поліпшила фінансові справи імперії.

У 313 р. Міланським едиктом було надано свободу віросповідання християнам і припинено їх переслідування. Ймовірно, імператор бачив у християнстві силу, здатну об'єднати розділену численними суперечностями державу.

Константин заснував нову столицю Римської імперії, назвавши її Другим, або Новим, Римом. Але незабаром це місто почали називати Містом Константина — **Константинополем** (сучасний Стамбул, розташований на території Туреччини). У **330 р.** з міркувань безпеки столицю Римської імперії перенесли до Константинополя. Згодом, за нащадків Константина у **395 р.** відбувся **поділ Римської імперії на Західну й Східну**.

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

КРИЗА В РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ III СТ. ДІОКЛЕТІАН І КОНСТАНТИН

Українська видавнича організація «Оріяна-Нова»

1. Чи можемо ми, ознайомившись із картою, стверджувати про кризові явища в Римській імперії? Свою думку обґрунтуйте.

2. З якою метою на північно-східних кордонах імперії базувалися табори римських легіонів?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Римська імперія: від розквіту до поділу»**. Дайте відповіді на запитання.

- Якими були ознаки розквіту Римської імперії? — Прекрасно
- Що свідчило про кризу в Римській імперії в III ст.? — Добре
- Які заходи вживали імператори для подолання кризових явищ? — Треба попрацювати
- Яка зовнішня загроза з'явилася на кордонах імперії на початку нової ери? — Нічого не зрозуміло

2. Перевірте, чи знаєте ви послідовність подій історії: розташуйте запропоновані події в хронологічній послідовності.

Поділ Римської імперії на Західну і Східну → **Встановлення диктатури Юлія Цезаря** → **Знищення Римом Карфагена** → **Установлення влади Октавіана Августа в Римі**

II. Обговоріть у групі

Досить часто давньоримські політики, щоб привернути на свій бік громадян-виборців під час виборів, влаштовували безкоштовні роздачі хліба й організовували своїм коштом веселощі для громадян. Влада натомість намагалася заборонити такі вияви щедрості. Поміркуйте, чим були зумовлені дії щедрих кандидатів і органів влади. Чи зустрічаються подібні випадки в наш час?

III. Мислю творчо

Розгляньте зображення сарматів на фрагменті колони Траяна. Проведіть мінідослідження і дізнайтеся, чому вони були зображені на пам'ятці.

Сармати на колоні Траяна

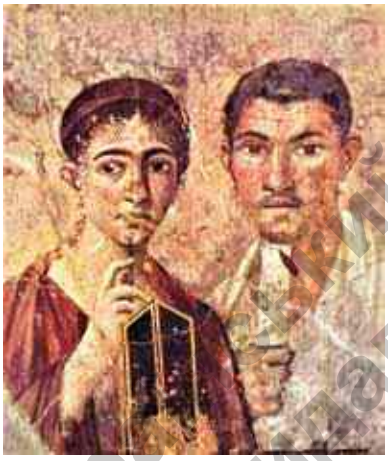
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§49 Родина і виховання в Давньому Римі. Повсякденне життя

Пригадайте, якими були родинні традиції у давніх народів Сходу, Греції. Яким було становище жінок? Як виховували та навчали дітей?

1. Римська сім'я

Сім'я в Давньому Римі мала велике значення і була важливою складовою суспільства. На чолі *патріархальної родини* перебував найстаріший чоловік (ним міг бути дід або батько) — глава всієї родини. Слово батька було законом для всіх родичів.

Портрет подружжя (*фреска Помпеї, перша половина I ст.*)

Віком для вступу в шлюб для чоловіка було 14 років, для жінок — 12 років. Як правило, шлюбу передувала домовленість батьків сімейств, яка могла мати місце не раніше семирічного віку дітей. Поширеним був шлюб за розрахунком. Нареченого, наречену обирали зважаючи на статус родини.

Визначною подією в родині було народження дитини. Сповіщали про цю подію вінки, які вивішувалися на вхідні двері. Дівчинка отримувала своє ім'я на восьмий день від народження, хлопчик — на дев'ятий день. Це було свято для всієї родини.

Пізнавально й цікаво

Ім'я римського громадянина мало три складові: особисте ім'я давалося батьками; ім'я роду (в сучасному розумінні — прізвище); індивідуальне прізвисько — давалось за якісь заслуги.

Наприклад, римський полководець: ім'я — Гай, прізвище — Юлій, індивідуальне прізвисько — Цезар. Доньок у родинах називали жіночою формою імені батька. Так, усі жінки роду Юліїв були Юліями.

Український освітянський видавничий центр «Орія»

2. НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Освіта була важливою складовою виховання римлян. До семи років хлопчики і дівчатка виховувалися разом у домашніх умовах. *Дітей виховували в дусі поваги до вірувань і звичаїв предків.*

Діємо: практичні завдання

У період республіки в римських школах вивчали сім вільних мистецтв.

1. За допомогою хмаринки дізнайтеся, про які мистецтва йдеться.

2. Які якості, вміння розвивало вивчення кожного з цих мистецтв?

3. Які з мистецтв вивчаються в сучасних українських школах? Як вони називаються?

Свої висновки оформіть у таблиці.

Назва мистецтва	Якості, вміння, які допомагає розвивати	Яку назву назву мають сьогодні

РІВНІ РИМСЬКОЇ ШКОЛИ
7–12 років — початкова школа Навчалися читання, письма та лічби. Початкову школу могли відвідувати також дівчата.
12–16 років — граматична школа Вивчали римську і грецьку мови, літературу, ораторське мистецтво, медицину.
16–20 років — риторична школа Вивчали історію, філософію, риторику та право.

Після закінчення риторичної школи, за бажанням, можна було продовжити навчання в наукових центрах стародавнього світу — Афінах, Александрії, Пергамі.

Усі школи були приватними, і навчалися в них виключно діти із заможних родин. Усі інші діти навчалися вдома.

3. СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ДАВНЬОМУ РИМІ

В античному світі жінки не були рівноправними з чоловіками. Основне призначення жінок полягало у вихованні

Український освітній видавничий центр «Ґрон»

Римлянки, вдягнуті у плащі — палли

дітей, роботі по домашньому господарству. Але в Давньому Римі жінки мали набагато більше прав, ніж жінки в Елладі. У римському суспільстві, попри те, що жінок не допускали до голосування, вони мали право висувати своїх кандидатів та агітувати за них. Вони вміли читати, захоплювалися філософією. Римлянки, на відміну від афінянок, могли вільно гуляти містом, без супроводу чоловіків родини. Жінки могли разом з чоловіками ходити в гості. Цікавою була система символів в одязі жінки, яка вказувала на її правове становище. Так, вільні римські громадянки мали право носити спеціальний одяг, який вказував на їхнє громадянство. Офіційний одяг був представлений столою (довгою і широкою тунікою, двічі підпоясаною — під грудьми і нижче талії). Саме такий одяг засвідчував належність жінки до римської громади та її становище дружини і матері.

4. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РИМЛЯН

Макет інсули (будинку без зручностей з квартирами/кімнатами для бідних і крамницями на першому поверсі) з давньоримського міста Остія (*сучасна реконструкція*)

Римляни запозичили культуру повсякдення у греків, але додали до неї власні здобутки та традиції. У повсякденні використовували нехитрі речі, час від часу виконували важку роботу.

Вплинули греки й на моду римлян. Основні риси одягу обох давніх народів на перший погляд видаються схожими. За вбранням можна було визначити соціальний статус власника. Чоловіки, громадя-

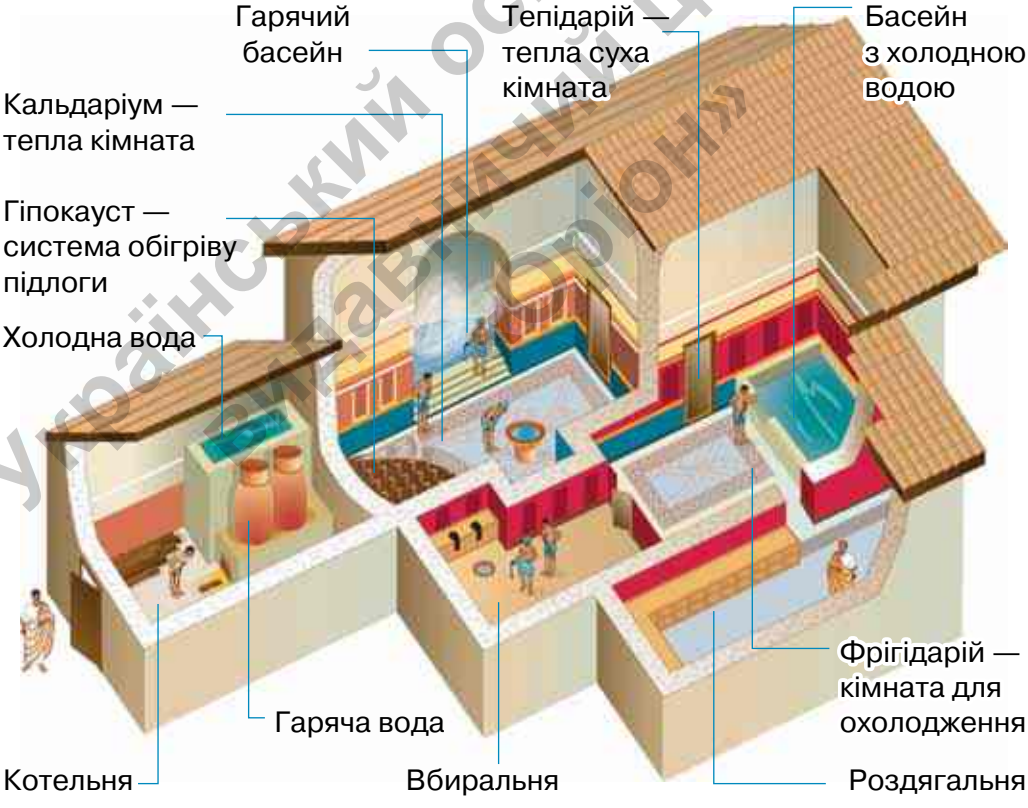
Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ни Риму, носили тогу — відріз тканини напівкруглої форми, яким огортали торс через ліве плече так, щоб руки лишалися вільними. Колір тоги мав значення. Пурпуровий символізував перемогу, сірий або чорний — жалобу. Римські жінки носили плащ — паллу, який для зручності підперезували на талії. Головним взуттям були черевики з м'якої шкіри та сандалі.

Пізнавально й цікаво

У Давньому Римі сформувалася традиція відвідування громадських **терм** — закладів для миття. Терми були своєрідними центрами гігієни і дозвілля. Тут римляни не лише милися, а й спілкувалися, читали, споживали різну їжу та напої, займалися спортом. Терми були доступними для всіх жителів Рима, включаючи жінок, окрім рабів.

Римські терми — громадські заклади для водних процедур (*історична реконструкція*)

Поміркуйте, які знання застосували римляни для створення терм.

Український освітянський видавничий центр

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Родина і виховання в Давньому Римі. Повсякденне життя»**. Дайте відповіді на запитання.

Як ви розумієте поняття «*патріархальна родина*»? — Прекрасно

Що свідчить про різнобічний характер освіти в Римі? — Добре

Які права мали жінки в давньоримському суспільстві? — Треба попрацювати

Чому терми були популярними серед римлян? — Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Як ви розумієте слова давньоримського філософа, державного діяча Сенеки: «*Шлюбний союз — перша сходинка людського суспільства*» та норму Сімейного кодексу України: «*Сім'я є первинним та основним осередком суспільства*»? Яка думка об'єднує ці тексти?
2. Уявіть себе жителем Рима, Сиракуз, Помпеї. Із запропонованих продуктів складіть меню на один день — сніданок, обід, вечеря.

III. Мислю творчо

1. Виконайте творчий проєкт **«Сторінка учня римської риторичної школи в соціальній мережі»**.
2. Складіть комікс (*коротку розповідь у картинках*) **«Досягення римської культури повсякдення в сучасному світі»**.

Український освітянський ресурсний центр

§50–51 Релігія та культура в Давньому Римі

Поясніть, як ви розумієте слова, зашифровані в хмаринці.

1. Від язичництва до християнства

На культурний розвиток Риму істотно вплинули греки, які в 146 р. до н. е. були завойовані римлянами. Римські боги, зазнавши впливу еллінів, стали подібними до грецьких. Так, римський Юпітер був схожим на Зевса, Марс — на Ареса, Венера — на Афродіту, Юнона — на Геру. На честь богів римляни влаштовували свята, що відігравали велику роль у суспільному житті.

Статуя Юнони Соспіти у Ватиканському музеї

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації укладіть порівняльну таблицю **«Грецькі та римські боги»**. Визначте, що спільного між ролями грецьких і римських богів у віруваннях цих народів.

У часи становлення в імперії проявилася духовна криза римського суспільства. Воно було різнорідним за етнічним, майновим і соціальним становищем. Найбідніші люди відчували себе незахищеними, страждали від голоду, епідемій. Ситуацію загострювала політична боротьба. Зневірені люди розмірковували: що робити знедоленим, де знайти порятунок від важких умов життя? Старі релігійні вірування не давали відповідей на ці питання.

Саме в цей час на Близькому Сході в середовищі юдаїзму зародилася нова релігія — **християнство**. Християни вірили, що існує один бог, а його син — Ісус Христос — Месія

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

(рятівник), який врятував світ, прийнявши мученицьку смерть на хресті від рук римлян.

Багатьох приваблювало те, що християнство пропонувало надію на спасіння, любов до ближнього, прощення гріхів, тому число послідовників віровчення постійно зростало.

Варто запам'ятати!

Християнство — одна з трьох світових релігій (разом із буддизмом та ісламом). Основа віровчення: віра в Ісуса Христа як втілення і вияв Бога, зішестя на Землю Сина Божого для спасіння людства від гріха.

Християни — послідовники/послідовниці вчення Ісуса Христа.

Поміркуймо!

Ознайомтеся із настановами Ісуса Христа. Поміркуйте, чим вони приваблювали людей.

З Нагірної проповіді Ісуса Христа

Блаженні ті, що плачуть, бо вони втішаться.

Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю.

Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть.

Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать.

Блаженні гнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.

Проситеся, і дано вам буде; шукайте і знайдете; стукайте, і відчинять вам.

Не судіть, щоб і вас не судили.

Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, добро творіть тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить і гонить вас.

Тому, хто просить у тебе, дай; і від того, хто хоче в тебе позичити, не відвертайся.

Біблія. Євангеліє від Матфея, 5:2–48

Нагірна проповідь (*картина художника Карла Блоха*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ПЕРШІ ХРИСТИЯНСЬКІ ГРОМАДИ ТА ЦЕРКВИ

Перші християнські громади виникли в **I ст. н. е.** Християни не тільки разом молилися, а й допомагали одне одному.

Організацію християнських громад почали називати **церквою**. На чолі християнської громади стояв єпископ. Керівник великої громади називався *патріархом* (від латинського «патер» — *батько*).

Спочатку християни зазнавали гонінь у Римській імперії, тому для здійснення обрядів збиралися таємно, зазвичай уночі. Першим притулком християн у Римі були катакомби — підземні ходи природного або штучного походження.

З часом прибічників християнства ставало дедалі більше. Серед вірян були як представники бідніших верств, так і знатних і впливових родин. *Римські правителі почали розуміти, що християнство з вірою в одного бога може стати тією силою, що об'єднає строкате римське суспільство.* Гоніння на християн припинилися, і згодом самі імператори прийняли християнську віру.

У **313 р.** римський імператор Константин видав закон, яким визнав християнську релігію. Сам він також прийняв християнство.

У **394 р.** імператор Феодосій затвердив едикт (указ), згідно з яким християнство стало державною релігією Римської імперії.

Ранньохристиянське богослужіння в катакомбах (*гравюра XIX ст.*)

Статуя Олени Константинопольської (250–330 рр.) — матері імператора Константина, яка здійснювала пошук християнських реліквій у Святій землі, опікувалася будівництвом і благоустроєм християнських церков

Український освітній центр «Оріон»
Видавничий

3. НАУКОВІ ЗНАННЯ В ДАВНЬОМУ РИМІ

Учені Давнього Риму активно досліджували навколишній світ і наукові ідеї різних народів стародавнього світу. Тому римська наука досягла високого рівня. Багато ідей римських вчених лягли в основу сучасних наук.

На основі спостережень та експериментів розвивалася медицина. До наших днів дійшли імена вчених-медиків **Галена**, **Цельса**. Гален першим висунув ідею про чотири темпераменти людини. У Римі з'явилися одні з найдавніших громадських лікарень, аптек.

Видатний оратор і письменник **Цицерон**, захисник республіканських ідеалів, відомий творами про риторику, мораль, політику і право. Багато праць про мораль, політику і природу написав письменник і філософ **Сенека**.

Першу енциклопедію з географії, ботаніки, зоології написав учений **Пліній Старший**. Учений-астроном **Птолемей** висунув ідею геоцентричної будови системи всесвіту, за якою Земля була центром, а Сонце та інші небесні тіла обертаються навколо неї. Він також написав працю «Географія», у якій було вміщено перший атлас світу. Набутий римлянами досвід архітектури узагальнив у праці «Десять книг про архітектуру» інженер та архітектор **Вітрувій**.

Історію Римської імперії висвітлив історик, оратор і політик **Тацит** у працях «Анали», «Історії», «Нариси». Він описав життя і побут сусідніх римлянам германських племен, а також згадував давніх слов'ян (предків українців).

Факт чи фейк?

На старовинному малюнку зображено одну з найвидатніших інженерних споруд давнього Рима — **Колізей**. Це було улюблене місце відпочинку давніх римлян — тут влаштовували гладіаторські бої. Але на малюнку бачимо зображення морського бою в Колізеї. Попрацюйте з додатковими джерелами інформації та перевірте, чи правдивим є подане зображення, чи це плід уяви автора.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

4. МИСТЕЦТВО ДАВНЬОГО РИМУ

Особливості розвитку Риму сприяли формуванню цікавої і самобутньої культури, яка увібрала в себе культуру етрусків та інших племен Італії, а також народів, які в різні часи були завойовані римлянами. Чи не найбільше римляни запозичили в греків. Тому пам'ятки культури обох країн мають чимало спільних рис.

Особливістю римської культури було те, що набуті знання і досвід вони намагалися застосувати в практичному житті.

У містах і провінціях вони побудували бруковані дороги протяжністю близько 400 тис. км по всій імперії. Для забезпечення водою жителів передусім міст проклали *водогони — акведуки*, споруджували басейни, лазні-терми, бібліотеки. Римляни винайшли *бетон*, що застосовували в архітектурі. З неймовірно міцного бетону, куди римляни додавали вулканічний попіл і вапно, споруджений і вже 2000 років стоїть Пантеон. Особливість римської архітектури — використання *арок і склепінь*. Значна кількість пам'яток архітектури носять імена не своїх творців, а замовників: імператорів, видатних чиновників, полководців, імператорів. Наприклад, відомий як Колізей амфітеатр Флавіїв (династія римських імператорів), Аппієва дорога (на честь римського Цензора).

Пам'ятна монета Іспанії 2 євро із зображенням римського акведука

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Поміркуймо!

Римляни створювали багато скульптур, але ще частіше копіювали грецькі. Так, знаменита статуя «Дискобол» скульптора Мирона відома завдяки римській копії. Це перша класична скульптура, яка зображує людину.

Як саме зображує людину ця статуя? Про який ідеал людини в уявленнях римлян свідчить копіювання цього твору?

Дискобол

Діємо: практичні завдання

1. За поданими в тексті описами архітектурних споруд спробуйте дізнатися, які з них зображені на фото.

2. Визначте призначення цих споруд.

3. Доповніть розповідь про одну із пам'яток, використовуючи поняття: *архітектурна пам'ятка*, *фронтон*, *арка*, *склепіння*, *акведук*, *храм*, *тріумфальна арка*.

Римський акведук в іспанському місті Сеговія — найдовший зі збудованих римлянами в Європі; його довжина — 818 м, висота — 167 арок, складених без цементу або іншого скріплювального матеріалу — 29 м. У 1985 р. пам'ятку занесено до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Найбільшою архітектурною пам'яткою часів Флавіїв була **Тріумфальна арка Тита,** споруджена на римському Форумі. Вона увічнювала перемогу імператора в Юдейській війні 70 р. Традицію будувати на честь перемог тріумфальні арки у римлян запозичили й полководці пізніших епох.

Найдосконалішою зі збережених архітектурних пам'яток є чудовий 43-метровий **Пантеон** — «Храм усіх богів». Простір Пантеону увінчує міцне склепіння з відкритим верхом діаметром 9 м. Крізь склепіння на відвідувачів храму ллються потоки сонячного світла.

Український освітній видавничий центр «Орія»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Релігія та культура в Давньому Римі».** Дайте відповіді на запитання.

Які зміни в релігійних віруваннях римлян відбулися в I ст. н. е.?

У чому виявлявся вплив грецької культури на культуру Риму?

Які наукові відкриття здійснили давні римляни?

Як ви розумієте вислів: «*Рим завоював світ не тільки мечем — він переміг його своєю культурою*»?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Усю Римську імперію пронизували дороги загальною довжиною понад 80 тис. км, вони пролягали по території, що нині охоплює 32 країни.

Будівництво Аппієвої дороги. Дорога, побудована римлянами в Північній Африці (*сучасний Алжир*) 1800 років тому

1. Навіщо в Римській імперії приділяли таку увагу будівництву доріг?

2. Чи може якість доріг слугувати показником сильної держави?

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви зібралися на туристичний вікенд до Рима. Складіть маршрут вашої поїздки й екскурсій цим містом. Дізнайтеся, як у Рим можна дістатися з України, де в Римі оселитися, перекусити (для цього можна використати інтерактивну карту Римської імперії **https://orbis.stanford.edu/**). Складіть кошторис вашої поїздки на дві особи (ви і близька вам людина). Презентуючи свою роботу, вкажіть джерела інформації, якими ви користувалися. Підготуйте проєкт рекламного буклета такої мандрівки.

Український освітянський видавничий центр

§52 Велике переселення народів та падіння Західної Римської імперії

1. Пригадайте, коли відбувся поділ Римської імперії на західну і східну. Якими були причини цієї події? **2.** Хто такі варвари і як римляни намагалися їм протистояти?

1. Варварські племена — сусіди Римської імперії

«Варварами» римляни називали своїх сусідів-неримлян, яких вони вважали відсталими та некультурними. Це були різні за походженням народи, зокрема гуни, слов'янські племена, а також германці, до яких належали готи, франки, вандали, бургунди та інші.

Ще з II ст. н. е. варвари почали здійснювати набіги на Римську імперію. Імператори намагалися протистояти варварським набігам, зокрема будуючи оборонні вали на кордонах імперії.

Пізнавально й цікаво

У 122 р. імператор Адріан побудував на кордоні Риму в Англії 117-кілометровий оборонний вал з фортами (фортецями) й 10-метровими ровами з обох боків.

2. Велике переселення народів. Падіння Риму

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте матеріали на *с. 234–238* та заповніть таблицю **«Падіння Західної Римської імперії»**.

Причини падіння імперії	Головні події протистояння з варварами	Наслідки падіння імперії

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Період **з IV до VII ст.** відомий як **Велике переселення народів**. Цей процес мав кілька причин: зміна клімату, що змушувала кочовиків і землеробів шукати інші землі; посилення майнової та соціальної нерівності; зростання ролі вождів і знаті, їхнє прагнення до захоплення нових земель і воєнної здобичі. Багаті володіння Риму приваблювали варварських ватажків, які прагнули здобичі. Розпочався тривалий період протистояння Римської імперії з варварами.

Після поділу в 395 р. на Західну і Східну Римська імперія вже не могла ефективно захищатися від варварів. Протягом кількох десятиліть «вічне місто» зазнавало спустошливих нападів різних варварських армій. Варвари грабували місто, а що не могли вивезти, руйнували й ламали, знищуючи цінну культурну спадщину Рима. З історії одного такого грабунку бере початок вживання слова ***«вандалізм»*** — символ безглуздої жорстокості та руйнації культурних цінностей.

Римська імперія в протистоянні з варварами

Варто запам'ятати!

Вандалі́зм (від «*вандали*») — зловмисне руйнування культурно-історичних пам'яток, матеріальних і культурних цінностей і майна.

Український освітянський культурний центр

Пізнавально й цікаво

На початку V ст. головну небезпеку для римської держави становили гуни. У 30-х роках V ст. ватажок гунів **Аттіла** об'єднав під своєю владою племена варварів центральної та східної Європи. Нова держава кинула виклик римлянам. «Бич Божий» — саме таке прізвисько дістав Аттіла від римлян.

1. Дізнайтеся за картою (*с. 238*), де відбулася битва війська Аттіли з об'єднаними силами римлян і германців у 451 р.

2. Чому, на вашу думку, римляни прозвали Аттілу «Бичем Божим»?

Такий вигляд, на думку середньовічних художників, мав гунський правитель Аттіла

Історичні загадки

З допомогою підказок у тексті та додаткових джерел інформації дізнайтеся, хто зображений на барельєфі. Яка роль цієї людини в історії Римської імперії? Як вона пов'язана з Аттілою?

Його називали «останнім римлянином». За словами Григорія Турського «він був… стрімкий вершник, вправний стрілець із лука, невтомний у метанні списка, вельми здатний воїн і прославлений у мистецтві укладати мир. У ньому не було ні краплі жадібності, ні найменшої жадібності, від природи був добрим, не дозволяв поганим порадникам відводити себе від наміченого рішення…».

Унаслідок нападів варварів «вічне місто» Рим стояло обезлюдніле, частково спалене, пограбоване, перетворене на величезні руїни. Це було символом розвалу Римської імперії.

476 р. вважають роком **падіння Західної Римської імперії,** коли закінчилася історія стародавнього світу. Лише Східна Римська імперія проіснувала після цього ще тисячу років. Її громадяни традиційно називали себе римлянами. Історики цю державу називають **Візантійською імперією.**

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Варто запам'ятати!

Вели́ке пересе́лення наро́дів — масштабне переміщення населення в IV–VII ст., що поклало початок новим державам на руїнах Римської імперії.

Український Всесвіт

Не оминули варвари й Україну. Так, у першій половині III ст. готи захопили античні міста-держави Ольвію, Тіру, а також Боспорське царство. Звідси в другій половині III ст. здійснювали походи в Малу Азію та на Балканський півострів, завдаючи клопоту Римській імперії. Із часом готи розділилися на дві групи: вестготів, які жили на захід від Дністра, й остготів, які жили в нижній течії Дніпра. У IV ст. готи прийняли християнство та створили королівство на чолі з Германаріхом. У 375 р. держава готів впала під натиском навали гунів.

Поміркуймо!

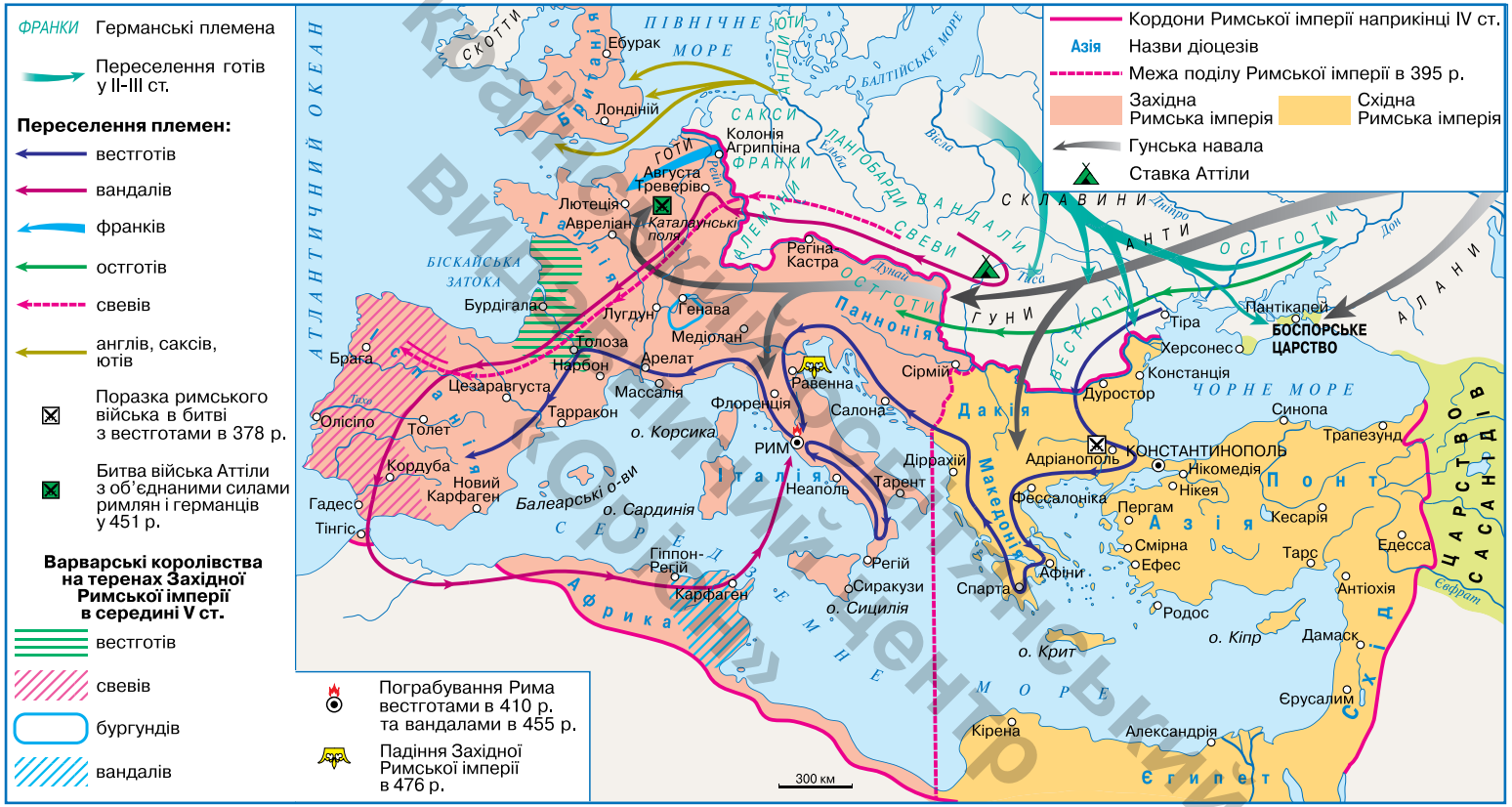

Шлях імперії. Крах (*картина художника Томаса Коула*)

За допомогою яких прийомів, образів, деталей художник зобразив крах Римської імперії?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗПАД РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ. ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ

1. Дізнайтеся за картою, які племена і в яких напрямках переміщувалися під час Великого переселення народів.

2. З'ясуйте, в яких частинах Римської імперії були утворені варварські королівства.

3. Які племена пройшли територією України в часи Великого переселення народів?

Український освітній центр «Вимірювальний»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Велике переселення народів та падіння Західної Римської імперії»**. Дайте відповіді на запитання.

- Чому римляни називали своїх сусідів варварами? — Прекрасно
- Що таке Велике переселення народів? — Добре
- Коли припинила існування Західна Римська імперія? — Треба попрацювати
- Якими були причини і наслідки падіння Західної Римської імперії? — Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте лінію часу. Пригадайте час, коли відбулися названі події. За допомогою дат цієї лінії, а також відомих вам дат з історії давніх Єгипту, Дворіччя, Індії та Китаю складіть задачі на лічбу часу та запропонуйте розв'язати їх у класі.

Утворення гунської держави на чолі з Аттілою | **Падіння Західної Римської імперії** | **Утворення остготського королівства на чолі з Германаріхом** | **Заснування античних міст-держав у Північному Причорномор'ї**

3. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/5wrqg10Y

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у класі результати роботи з укладання таблиці **«Падіння Західної Римської імперії»**. Поміркуйте, чому вдалося вистояти Східній Римській імперії.

III. Мислю творчо

1. Розгляньте хмаринку тегів. Уявіть, що ви є автором/авторкою української Вікіпедії. Яку інформацію ви розмістили б у замітках під кожним з імен?

2. Знайдіть у мережі «Інтернет» інші картини циклу «Шлях імперії» Томаса Коула. Прокоментуйте, як художнику вдалося відобразити історію Римської імперії за допомогою художніх образів.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§53 Поява слов'ян на історичній арені

Що вам відомо про слов'ян? Поміркуйте, що в давнину могла означати назва «слов'яни».

1. Коли починалася історія слов'ян

З давніх часів бере початок історія **слов'янських племен**, до яких належать і українці. Спочатку римляни їх не відрізняли від інших народів, називаючи всіх варварів-землеробів Європи германцями. Згодом вони помітили, що частина варварів говорить інакше, ніж германці.

Пізнавально й цікаво

Слов'я́ни (походження слова невідоме); за однією із гіпотез — найбільша (300–350 млн осіб) в Європі спільнота споріднених народів, що населяє значні території Центральної, Східної, Південної Європи.

На підставі археологічних досліджень встановлено, що формування праслов'янських спільнот відбувалося упродовж **II–I тис. до н. е.**

Найбільш ранні писемні згадки про слов'ян, на думку деяких істориків, належать до початку I тис. н. е. Під назвою **венедів** (венетів) вони згадуються у працях римських авторів I ст. н. е. Плінія Старшого й Тацита. Згодом венеди згадуються в Певтингеровій таблиці (копія з римської карти I ст. до н. е. — першої половини V ст. н. е.)

Позначення венедів на Певтингеровій таблиці (карті), *римські часи*

Самоназва слов'ян з'явилася на межі IV–V ст. н. е. Однак у працях пізніших авторів вони згадуються також під назвами антів і склавинів.

2. Де розташовувалася прабатьківщина слов'ян

Звідки пішли слов'яни? За походженням слов'яни належать до ***автохтонних*** народів Східної та Центральної Європи.

Український освітянський навчальний центр «Корінь»

Варто запам'ятати!

Автохто́ни — корінне населення певної місцевості.

На думку сучасних учених, *прабатьківщина слов'ян* охоплювала частини сучасних центральної та східної Польщі, південної Білорусі та північно-західної України. Щодо великих географічних об'єктів — це землі на північ від Карпатських гір, що простягаються від верхньої частини долини річки Одра на заході через витоки Вісли й Бугу до середньої течії Дніпра на сході.

Із часом територія їхнього розселення значно розширилася. **Велике розселення слов'ян** відбувалося протягом **V–VII ст.** з верхів'їв річки Прип'ять до середньої течії Дніпра, а потім на Наддністрянщину, Карпати та Балкани.

Пізнавально й цікаво

Учені встановили, що етнічним спільнотам давніх слов'ян відповідають великі археологічні культури:

венеди — спільнота черняхівської та корчацької археологічної культури;

анти — спільнота пеньківської археологічної культури;

склавини — спільнота празької археологічної культури.

Мовою документів

Готський історик Йордан про слов'ян у праці «Гетика» (VI ст.)

…Починаючи від місця народження Вістули, на безмежних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венетів. Хоча їхня назва тепер змінюється відповідно до різних родів і місцевостей, все ж переважно вони називаються склавінами й антами.

Склавіни живуть від міста Новієнтуна й озера, що зветься Мурсіанським, до Данастра, а на північ — до Вістули… Анти, сильніші за них, поширюються від Данастра до Данапра, там, де Понтійське море утворює вигин.

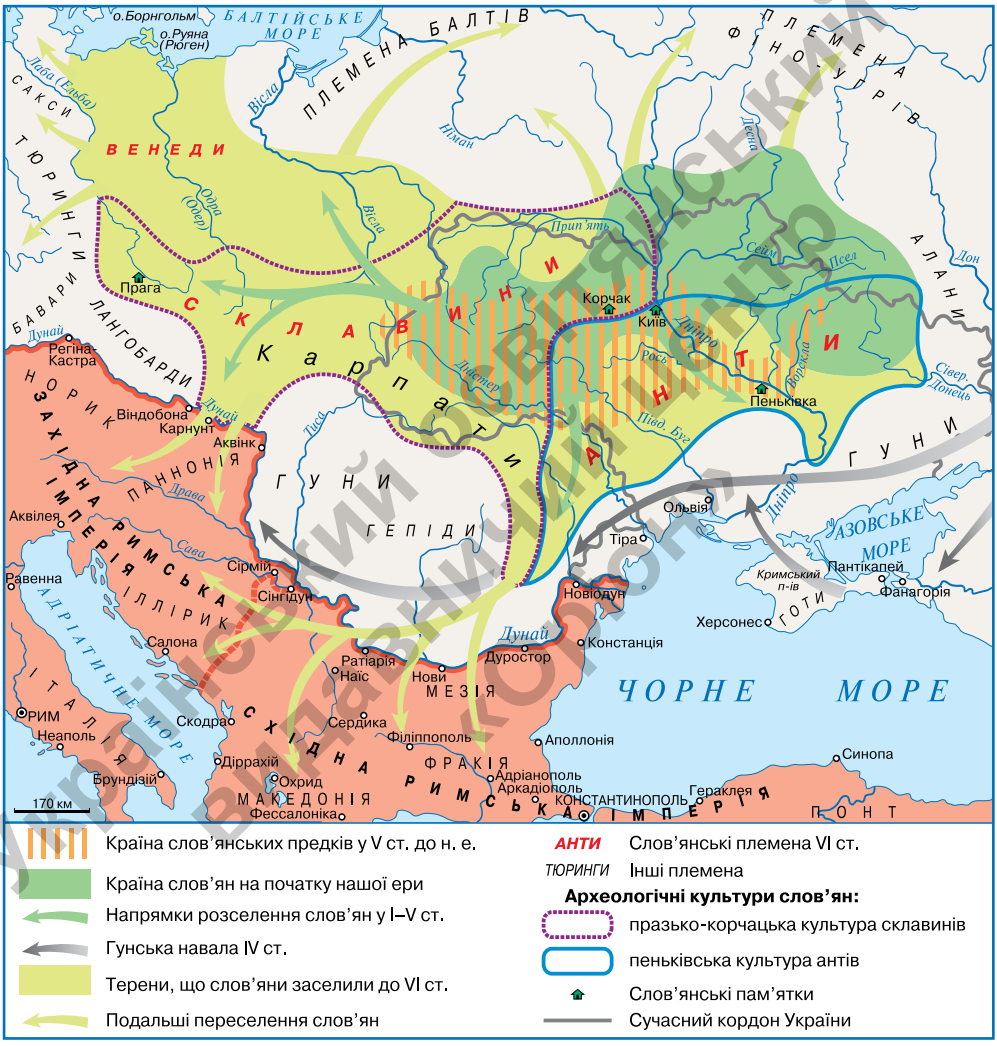
Зіставте дані Йордана з картою на *с. 242* і покажіть названі ним географічні об'єкти на карті.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Діємо: практичні завдання

1. Як на карті позначено територію прабатьківщини слов'ян?
2. Протягом якого часу і як змінилася територія розселення слов'ян?
3. Які народи були сусідами слов'ян?

ВИТОКИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ. РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН

3. АНТИ І СКЛАВИНИ

Найсильнішими зі слов'янських племен середини I тис. н. е. давні автори називають **антів**. Анти займали території від річок Прут до Сіверського Дінця протягом IV–VI ст.

Український освітянський видавничий консорціум

Пізнавально й цікаво

Анти — в перекладі з давніх східних мов означає «кінець», «край», «окраїна». Назву антам, імовірно, дали сусідні народи, для яких анти — окраїнний народ щодо сусідніх античних цивілізацій.

Уперше на сторінки писемних джерел анти потрапили наприкінці IV ст. Готський історик Йордан розповідав, що 375 р. анти зазнали нападу короля остготів Вінітара. Спочатку мужні анти перемогли нападника, однак невдовзі Вінітар знищив вождя антів Божа разом із 70 старійшинами. Деякий час землі антів (територія сучасної України) входили до складу держави гунів, що існувала протягом 370–469 рр. А вже з її розпадом анти утворили самостійний союз племен.

Анти славилися як вправні воїни, які воювали з готами, Візантією та аварами. З писемних джерел до нас дійшли імена антських вождів Мусокія, Ардагаста, Пирогоста.

Військове мистецтво антів базувалося на особистому досвіді антських вождів. Воюючи проти супротивника, вони намагалися діяти раптово, швидко, використовуючи різноманітні хитрощі: засідки, пастки. Анти запозичили у своїх ворогів лук і стріли, дротики, шоломи, кинджали.

Протягом IV–VI ст. анти славилися як могутня військова сила. Однак на початку VII ст. назва «анти» зникла з писемних джерел. Востаннє її згадують візантійські історики Феофілакт Сімокатта й Феофан Сповідник. Зокрема, вони повідомляли, що **602 р.** анти зазнали поразки від аварів на чолі з Апсихом. Після цієї поразки анти, найімовірніше, змішалися з племенами склавинів, і надалі їх почали називати слов'янами.

Неодмінними супутниками антів у писемних джерелах були **склавини**. Вони заселили великі простори від Дніпра до Дунаю. Склавини вели осілий спосіб життя, займалися землеробством, селилися невеликими (сім–десять родин) селищами. Деякий час склавини були підкорені Аварським каганатом.

Згодом, змішуючись із антами на українських теренах, східні склавини поклали початок слов'янським племенам, з яких почалося формування українського народу.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Поява слов'ян на історичній арені»**. Дайте відповіді на запитання.

Коли на історичній арені з'явилися слов'яни?

З яких історичних джерел вчені дізнаються про початки слов'янської історії?

Які існують гіпотези щодо походження слов'ян?

Які слов'янські племена жили на теренах України?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Перевірте правильність заповнення шкали часу.

Слов'яни → **Венеди** → **Українці** → **Анти, склавини**

3. Розкрийте зміст понять: «*слов'яни*», «*прабатьківщина слов'ян*», «*Велике розселення слов'ян*».

4. Виконайте онлайн-вправу.

https://cutt.ly/e873QKj

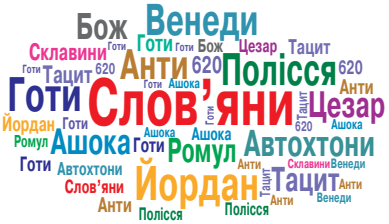
II. Обговоріть у групі

1. Доберіть відомі вам факти з історії антів і склавинів, які пов'язують їх із сучасною Україною.

2. Пригадайте, які раніше вивчені події з історії стародавнього світу відбувалися одночасно з розвитком спільнот антів і склавинів. Результати роботи оформіть у візуально-графічному проєкті (*таблиця, схема, карта пам'яті тощо*).

III. Мислю творчо

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чи є на території вашого рідного краю пам'ятки історії давніх слов'ян. Підготуйте творчий проєкт на тему **«Давні слов'яни в рідному краї»**.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§54 Як жили давні слов'яни

Протягом роботи з матеріалом параграфа спробуйте знайти схожі елементи побутової та духовної культури слов'ян і сучасних українців.

1. Як господарювали давні слов'яни

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в дослідницькі групи. За допомогою історичних текстів, зображень археологічних знахідок виконайте такі завдання:

1. Визначте заняття давніх слов'ян.

2. З'ясуйте, які знаряддя праці вони використовували.

3. Які культури вирощували та яких тварин розводили?

4. Чи розвивали вони господарські зв'язки з іншими народами?

Результати свого дослідження проілюструйте в будь-який спосіб. Головне, щоб ваші думки підтверджувалися конкретними прикладами.

У часи формування слов'янства спостерігалася велика рухливість різних племен і народів. Від початку своєї історії слов'янські спільноти вели осілий спосіб життя, хоча також переміщалися в пошуках нових територій.

Давні слов'яни облаштовували невеликі (від 7 до 30 господарств) неукріплені поселення, іноді будували укріплені ***городища***. Житла будували наземні чи заглиблені в землю. Важливим їхнім елементом були печі або відкриті вогнища на долівці. Поряд із житлом лаштували господарські споруди, ями-льохи для зберігання запасів.

Дізнатися про господарське життя давніх слов'ян, їхній суспільний розвиток допомагають наукові дослідження низки археологічних культур.

Пізнавально й цікаво

Енциклопедія історії України про господарство носіїв черняхівської археологічної культури (венеди)

Головним елементом є високоякісний керамічний посуд, виготовлений на гончарному крузі та обпалений у горнах... Матеріали свідчать про високорозвинену металообробку (зокрема ювелірну справу), спеціалізоване косторізне ремесло, виготовлення жорен тощо...

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Економічним підґрунтям для існування спеціалізованого ремесла було розвинене комплексне сільське господарство, що базувалося на орному рільництві з використанням т. зв. важкого плуга, запозиченого в античного населення.

Важливу роль в економіці носіїв черняхівської культури відігравали також обмінні операції, як внутрішні, так і зовнішні. Чималу кількість ремісничих виробів і харчів (насамперед вино й олію в амфорній тарі) черняхівське населення отримувало з Римської імперії…

Енциклопедія історії України
про пеньківську археологічну культуру (антів)

…Поблизу м. Гайворон на Південному Бузі розкопано металургійний осередок, де виявлено більше двох десятків залізоплавильних горен… При розкопках найчастіше трапляється ліплений від руки посуд — біконічні та округлобокі горщики, сковороди, миски… Серед інших знахідок виділяються вироби із заліза — наральники, серпи, коси, долота та ін.; прикраси з кольорових і благородних металів — пальчасті та зооантропоморфні фібули, браслети, предмети поясних наборів тощо; кам'яні жорна, ливарські формочки тощо.

Відео про таємницю Мартинівського скарбу (*тривалість 13 хв 09 с*)
https://cutt.ly/O85pS3n

Мартинівський скарб (*с. Мартинівка на Черкащині*) налічував 116 срібних речей (*пеньківська культура*, *анти*)

2. ЯКИЙ ВИГЛЯД МАЛИ ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ

Зовнішність слов'ян, їхній одяг дають змогу уявити історичні реконструкції.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте запропоновані ілюстрації на *с. 247* та складіть розповідь про зовнішній вигляд давніх слов'ян.

Українська асоціація
видавничих освітніх
програм
Корінець

2. Висловте судження, в чому полягає значення історичної реконструкції для популяризації історії України.

3. Які знання й уміння має залучати автор/авторка історичних реконструкцій для роботи?

4. Зверніть увагу, чи є спільні риси в зовнішньому вигляді давніх слов'ян та сучасних українців.

Імовірний зовнішній вигляд носіїв зарубинецької культури (***а***) та черняхівської культури (***б***) (*реконструкція Зінаїди Васіної, 2003 р.*)

3. ДУХОВНИЙ СВІТ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте ілюстрації та підписи до них. Користуючись ними й іншими даними підручника, схарактеризуйте господарське життя та духовний світ слов'ян.

Глечик з календарем давніх землеробів IV ст. н. е. із могильника в с. Ромашки на Київщині (черняхівська культура), який був розкопаний Вікентієм Хвойкою

Релігійні уявлення слов'ян, так само як і інших народів, були поєднанням анімізму, тотемізму і магії. Віддавна слов'яни шанували Землю. Її називали матір'ю-годувальницею, з якою можна було розмовляти. Приклавши вухо до землі, треба було слухати: якщо почується, що їде віз із вантажем, то буде врожай, якщо ж почується гуркотіння порожнього воза, то буде голод.

Український освітній видавничий центр «Оріон»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Як жили давні слов'яни»**. Дайте відповіді на запитання.

Які джерела використовують для дослідження побуту і духовної культури давніх слов'ян?

Що становило основу господарювання давніх слов'ян?

Як духовний світ слов'ян був пов'язаний зі способом господарювання?

Що свідчить про те, що українці є слов'янським народом?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Перевірте свої знання з історії давніх слов'ян — виконайте онлайн-тест.

https://forms.gle/nSpxbe87BbULCsmN7

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у групі особливості розвитку давніх слов'ян. Визначте, чи можна назвати етап їхнього розвитку в першій половині І тис. н. е. цивілізацією. Доберіть аргументи на користь своєї думки.

III. Мислю творчо

Візантійський автор Прокопій Кесарійський (VI ст.) про антів і склавинів

Їхнє тіло та волосся не є ані дуже світлим, ані білим, ані схильним до темного типу, але всі вони мають трохи червонуватий відтінок… жили важким життям, не звертаючи ніякої уваги на тілесні зручності… в усі часи вкриті брудом; однак жодним чином не є грубими чи лиходіями, але зберегли гунський характер у всій його простоті… Ці племена не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії, тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно…

Ознайомтеся зі свідченням автора про антів і склавинів. Яке уявлення про давніх слов'ян воно формує? Поміркуйте, яким було ставлення автора до антів і склавинів. Чи можна вважати його упередженим? Свою думку обґрунтуйте.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§55 Узагальнення з розділу 4 «Давній Рим і його сусіди»

1. Магічний квадрат

Розгадайте «магічний квадрат» і дайте відповіді на запитання:

1. Історія якого міста (народу, держави) в ньому зашифрована?

2. Що ви пропонуєте записати у квадраті зі знаком питання?

3. Поясніть зміст ілюстрацій, текстів і малюнків, розташованих у квадратах.

4. Яку інформацію про життя міста (народу, держави) ви можете додати?

5. Об'єднайтеся в групи та виконайте творче завдання:

а) створіть разом із однокласниками й однокласницями «магічний квадрат» до теми «Слов'яни»;

б) запропонуйте в класі розгадати магічний квадрат.

Онлайн-гра

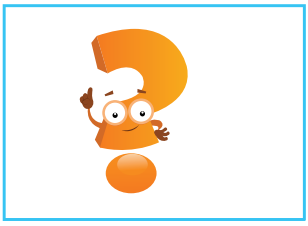
ВМЕІЄФЛ

776–732 = ? до н. е.

Український освітянський медіа-центр «Оріона»

2. ПРАЦЮЄМО ЗІ ШКАЛОЮ ЧАСУ

Розгляньте запропоновані хронологічні послідовності (*лінії 1–4*) та виконайте завдання:

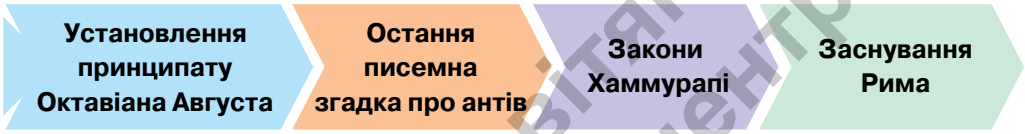
1. Перевірте правильність виконання роботи та запропонуйте свій варіант її виконання.

2. Визначте, історію яких народів, держав стародавнього світу зображають елементи лінії часу.

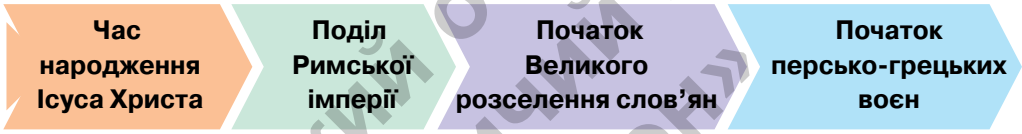
3. Назвіть елементи, які належать до історії українських земель, укажіть необхідні дати.

4. Назвіть дати, які варто вписати в сегментах кожної лінії, й запропонуйте дві-три задачі на лічбу часу.

Лінія 1

Лінія 2

Лінія 3

Лінія 4

3. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми, за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/2wABd3ZZwsCY7bVa9

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху та високого бала!

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§56 Узагальнення з курсу. Внесок цивілізацій стародавнього світу в історію людства. Значення давньої історії України як складової світової історії

Отже, ви ознайомилися з найдавнішими періодами всесвітньої історії — історією первісності та стародавнього світу. У ті часи людство пройшло найдовший період у своєму розвитку.

Від тих давніх часів ми отримали в спадщину закони моралі, римське право, демократичні цінності та численні пам'ятки культури, що й нині приваблюють нашу увагу.

Діємо: практичні завдання

За круглим столом зібралися представники різних історичних епох, цивілізацій і країн. Назвіть відомих вам історичних діячів. Допоможіть їм дібрати до колекції ілюстрації зі столу. Вкажіть, яку історичну епоху, країну чи народ представляє кожен із присутніх. Укладіть перелік досягнень кожного діяча.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Український Всесвіт

Перед вами — фото Артемія Димида — мандрівника, патріота. У червні 2022 р. він загинув, захищаючи Україну. На війну Артемій взяв зі собою книгу давньоримського філософа Сенеки «Моральні листи до Луцілія». Артемій підкреслював, думки, окремі фрази Сенеки.

Пропонуємо вам прочитати деякі уривки, які виділив А. Димид. У чому, на вашу думку, їхній повчальний зміст?

- Ні з ким не поділене добро, хоч би яким було воно, радості не приносить.
- … Шлях через настанови – довгий, а через приклади – короткий і надійний.
- Життя довге, якщо воно наповнене.
- Погано живуть ті, хто постійно починає жити.

Поміркуймо!

Руїни Херсонесу

Римський форум

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

1. Розгляньте споруди на ілюстраціях. Що їх об'єднує?

2. Дізнайтеся/пригадайте час будівництва пам'яток. Поміркуйте, чому вони мають схожі риси.

3. Поясніть, як ви розумієте слова німецького правознавця Р. фон Єринга: «*Тричі Рим підкоряв собі світ: перший раз — своєю зброєю; другий — своєю релігією, третій — своїм правом, і всі три рази він єднав світ: перший раз — у державну єдність; другий — в єдність церкви; третій — в єдність права*».

Український освітянський відповідничий центр «Відповідність»

ІСТОРІЯ У ТВОЄМУ ІМЕНІ

СЛОВ'ЯНСЬКІ

Богдан — даний Богом
Борис, Борислав — боротися за правду
Вадим — сперечальник, розбишака
В'ячеслав — більш славний
Володимир — від слів «володар світу», «шляхетний володар»
Гліб — захищений Богом
Віра — означає те саме, що й слово «віра»
Любов — любов
Людмила — мила людям
Надія — надія
Світлана — світла, світло

ГРЕЦЬКІ

Анатолій — східний, житель Анатолії; схід сонця
Андрій — чоловік, хоробрий
Антон — вступати до бою, змагатися в силі
Аркадій — житель Аркадії, пастух
Арсеній — мужній
Артем — від імені Артеміди — грецької богині полювання
Василь — царственний, царський
Геннадій — шляхетний
Георгій, Єгор, Юрій — хлібороб
Григорій — той, що не спить
Денис — від імені Діонісія, грецького бога вина
Дмитро — від імені Деметри, богині землеробства й родючості
Євген — шляхетний
Кирило — правитель або маленький пан
Костянтин — постійний
Лев — цар звірів, могутній, хоробрий
Леонід — син лева, подібний до лева
Микита — переможець
Микола — переможець народів
Олександр — захисник людей
Анастасія, Настасія — воскресла
Антоніна — вступати до бою, змагатися в силі
Вероніка — та, що приносить перемогу
Галина — тиша, покірливість
Єлена, Олена — світла, та, що світиться
Зоя — життя
Ірина — мир
Катерина — чиста, непорочна
Ксенія, Оксана (український варіант) — гостя, чужинка
Лариса — приємна, солодка
Лідія — лідіянка, жителька Лідії
Софія — мудрість
Тетяна — засновниця, упорядниця
Фаїна — сяюча

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Олексій — захищати, запобігати **Петро** — камінь **Пилип (Філіп)** — любитель коней **Степан, Стефан** — кільце, корона **Тарас** — бунтар, неспокійний **Тимофій** — богобоязливий **Федір** — божий дарунок **Юхим** — добросердий	

ЛАТИНСЬКІ

Валентин — здоровий, сильний **Валерій** — здоровий, сильний **Віктор** — переможець **Віталій** — життя, життєвий **Максим** — найбільший **Павло** — малий **Роман** — римський **Сергій** — високий, вельмишановний **Фелікс** — щасливий	**Белла** — вродлива **Валентина** — здорова **Вікторія** — переможниця **Клара** — ясна, чиста **Марина** — морська **Наталя** — рідна, народжена, рожденна **Раїса, Рая** — легка, безтурботна **Юлія** — кучерява, пухнаста

ЄВРЕЙСЬКІ

Гаврило, Гаврїїл — божественний воїн **Давид** — улюблений **Данило, Данїїл** — Бог мій суддя, Божий суд **Захар** — Бог згадав **Іван, Іоанн, Ян** — дарунок Бога, Бог милує. У християн поширене на честь Іоанна Хрестителя **Ілля** — Бог мій Яхве **Йосип** — збільшення, прибуток **Михайло** — богоподібний, божественний **Сава** — неволя, полон **Семен** — чути **Яків** — п'ятка; другий за народженням з двох близнюків, що з'явився «по п'ятах» за першим	**Ганна** — милість, благодать; за ім'ям біблійної праведниці, матері пророка Самуїла **Єва** — життя, жива. У Біблії — перша жінка на Землі **Єлизавета** — божа клятва **Іванна, Жанна, Яна** — дарунок Бога, Бог милує **Маргарита** — коштовний камінь, перлина **Марія, Маша** — улюблена, бажана **Сусанна** — лілія **Тамара** — фінікова пальма

СКАНДИНАВСЬКІ	ПЕРСЬКІ
Ігор — військо, сила **Олег/Ольга** — святий/свята	**Дар'я** — та, що володіє; або — переможниця

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ДЕЯКІ ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИСЛОВИ

ALEA JACTA EST (алеа якта ест) — «жереб кинуто» (слова, що приписують Юлієві Цезарю, які він промовив, коли перейшов Рубікон).

AUT CAESAR, AUT NIHIL (аут Цезар, аут ніхіль) — «або Цезар, або ніщо»; «або все, або нічого».

CU PRODEST? (куі продест) — «кому вигідно?».

DE GUSTIBUS NON (EST) DISPUTANDUM (де густібус нон (ест) диспутандум) — «про смаки не сперечаються».

DE MORTUIS AUT BENE, AUT NIHIL (де мортуіс аут бене, аут ніхіль) — «про мертвих (варто говорити) добре або нічого (не говорити)».

DIVIDE ET IMPERA (дівіде ет імпера) — «розділяй і володарюй» (принцип зовнішньої політики).

DUM SPIRO, SPERO (дум спіро, сперо) — «поки дихаю, сподіваюся» (з Овідія).

DURA LEX, SED LEX (дура лекс, сед лекс) — «закон суворий, але це закон».

ERRARE HUMANUM EST (еррарe хуманум ест) — «людині властиво помилятися».

ET CAETERA, ET CETERA (ETC.) (ет сетера) — «та інше», «і так далі».

MANUS MANUM LAVAT (манус манум лават) — «рука руку миє».

O TEMPORA, O MORES! (о темпора, о морес) — «о часи, о звичаї!» (вигук Цицерона в його промові проти Катіліни).

PANEM ET CIRCENSES (панем ет цирцензес) — «хліба й видовищ».

PEREAT MUNDUS ET FIAT JUSTITIA (переат мундус ет фіат юстіція) — «правосуддя повинно здійснитися, навіть коли загине світ».

QUOD LICET JOVI, NON LICET BOVI (квод ліцет йові, нон ліцет бові) — «що дозволено Юпітеру, те не дозволено бику».

SALUS POPULI SUPREMA LEX (салюс популі супрема лекс) — «благо народу — вищий закон».

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI (сік транзіт глоріа мунді) — «так проходить земна слава».

SIVIS PACEM, PARA BELLUM (сі віс пацем, пара беллум) — «якщо хочеш миру, готуйся до війни».

TEMPORA MUTANTUR, ET NOS MUTAMUR IN ILLIS (темпора мутантур ет нос мутамур ін ілліс) — «часи змінюються, і ми змінюємося з ними».

TERRA INCOGNITA (терра інкогніта) — «невідома земля»; щось незрозуміле, незбагненне.

VENI, VIDI, VICI (вені, віді, віці) — «прийшов, побачив, переміг» (за свідченням істориків стародавності, слова Юлія Цезаря з його повідомлення сенату про перемогу над понтійським царем Фарнаком).

VOX POPULI — **VOX DEI** (вокс популі — вокс деі) — «глас народу — глас божий» (вислів римського філософа Сенеки).

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Художні редакторки *Н. М. Андрійченко, О. С. Шуклінова*
Філологічне редагування *Н. В. Островська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорка *Ю. А. Полулященко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти в підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон» під керівництвом *І. С. Руденко*

В оформленні підручника використано фото з вільних джерел мережі «Інтернет», фотобанку Shatterstock.

Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 18,00 + 0,55 форзац.
Зам. №
Тираж 232 821 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр "Оріон"»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Пропонуємо перевірити свої знання про стародавній світ, розгадавши кросворд. Запитання до нього подано за літерами алфавіту, а вам необхідно зіставити літери зі словами у кросворді. Наприклад: під цифрою **1** у кросворді розміщено слово **Хвойка** — прізвище відомого дослідника трипільської культури. У запитаннях до кросворда під літерою **Г** знаходимо фото трипільської кераміки. Отже: **1 – Г.**

Продовжуйте далі самостійно або об'єднавшись у групи.

Бажаємо успіхів!

А Учитель Александра Великого.

Б Цар, Вавилон, збірник записаних законів.

В «Золотий вік» Афін.

Г

Ґ Китай, релігія, філософ.

Д Одіссея, Іліада.

Е «Жереб кинуто».

Є У греків — Афродіта, у римлян — …?

Ж Вихід з єгипетського рабства, єврейський народ.

З Візантій, 330 р., Східна Римська імперія.

И Батьківщина демократії.

І У римлян — імператор, у юдеїв — цар, у єгиптян — … ?

Й Найдавніша стоянка первісної людини на території України.

К Стоянка первісних людей, Чернігівщина.

Л

М Чехи, українці, поляки, серби, словаки.

Н Первісне суспільство, жінка, влада.

О Народний трибун, «забороняю».

П Мілет, щаслива, колонія.

Р Індія, групи людей, народження.

С Держава, вибори, громадяни, період.

Т Рим, боротьба за рівноправ'я, громадяни.

У Територія, організація суспільства, податки.

Ф Правитель великої держави, яка називалася… .

Х Влада, зміни в державі.

Ц

Ч За арабським прислів'ям, усе боїться часу. А час боїться… Чого боїться час?

Ш

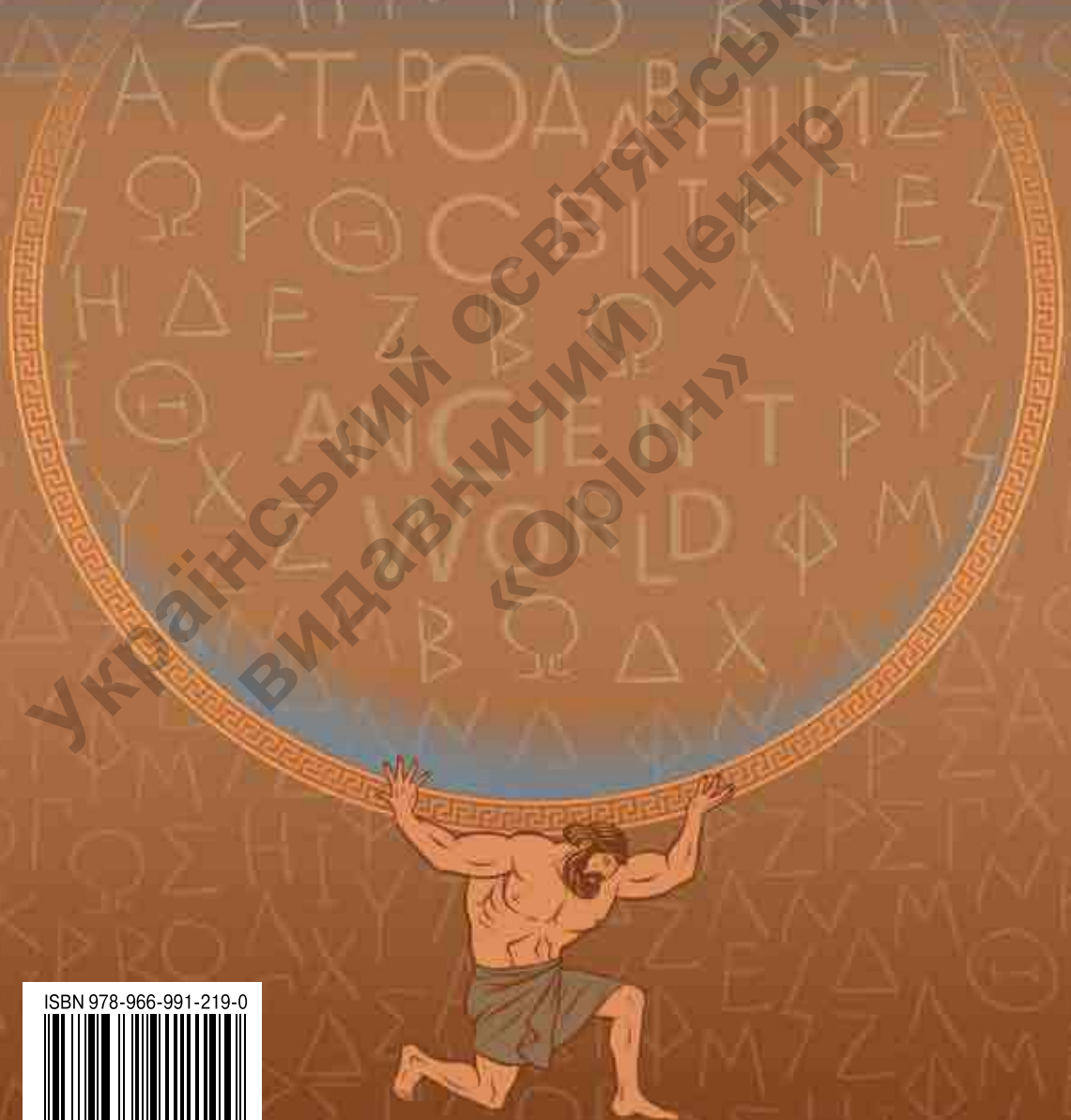
Щ Загарбання території.

Ю Книга книг.

Я Порядок, фінікійці, письмо.

Український освітянський видавничий центр
«Оріон»

Київ
Оріон

Український освітянський
Видавничий центр
«Оріон»

ISBN 978-966-991-219-0
9 789669 912190